

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

S. Ondrejovič, Samo Czambel – významný slovenský jazykovedec ■
Š. Švagrovský, Jazykovedné dielo S. Czambela v osídlach politiky ■ J. Kačala, Konceptia kvantity a rytmického zákona v Czambelovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej ■ P. Žigo, Pôvod slovenčiny z pohľadu Sama Czambela ■ R. Kuchar, Fonematický princíp v slovenčine predspisovného obdobia, etymologický princíp v Czambelovej Rukoväti a návrat k fonematickému princípu ■ K. Muziková, Samo Czambel a kodifikácia spisovnej slovenčiny ■ H. Kubišová, Retrospektívne pohľady na jazykovedné dielo a osobnosť Sama Czambela ■ M. Pukanec, Slovenská lingvogenéza z postpozitivistickej perspektívy

KRONIKA

Andrej Keder (1916 – 2001). S. Ondrejovič

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Katarína Kálmánová,
Rudolf Krajčovič, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

S. Ondrejovič, Samo Czambel – významný slovenský jazykovedec	321
Š. Švagrovský, Jazykovedné dielo S. Czambela v osidlach politiky	330
J. Kačala, Koncepcia kvantity a rytmického zákona v Cambelovej Rukováti spisovnej reči slovenskej	340
P. Žigo, Pôvod slovenčiny z pohľadu Sama Czambela	350
R. Kuchar, Fonematický princíp v slovenčine predspisovného obdobia, etymologický princíp v Czamblovej Rukováti a návrat k fonematickému princípu	355
K. Muziková, Samo Cambel a kodifikácia spisovnej slovenčiny	362
H. Kubišová, Retrospektívne pohľady na jazykovedné dielo a osobnosť Sama Czambela	372
M. Pukanec, Slovenská lingvogenéza z postpozitivistickej perspektívy	377

KRONIKA

Andrej Keder (1916 – 2001). S. Ondrejovič	382
---	-----

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergetický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu *katarina.kalmanova@juls.savba.sk*. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.
9. Literatúru uvádzať takto:
  - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
  - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: *Studia Academica Slovaca*. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
  - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. In: *Slovenská reč*, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honoráru: rodné číslo, adresu trvalého bydliska, resp. aj číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 71, 2006. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2006

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
71 – 2006

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 71 – 2006
ČÍSLO 6

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV usporiadali 3. októbra 2006 vedecký seminár pod názvom *Jazykovedné dielo Sama Czambela (1856 – 1909)*, ktorý sa uskutočnil pri príležitosti 150. výročia narodenia jednej z najväčších a – ako niektorí hovoria – možno aj najkontroverznejších postáv v dejinách slovenskej jazykovedy. Hoci Samo Czambel je komplexná osobnosť s presahmi do viacerých oblastí, na seminári sa analyzovalo predovšetkým jeho lingvistické dielo. Z vystúpení a diskusných príspevkov uverejňujeme referáty Slavomíra Ondrejoviča (Samo Czambel – významný slovenský jazykovedec), Štefana Švagrovského (Jazykovedné dielo S. Czambela v osídlach politiky), Jána Kačalu (Konceptia kvantity a rytmického zákona v Cambelovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej), Pavla Žiga (Pôvod slovenčiny z pohľadu Sama Czambela), Rudolfa Kuchara (Fonematický princíp v slovenčine predspisovného obdobia, etymologický princíp v Czamblovej Rukoväti a návrat k fonematickému princípu), Kataríny Muzikovej (Samo Cambel a kodifikácia spisovnej slovenčiny), Hedvigny Kubišovej (Retrospektívne pohľady na jazykovedné dielo a osobnosť Sama Czambela) a Martina Pukanca (Slovenská lingvogenéza z postpozitivistického perspektívy).

Slavomír Ondrejovič

SAMO CZAMBEL – VÝZNAMNÝ SLOVENSKÝ JAZYKOVEDEC

ONDREJOVIČ, S.: Samo Czambel – an outstanding Slovak linguist. *Slovenská reč*, 71, No 6, pp. 321 – 330. (Bratislava)

This is the leading paper that was heard at the seminar devoted to Samo Czambel, an outstanding Slovak linguist (1856 – 1909), on the 3rd October 2006. The seminar was held on the 150th anniversary of Czambel's birth.

1. Svoju prednášku začnem komentárom k názvu seminára i k názvu svojho príspevku. Ako si každý môže všimnúť hneď na prvý pohľad, v týchto názvoch sa

zachováva pôvodný spôsob písania mena Samo Czambel (teda nie Cambel). Ako je to zrejme aj z programu podujatia, u všetkých autorov, ktorých príspevky uverejňujeme na tomto mieste, sme zachovali taký spôsob zapisovania tohto priezviska, ako si ho uviedli sami referenti. Hoci aj naše Pravidlá slovenského pravopisu kážu písať meno Czambel ako Cambel, domnievam sa, že je vhodnejšie graficky zachytiť toto meno tak, ako si ho písal sám pôvodca, o ktorom dobre vieme, že by sotva súhlasil s tým, keby vedel, ako sa dnes manipuluje s jeho menom. Potvrďuje to aj list Ľudovíta Riznera Andrejovi Kmet'ovi z 29. novembra 1904, kde sa píše: „Czambel by mu oči vydriapal, keby ho písal Cambel“ (porov. aj Chovan, 1981, s. 186).

Určite sa všetci zhodneme na tom, že Samo Czambel je takou významnou osobnosťou v dejinách našej jazykovedy, že sme nemohli zabudnúť pripomenúť si túto tak trochu donkichotovskú postavu ani uprostred mnohých veľkých projektov, ktoré nás v týchto dňoch naplno zamestnávajú. Hoci uvedené podujatie je skôr komorné, načrtáva najdôležitejšie czambelovské témy. Jednotlivé referáty zasadzujú jeho lingvistické dielo do dobového politického a kultúrneho kontextu: analyzujú sa sociolingvistické dimenzie jeho diela, rozoberá sa jeho kontroverzná, ale azda predsa len inšpiratívna teória o pôvode slovenčiny, skúma sa pravopisná a fonematická zložka i ďalšie zložky jeho úsilí o kodifikáciu spisovnej slovenčiny. Samo Czambel je skutočne veľkým zjavom v slovenských pomeroch. Je osobnosťou, vďaka ktorej mohla slovenčina pokračovať vo svojej stabilizácii aj na prelome 19. a 20. storočia, teda v časoch, ktoré sú v našich dejinách známe ako časy nádejí a sklamaní. V súvislosti so Samom Czambelom ostáva stále aktuálna aj dnes rezonujúca téma uhorsko-slovenských či slovensko-maďarských vzťahov, v ktorých Samo Czambel žil a ktoré ho v jeho diele ovplyvnili, možno v istom zmysle aj zrodili a sformovali.

2. Aby sme sa mohli ponoriť do jednotlivých stránok diela a osobnosti Sama Czambela, je nevyhnutné uviesť aspoň stručne niektoré jeho životopisné údaje.

Samo Czambel sa narodil 28. augusta 1856 v Slovenskej Ľupči, vtedy Zvolenskej Ľupči, čiže na strednom Slovensku. Iste sa dá súhlasiť s tým, že táto okolnosť musela zohrať svoju úlohu pri budovaní jeho zásad obrodzovania a stabilizácie spisovného jazyka. Dobré poznal z autopsie strednú slovenčinu, ktorá bola taká blízka spisovnej slovenčine. Na druhej strane mal skúsenosti s maďarčinou, ale aj s bezohľadnou maďarizáciou, v ktorej sa angažoval dokonca aj jeho otec, hostinský a richtár (vtedy „rychtár“), ktorý slúžil známemu maďarizátorovi, zvolenskému podžupanovi Bélovi Gruenwaldovi. To zrejme takisto zohralo svoju rolu.

Študoval, ako je známe, v Banskej Štiavnici a v Rimavskej Sobote, ale maturoval už v Kežmarku, kde sa oboznámil z východnou slovenčinou, ktorá ho nemohla nezaujať napríklad aj pre svoje mimoriadne komplikované pomery. Zaujala ho dokonca do tej miery, že neskorší veľkorysý opis slovenských nárečí začal netradične od východoslovenského makroareálu. Z Kežmarku odchádza proti vôli otca do Pešti

na filozofickú fakultu študovať slavistiku. Nebola to však preňho z hľadiska profilácie veľká výhra, lebo na peštianskej univerzite sa v tom čase rozvíjala predovšetkým porovnávací ugrofínska jazykoveda a slavistika bola dosť zanedbávaná. Zrejme to bol dôvod, prečo vzápätí prešiel do Viedne k slávnemu Franzovi Miklosichovi a neskôr do Prahy k nemenej vychýrenému Martinovi Hattalovi. Ale, ako pripomína Ľudovít Novák v článku *Samo Czambel a slovenská jazykoveda* (1934, s. 751), aj táto zmena bola pre talentovaného Sama Czambela len krokom z blata do kaluže. F. Miklosich, vo svojom čase najväčší slavista, už bol za svojím zenitom, už nehľadal nové veci, a v tom čase úpadok postihol aj Martina Hattalu. Samo Czambel dostával od svojich učiteľov skôr filologické než číro lingvistické školenie. Ako neskôr ukázal Ľudovít Novák najmä v práci *K najstarším dejinám slovenského jazyka* (1979), pre rekonštrukciu dejín slovenčiny je zásadná najmä historická dialektológia s porovnávacím slovanským pozadím a menej filologické štúdium písomných pamiatok. Možno aj v dôsledku toho sa neskôr Samo Czambel plne oddal riešeniu konkrétnych jazykových otázok a neprejavoval hlbší záujem o problémy všeobecnej lingvistiky a metodológie. Je však dobré, že nepodľahol mladogramatickej predstave, že vedec-ky hodnotné sú iba nárečia a spisovné jazyky sú takmer bez ceny.

Ľ. Novák S. Czamblovi vyčíta – v tomto kontexte určite nie neoprávnene – aj „istú dogmaticnosť“ a neprepracovanosť hypotéz. Oná „dogmaticnosť“ spočívala najmä v tom, že príliš veril autoritám a niekedy nekriticky preberal teórie iných slavistov, uvádzajúc neraz „neznesiteľne dlhé citácie“. Občas sa to pripisuje aj tej skutočnosti, že sa usadil ako úradník tlačového oddelenia ministerského prezídia, neskôr ako šéf tohto oddelenia a ministerský tajomník v Pešti, a práve v tomto prostredí mala subordinácia mimoriadne silnú pozíciu. Čo sa týka nezrelých teórií, myslí sa zrejme na Czamblovu teóriu o juhoslovanskom pôvode slovenčiny a Slovákov, ktorú vyslovil najmä v práci *Slováci a ich reč* (Budapešť 1903), a na jeho hypotézu v diele *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (Turčiansky Sv. Martin 1906), podľa ktorej zasa východná slovenčina vznikla poslovenčením pôvodne poľského obyvateľstva. Viac sa týmito otázkami budú venovať ďalšie referáty.

Uhorské pomery, v ktorých Samo Czambel žil a pracoval, nútili ho k istému macchiavelizmu, a to najmä v otázke česko-slovenského vzťahu a v otázke podpory slovenčiny. Zašiel až tak ďaleko, aby som citoval Jozefa Škultétyho, ale i Ľudovíta Nováka, že Maďarom dokazoval potrebu podporovať slovenčinu práve v záujme maďarizácie. Svoje články namierené proti češtine vydal po maďarsky v osobitnej brožúre pod názvom *A cseh-tóth nemzetegység múltja, jelene és jövője* (Turčiansky Sv. Martin, 1902) adresovanej maďarskému obecnstvu, ale tá vyšla s kritickým komentárom na prekvapenie samého autora aj v českom preklade E. Gullera pod názvom *Minulost, přítomnost a budoucnost česko-slovenské ná-*

rodni jednoty (Praha 1904). Niektorí v Martine vraj aj v tom čase vedeli, že zo strany Sama Czambla ide o diplomatický a taktický ťah, aby získal možnosť skúmať slovenské nárečia. To sa mu napokon aj podarilo, keď dostal v štátnej službe po štyri roky polročné dovolenky.

Hoci je iste pravda, že záujem Sama Czambla o otázku všeobecnej jazykovedy nebol vždy hlboký a že nenadväzoval ani na prudko sa rozvíjajúcu západoeurópsku fonetiku (vyčítali sa mu aj jeho zápisy nárečových textov, ktoré neboli transkripčne dost' jemné a presné), treba vyzdvihnúť fakt, že Czamblovo dielo znamená v našej lingvistike – napriek uvedenému – novú epochu. Všeobecne sa prijíma, že po Hattalových gramatikách sa Samo Czambel najviac zaslúžil o stabilizáciu slovenského spisovného jazyka. Svojím spisom *Príspevky k dejinám jazyka slovenského* (Budapešť 1897), kde kritizoval najmä prehnanú rusifikáciu slovenčiny, ale aj množstvom rozsiahlych článkov, ktoré vychádzali najmä v Slovenských pohľadoch, dokazoval, že obnova spisovného jazyka je možná iba cez návrat k ľudovej reči. Je však zároveň pravda, že medzi jeho chápaním ľudového jazyka a spisovného jazyka vzniká isté napätie, ba aj akási vnútorná nevyjasnenosť.

Vo svojich spisoch o pravopise *Slovenský pravopis* (Budapešť 1890) a *K reči o slovenskom pravopise* (Budapešť 1891) vykladá a zdôvodňuje svoje návrhy na pravopisnú úpravu. Slovníkovú časť zo Slovenského pravopisu uverejnil v rozšírenej verzii v povestnej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* (Turčiansky Sv. Martin 1902, v Škultétyho úpravách 1915, 1919), ktorá sa v tom čase najviac zaslúžila o ustálenie spisovnej slovenčiny. Nie je celkom jasné, prečo Rukoväť nevychádzala v upravovaných verziách aj v ďalšom období, napríklad, do vydania prvých Pravidiel slovenského pravopisu v r. 1931.

V otázke pravopisného systému nebol Samo Czambel Štúrovým nasledovateľom (jasne sa o tom zmieňuje v príspevku z roku 1898), ale skôr Hattalovým, u ktorého sa zasa prejavil predovšetkým Hodžov vplyv. Známe je, že na rozdiel od Ľ. Štúra S. Czambel nemal jasnú predstavu ani o diferenciách medzi zvukovou a ortografickou sústavou: ešte zamieňal aj pojmy „hláska“ a „litera“.

3. Z kodifikačnej problematiky by som chcel upriamiť pozornosť ešte na niekoľko faktov. Na jeden z nich upozornil nedávno Ľ. Ďurovič v článku *K diskusií o vlastnostiach „rytmického zákona“* (2006). Týka sa problematiky tzv. rytmického zákona, v čom je S. Czambel, ako je známe, v dejinách slovenského jazyka veľmi významným protagonistom, ktorý ako jeden z prvých sformuloval výnimky z tohto zákona. V diele *Slovenský pravopis* (1890) na s. 131 o tomto zákone dokonca tvrdí, že „v strednej slovenčine na takomto zákone spočíva dĺžka a krátkosť slabík, to deje sa však v jazyku ľudu (zdôraznil sám S. Czambel), obmedzenom na malú zásobu slov a na obkaličenú kostru slovenskej gramatiky“. A ďalej pokračuje: „Rečený zákon treba považovať za prežitú stanovisko v terajšom spisovnom

jazyku, ktorý túžiac po dokonalosti, musí prijať podmienky svojho rozvicia i na úkor stredoslovenskému hláskosloviu“. Na ďalšej strane na to nadväzuje: „Už som vo svojich Príspevkoch na s. 50 poukázal na to, že vo spisovnej slovenčine po sebe nasledovať môžu nielen dve, ale aj tri dlhé slabiky a uviedol som príklady. Je vždy lepšie, keď máme pravidlo trebas výnimkami obťažané, ako keď ho máme síce čisté, ale len v predpise, kdežto v praxi prehrešujeme sa proti nemu“ (s. 132). Aké dôležité aj pre dnešnú diskusiu o uplatňovaní rytmického krátenia! Aké dôležité aj pre súčasnú diskusiu o sociolingvistickom a nesociolingvistickom prístupe k jazyku! Ľ. Ďurovič v spomínanom článku upozorňuje aj na ďalšie Czamblove výklady v súvislosti so slovami *článkár* a *stávkár*, o ktorých Czambel tvrdí, že pri nich „nemôžno skrátiť ani jednu slabiku bez toho, aby sa nezdalo byť toto slovo cudzím v našom spisovnom jazyku“ (s. 133). Ľ. Ďurovič podáva k týmto prípadom aj rozsiahly a zasvätený komentár, ktorý si možno prečítať v spomínanej štúdii. Z mojej strany tu ide len o odkaz na toto zaujímavé miesto. Je pravda, že v slovníku vo svojej Rukoväti spisovnej reči slovenskej S. Czambel už slová *článkár* a *stávkár* neuvádza, ale v príslušnom súpise slov nemožno nájsť ani nijaké iné slovo zakončené na *-ár* či *-áreň*. O tom, prečo sa tieto slová nedostali do jeho vydania z roku 1902, možno iba špekulovať a odhadovať. Dôležité však je, že nikde u S. Czambela nenájdeme miesto, kde by odvolal alebo aspoň spochybnil, či nejako modifikoval svoj postoj k tzv. rytmickému zákonu, ktorý sformuloval v práci z konca 19. storočia (Czambel, 1890).

Fakt druhý. Ide o povestnú Czamblovu vetu z diela *Slováci a ich reč Snadno a rychle to vykoná pilný hospodár*, ktorá v „preklade“ do ľudovej reči má mať znenie *Lahko a skoro to urobí usilovný gazda*. Ale už aj Eugen Jóna pred viac ako pol storočím ukázal, že z tejto formulácie nevyplýva, že by S. Czambel napr. slovo *pilný* pokladal za nesprávne či nespisovné: najskôr ho považuje len za *knižné* oproti ľudovému *usilovný*: „.. slovo *pilný* a s ním príbuzné slová boli pokladané za chybné, neslovenské nepravom“ uzatvára E. Jóna (1940/41, s. 42). Veď slovo *pilný*, ako ukazuje ten istý E. Jóna, nájdeme u najlepších spisovateľov od najstarších čias podnes (u Kukučína, Timravy, Vajanského, Jégého, Hronského, Šoltésovej, predtým u Kalinčiaka, J. Kráľa a iných), v ľudovej reči i v nárečiach na východe i západe, čiastočne aj stredoslovenských nárečiach a uvádzajú ho aj slovníky. Takže uvedené slovo Pravidlá z roku 1940 (a potom aj v ďalších vydaniach) označujú za nesprávne v podstate omylom. V tejto veci sa teda nadväzovalo na autoritu S. Czambela nepresne, určite nie, ako na to presvedčivo poukázal E. Jóna, v súlade s duchom jeho výkladu, lebo ten poukazoval vlastne len na to, že v spisovnej reči daného obdobia jestvovala priepasť medzi slovníkom vtedajšej spisovnej reči a slovníkom reči slovenského ľudu. Napokon slovo *pilný* zaznamenáva S. Czambel aj neskoršie bez komentára (porov. Jóna, *ibid.*).

4. Na záver sa dotkneme ešte jednej veci v diele S. Czambla, vinou ktorej boli viacerí autori presvedčení o jeho maďarofilstve a maďarónstve. Už sme uviedli možné vysvetlenie tejto zložky Czamblovho diela: bolo mu dovolené podniknúť výskumné cesty na dnešné Slovensko a skúmať slovenčinu a slovenské nárečia. Svedectvom o tom, že šlo naozaj len o výskumné „finty“, svedčia Czamblove verše z (nepublikovanej) básnickej zbierky *Z cestovného denníka*, ktoré v jeho pozostalosti objavil a publikoval M. Weingart (1922). S. Czambel tieto básne nikdy nezverejnil, hoci nie je vylúčené, že by tak urobil niekedy v budúcnosti, nebyť jeho náhlej smrti. Keďže to boli lyrické verše pro domo, ktorými nechcel zapôsobiť na obecnosť, boli skôr vyjadrením jeho vnútorných pohnutí a jeho vnútorného sveta (napísal ich na jednom svojom výskumnom pobyte v „Humennom“ v júli 1898), môžeme ich považovať za najúprimnejšie vyznanie.

Verše vznikli v r. 1898 a M. Weingart ich publikoval po štvrtstoročí, teda v r. 1922 v Slovenských pohľadoch. Domnievam sa, že je vhodné, aby sme si aj pri príležitosti 150 výročia od narodenia tohto autora (po ďalších 85 rokoch) znovu pripomenuli aspoň niektoré z nich. Každý čitateľ pochopí, že motívom nám pritom nebolo to, aby sa čitatelia Slovenskej reči mohli pokochať metrickým umením Sama Czambla či jeho ekvilibristikou s rýmami. Veď básne S. Czambla neboli zjavne dokončené a vybrúsené, o čom hovoria aj škrty v rukopise. Pre nás je dôležité jeho obsahové poslanstvo. Neuvádzame jeho básne v plnej podobe, ale vyberáme z nich len tie, ktoré demonštrujú jeho vzťah k slovenčine a k Slovensku.

V Humennom

14. júla 1898

„Srdcom vlasti menujú to mesto,
kde ja žijem s vyvlastneným srdcom,
kde rozkoší, slávy plno jesto,
a kde česťnosť cíti sa jak v cudzom“.

Po ulici, čierny kabát kto má,
každý pyšne nosí hlavu,
po maďarsky namáha sa, stoná,
kto náleží v Humennom ku „stavu“.

„Ach ta, skoro, v kraje môjho rodu,
ta v útišie, ta v bezslávie žitia,
leť na chvíľku duch môj na slobodu,
leť z pustoty, z miesta bahna, hnitia!“.

A kde Slovač? Odrodí sa všetka!
Prsá jeho obklúčily muky,
gamba jeho bôľné zvuky šeptá –
srdcu bolo blízko do rozpuky.

Tu: „Homonna!“ Je v slovenskom kraju.
Železnica, krčma, úrad, škola,
maďarsky tie všetky nápis majú,
maďarská reč už znie aj z kostola!

Od Prešporka až po Ungvár

.....

Ty Prešporok, pyšné mesto,
vzpomni na svoj pôvod pravý
a sloboda od Prešporku
až po Ungvár sa rozstaví.

Ty Prešporok, darmo rúbaš
ponad nás hor do vysoka.
Porazený v krajine si
od svojho už dávno soka.

Porazil ťa, ponížil ťa,
prst od Boha prejavový ...

Bos' neslúžil dľa príkazu,
svojej vlastnej rodnej zemi,

Bratislava, pyšné mesto,
vstúp do seba, naprav vinu!
dávaj príklad, dávaj heslo,
milú svoju kries rodinu!

Od Prešporka, až po Ungvár
rozlieha sa slovenčina.
Bude zavše po slovensky
ľud náš chváliť Hospodina!

Ďalšie úryvky sú z básne S. Czambla Moja súdба, napísanej 21. júla 1898 v „Michal'ovciach“, pripomínajúcej v prvých strofách Hviezdoslavovu skladbu Mňa kedys zvädzal svet:

Izé ... izé ... tak som hovorieval
k matke mojej, prijdúc na prázdniny,
s rodnou mlouvou tak som sa borieval,
upadajúc v siete maďarčiny.

Zo mňa Maďar stával sa pomaly
duchom, telom, srdca vlastnosťami.
A rodáci by snád' pamätali
moju hrubosť ešte sami.

Hrubý som bol oproti všetkému,
s slovenčinou čo bolo v spojení,

Bez pobúdok, školy, učiteľa
vnikám čo deň v taje slovenčiny,
žiara v hrudi nijako nevybledla,
hotová (súc) vždy na nové činy.

Slovenčinou trávím dni a noci,
sbieram, skladám, čo nám je mať treba,

popúdzal som oproti každému,
od Slovenky kto bol zrodený.

Rástla vo mne s rok' na rok prepiatosť,
až konečne udrela hodina ...
boril som sa sám s sebou dost' a dost' ...
Bol to pre mňa pokyn Hospodina ...

Hospodin sám prehovoril ku mne
v preslávenej svätej svojej reči:
Nehodník, kto pred silou sa uhne,
opustiac krv vlastnú svoju v seči.

odohnal som svodné reči, moci
hotový súc zrieknuť sa i chleba.

Ale načo, načo také slová?
nač spomínať všetky veci tieto?
– Duša moja, plná bóľu, stoná,
a útechy nikde inšej nieto.

Veliký bôľ moju hrud' rozrýva,
myšlienkami ničím, mučím seba:
čo najdrahšie v mojom srdci býva,
s tým na rozkaz rozstať sa mi treba.

„Hotový som zrieknuť sa i chleba!“
Veľa značí také osvedčenie.
A bojím sa, preceňujem seba,
že úprimné, čo som riekol, nenie.

„Chleba, chleba!“ Jaká je to prósa ...
a duch predsa od chleba odvislý ...
idealist, básnik, už stalo sa,
že bez chleba na druhý svet išli.

Slovenčina, sádok môjho kvieťa,
či mi voľno opustiť tak teba,
či mi voľno za výhodu sveta
robiť cudzím, za biely kus chleba?

Sádku môjho útlé kvietky milé,
či vás voľno nechať bez kopáča?
A bez strážcu, keď sa každej chvíle
ponad vami čierne chmáry vláča?

Hriadky moje, či sa zrieknuť cieľa,
ktorý hnal ma stále do roboty,
z hrád záhrada by povstala celá,
dôstojný znak toľkej klopoty ...

Či sa zrieknuť cieľa svojho žitia,
slovenčina, od teba odstúpiť?
či sa vyzliecť z hábov svojho bytia,
o podstatu sám seba olúpiť?

Vnuknutia daj, Bože, z vysokosti,
jako dosiaľ vždy si mi ho dával,
pokáž cestu mojej hotovosti,
posviet' svetlom z dumôk mojich nával!

.....

Slovenčina, ľúbka môjho srdca,
sebažartvy mojej zlatý poklad,
moja túžba vrelá a horúca
nemôže sa nikdy s tebou rozstať.

Samo Czambel zomrel vo svojej vile v Csillaghegyi, teda na Hviezdnom vrchu, 18. decembra 1909. Dožil sa iba 53 rokov. Ani teoreticky teda nemohol uskutočniť svoje plány, ktoré boli skutočne veľkolepé. Napriek všetkému, čo sa kedy o ňom povedalo (dobré i zlé) a čoho som sa dotkol aj ja vo svojom príspevku, niet sporu, že Samo Czambel je vynikajúcim zjavom našej jazykovedy a je aj, ak máme ešte raz citovať Ľudovíta Nováka (1934, s. 755), „pokiaľ ide o vlastnú tvorbu, prvým veľkorysejším jazykospytcom slovenským“. Spája Hattalovskú aktivitu s prvými predstaviteľmi novodobej slovenskej profesionálnej jazykovedy počínajúc Ľudovítom Novákom a Jánom Stanislavom.

Literatúra

- CZAMBEL, Samo: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin: Vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku 1902. 376 s. 3. vyd. 1919.
- CZAMBEL, Samo: Slovenský pravopis. Historicko-kritický nákras. Budapešť: Tlačou Viktora Hornyánskeho. Nákladom vlastným 1890.
- ĎUROVIČ, Lubomír: K diskusiám o vlastnostiach „rytmického zákona“. In: Slovenská reč, 2006, roč. 71, č. 4, s. 224 – 239.
- CHOVAN, Juraj: Samo Czambel a jeho miesto v dejinách Slovákov. In: Literárnomúzejný letopis. 15. Zost. I. Sedlák. Martin: Matica slovenská 1981, s. 185 – 197.
- JÓNA, Eugen: Slovenské slová. Pilný, pilnosť. In: Slovenská reč, 1940/41, roč. 8, s. 39 – 43.
- JÓNA, Eugen: Samo Czambel ako jazykovedec a kodifikátor spisovnej slovenčiny. In: Literárnomúzejný letopis. 15. Zost. I. Sedlák. Martin: Matica slovenská 1981, s. 198 – 203.
- JÓNA, Eugen: Teória slovenského spisovného jazyka a jeho kodifikácia na rozhraní 19. a 20. storočia (1875 – 1918). In: Universitas Comeniana Facultatas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. Red. L. Horečný. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972, s. 15 – 46.
- NOVÁK, Ľudovít: Samo Czambel a slovenská jazykoveda. In: Slovenské pohľady. Časopis pre literatúru a umenie, 1934, roč. 50, s. 750 – 755.
- WEINGART, Miloš: Neznámé básne Czambelove. In: Slovenské pohľady, 1922, č. 2, s. 91 – 97.

Štefan Švagrovský

JAZYKOVEDNÉ DIELO S. CZAMBLA V OSÍDLACH POLITIKY

ŠVAGROVSKÝ, Š.: Samo Czambel's linguistic work in the snares of politics. Slovenská reč, 71, 2006, No. 6, pp. 330 – 339. (Bratislava)

Samo Czambel was a significant linguist codifying the Slovak literary language during the so-called Martin's period. His Handbook of the Slovak Literary Language (Rukoväť spisovnej slovenčiny, 1902) represented a basis for the Slovak literary language codification until the publication of the Rules of the Slovak Orthography in 1931.

After introducing his opinion, that the Slovak language was initially the South Slavonic language and not the West Slavonic one (therefore it cannot be the "native sister" of the Czech language), he was immediately denoted as a peace-breaker of Czech-Slovak relations.

Investigating the context knowledge of the times as well as contemporary press, the author of the study refuses blaming of Samo Czambel for some attempt to separate Slovaks from Czechs and to make Slovaks dependent on Hungary. So-called "politicum hungaricum" is in the case of Samo Czambel absolutely unsubstantiated.

Aj keď si pripomínáme 150. výročie narodenia S. Czambla, začnem výročím jeho predčasnej smrti v roku 1909.

V peštianskych novinách *Slovenský denník* začiatkom roku 1910 (č. 1, s. 23 – 24) bol uverejnený nekrológ *Za Samom Czamblom*, ktorý napísal ich redaktor Milan Hodža, neskorší významný československý politik a štátnik, autor kontroverznej publikácie *Československý rozkol* (1920). Okrem iného boli v ňom aj tieto slová: *On si bol predsavzal, že jazyk slovenský vzniknul a rozvíjal sa bez súvislosti s jazykom českým a tá predpojatosť, s ktorou hájil sa proti všetkým historickým, národopisným i rozumovým dôvodom, jeho zásady vyvracajúcim, zavadala jeho vedeckému menu hlboké rany, a to tým hlbšie, že jeho domnelé vedecky podopreté stanovisko, ktoré zaujímal proti tej skutočnosti, že naša reč s rečou českou korene jednaké má, malo prichuť politickú.*

Anonymnú politiku, dotýkajúcu sa otázky spisovného jazyka Slovákov, začal so S. Czamblom mladý redaktor M. Hodža už v roku 1903 na stránkach peštianskych *Ludových novín*, ktoré s českou finančnou podporou redigoval Anton Bielek. Ich redaktormi, okrem A. Bieleka, boli aj M. Hodža a J. Gregor Tajovský. Zámerom týchto hlasistických novín bolo stať sa protiváhou martinských *Národných novín*.

Na prelome 19. a 20. storočia niektorí českí jazykovedci a publicisti začali opätovne komplikovať česko-slovenské vzťahy (nezahojené ešte zo štyridsiatych rokov) vnášaním myšlienky jazykovej a národnej jednoty Čechov a Slovákov.

Z iniciatívy Františka Pastrnka, profesora viedenskej a neskôr pražskej univerzity, vydala *Umelecká beseda* v Prahe roku 1901 zborník *Slovensko*. Pastrnek v ňom okrem iného napísal, že samostatná slovenská spisba nesplnila nádeje a aj v budúcnosti si Slováci sotva budú môcť utvoriť samostatnú literatúru – pevným základom pre nich môže byť len kultúrna jednota *s ostatným českým národom*.

Česi po rakúsko-maďarskom vyrovaní, napriek tomu, že nedosiahli trialistické usporiadanie monarchie, žili a rozvíjali sa v politicky i kultúrne oveľa slobodnejších podmienkach ako Slováci. Zákonom z roku 1880 sa čeština stala oficiálnym jazykom v Čechách a na Morave, len v krajoch s nemeckou väčšinou musela byť štátna správa dvojjazyčná. V roku 1882 sa pražská Karlovo-Ferdinandova univerzita rozdelila na českú a nemeckú. Značné úspechy dosiahli Česi aj v hospodárstve, obchode, bankovníctve. Českí národní socialisti a realisti, vedení Tomášom Masarykom, profesorom českej časti spomenutej univerzity (názov Univerzita Karlova bol prijatý v roku 1920 – Š. Š.), sa snažili nadväzovať stále užšie styky a spoluprácu so Slovákmí. Utužovanie česko-slovenských vzťahov vyvrcholilo v roku 1896 veľkou účasťou Slovákov na Národopisnej výstave v Prahe a založením spolku *Československá jednota*. Spolok sa stal centrom českých slovakofílskych kruhov a jeho predstavitelia T. Masaryk, K. Kálal a už zmieňovaný F. Pastrnek presadzovali včlenenie slovenskej otázky a jej riešenie do českej národnej politiky.

Vzmáhali sa pomaly aj Slováci po pätnásťročnej vláde Kolomana Tiszu, počas ktorej stratili patronátne gymnáziá i Maticu. V roku 1882 si v T. Sv. Martine zo zbierok postavili na tú dobu reprezentačný kultúrny stánok – *Národný dom* s divadelnou scénou. V roku 1901 Slovenská národná strana opustila politickú pasivitu, ktorou reagovala na bezohľadný národný a jazykový útlak, a znova sa zapojila do volebných zápasov o zastúpenie v krajinskom sneme. V nasledujúcich štyroch voľbách v rokoch 1901 – 1910 získala v budapeštianskom parlamente 15 kresiel. Bola tu konečne po dlhom čase možnosť obhajovať slovenské národné záujmy na najvyššom fóre krajiny.

Včlenenie slovenskej otázky ako súčasť českej národnej politiky, ako ju presadzovali Masarykovi stúpenci, teda myšlienka národnej a jazykovej jednoty súčasne s kritikou martinského centra Slovenskej národnej strany reprezentovaného hlavne Svetozárom Hurbanom Vajanským, nemali na slovenskej strane dostatočnú podporu. M. Hodža i jeho súputník Vavro Šrobár, príslušníci hlasistického hnutia, vtedy ešte jednoznačne odmietali koncepciu národnej a jazykovej jednoty Čechov a Slovákov, ako aj opätovné nastoľovanie tejto pre väčšinu Slovákov už definitívne vyriešenej otázky. V časopise *Hlas* v roku 1902 V. Šrobár napísal: *My dnes hovoríme o dvoch národoch, ktoré majú pestovať čo najužšiu vzájomnosť medzi sebou... dnes hovoriť o jednom literárnom a spisovnom jazyku nemožno a nenie radno preto, že tým viac sa škodí veci, ako prospieva*. Aj M. Hodža v *Slovenskom týždenníku* sa ešte koncom roka 1903 jednoznačne staval proti hlasom z českej strany hovoriacim o jednote národnej i jazykovej.

S veľkou pravdepodobnosťou možno usudzovať, že zborník *Umeleckej besedy* a Pastrnkov jednostranný názor na česko-slovenskú vzájomnosť boli podnetom (ale nie politickou objednávkou uhorskej vlády!) pre spornú, po maďarsky napísanú brožúru S. Czambla *A cseh-tót nemzeteség multja, jelenne és jövője (Minulosť, súčasnosť a budúcnosť česko-slovenskej národnosti)*, ktorá vyšla v roku 1902 v T. Sv. Martine.

S. Czambel bol predstaviteľom teórie o nehomogénnom praslovanskom základe slovenčiny, podľa ktorej západoslovenské nárečia majú západoslovanský pôvod, východoslovenské nárečia na severe sú staropol'ského a na východe staroukrajinského pôvodu a stredná slovenčina má pôvod južnoslovanský. Strednú slovenčinu S. Czambel pokladal za zvyšok jazykovej podunajskej oblasti od pôvodu južnoslovanskej, ktorý sa od tatarského vpádu (r. 1241) a od založenia univerzity v Prahe (r. 1348) v kontakte s českým etnikom postupne počesťoval a nadobudol tak dnešný západoslovanský ráz. Podrobnejšie o starších teóriách o pôvode slovenčiny píše R. Krajčovič (1981, s. 9 – 18). Spisovnú slovenčinu treba, podľa Czambla, odčistiť a obnoviť v nej také formy a spôsoby vyjadrovania, ktoré sú prítomné v tých slovenských nárečiach, na báze ktorých sa konštituovala spisovná slovenčina. Rovnaký názor na pôvod slovenčiny vyslovil Czambel aj v diele *Slováci a ich reč* v roku 1903. Dielo vyšlo až v spomenutom roku, ale napísal ho skôr ako *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902).

Tvrdenia, že Czamblova práca *Minulosť, prítomnosť a budúcnosť česko-slovenskej národnosti* bola výsledkom jeho čechofóbie, že mu v nej išlo o podporu úsilia maďarských vládnucich tried zabrániť, aby myšlienka česko-slovenskej spolupráce mala kladný ohlas medzi slovenským obyvateľstvom, a znemožniť rozvíjanie tejto spolupráce v praxi, sa nezakladajú na pravde. Sú to jednoducho politicko-ideologické floskuly, ktorých cieľom je znevážiť jeho jazykovedné dielo (porov. Dejiny, 1986, IV., s. 220 – 221). Hlásali ich tí, ktorí nesúhlasili so Štúrovým politickým programom, a ktorí sa v koncepcii národného a jazykového vývinu klonili ku Kollárovej a Šafárikovej teórii, budovanej na myšlienke jednotného česko-slovenského kmeňa. Nie je nezaujímavé v tejto súvislosti spomenúť meno Antona Štefánka, ktorý pri príležitosti nového vydania Czamblovej *Rukväte spisovnej reči slovenskej* v roku 1915 v *Slovenskom denníku* vyšiel s verejnou výzvou, aby Slováci znova prijali za spisovný jazyk češtinu. Tento neskorší prvý riaditeľ jazykového odboru na Šrobárovom *Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska* (1918 – 1920) a profesor sociológie na Univerzite Komenského zohral negatívnu rolu aj počas prípravy kontroverzných *Pravidiel slovenského pravopisu v roku 1931* (Krčméry, 1985, s. 364).

Czamblovo dielo v Československej republike

Neprajné podmienky na rozvoj spisovnej slovenčiny, jej diskriminácia, potlačanie a znevažovanie v štátnom a verejnom živote i v školách v Uhorsku na začiat-

ku 20. storočia spôsobili, že aj vzdelaní a osvietení Maďari považovali slovenčinu len za jazyk „žencov, tovarichárov, drotárov, potulných obchodníkov“ a iných tzv. nižších príslušníkov spoločenských vrstiev.

Náhly a neočakávaný vznik československého štátu (ešte počas I. svetovej vojny nebolo vôbec jasné, či sa monarchia, a teda aj Uhorsko rozpadne) zastihol spisovnú slovenčinu nepripravenú plniť úlohu štátneho jazyka v mnohých sférach života národného štátu. Chýbali slovenskí úradníci, učitelia, stredoškolskí profesori, sudovia, notári, železničiar a odborníci ďalších desiatok profesií nevyhnutných na bežný chod štátu. Tento nedostatok československá vláda musela riešiť transferom spomínaných odborníkov z českých krajín a bývalej rakúsko-nemeckej časti Predlitavska, kde sa po zániku monarchie nachádzal ich značný počet a kde sa v novej situácii stali prebytočnými. Tak prišlo na Slovensko po roku 1918 okolo 7 000 Čechov na miesta štátnych úradníkov, okolo 1 500 stredoškolských profesorov a po vzniku Univerzity Komenského asi 70 univerzitných profesorov. Všetci títo odborníci slovenčinu, až na niekoľkých slovakofilov, prirodzene, neovládali.

Na začiatku roku 1920 (29. II.) bola prijatá ústava nového štátu. Jej ústavný zákon č. 122 zb. v §1. ustanovuje: *jazyk československý je štátnym, oficiálnym jazykom republiky*; v §4 ustanovuje: *Používajúc jazyk štátny, oficiálny, úrady v onom území republiky, ktoré pred 28. X. 1918 patrilo kráľovstvám a krajinám v ríšskej rade zastúpeným alebo ku kráľovstvu Pruskému, úradujú spravidla po česky, na Slovensku spravidla po slovensky*. Ústavodarca si zrejme uvedomoval, že československý jazyk reálne neexistuje, a preto v ústavnom zákone zakotvil jeho *dvojaké znenie* – v znení českom a znení slovenskom. To v praxi spôsobovalo mnohé nedorozumenia. Popri fiktívnom československom jazyku zakotvila ústava aj československý národ.

Vzhľadom na už dosiahnutý stupeň národnoemancipačného vývinu ústava československého štátu fakticky bránila Slovákom uplatniť si sebaurčovacie právo národa a popierala štúrovske tradície slovenského národného obrodenia. Táto národná a jazyková politika centralistických pražských vládnych kruhov vo vzťahu k slovenskému národu a jeho jazyku bola nepochybne inšpirovaná, okrem iných hľadísk, aj prispením slovenských *hlasistov* a *prúdistov* (Šrobár, Hodža, Štefánek a ďalší) a ich ideového usmerňovateľa T. G. Masaryka, ktorí, rovnako ako on, boli presvedčení, že Slovákov možno pozdvihnúť z civilizačného zaostávania zapríčineného dlhým maďarským útlakom len v národnom a jazykovom zjednotení s historicky už dotvoreným českým národom. Ideológia jedného fiktívneho národa a jedného fiktívneho jazyka mala byť podľa zakladateľov štátu tmelom, ktorý ho bude držať pokope (Česi a Slováci tvorili len dve tretiny jeho obyvateľstva), ale po dvadsiatich rokoch sa ukázalo, že okrem medzinárodných súvislostí (tlak hitlerovského Nemecka) bola vlastne katalyzátorom jeho rozpadu a zániku.

Spisovná slovenčina pred rokom 1918, kodifikovaná Czamblom s miernymi úpravami J. Škultétyho, vykazovala značne ustálený stav. Ak by po roku 1918 existoval dostatočný počet slovenskej alebo slovenčinu dostatočne ovládajúcej inteligencie, ktorá by najmä v prvom desaťročí bola schopná viesť štátnu správu, školstvo, vydavateľstvá a pod., s veľkou pravdepodobnosťou by sa len v malej miere (asi pri vypracovávaní terminologických sústav) narúšal spomínaný ustálený stav. Ale situácia bola iná. Túto úlohu v dôsledku objektívnych príčin musela plniť prevažne česká inteligencia. Treba oceniť prácu tisícov jej príslušníkov, ktorí Slovákom pomáhali stavať sa na vlastné nohy a začať život po tisícročí vo vlastnom slobodnom štáte.

Väčšina českej inteligencie pôsobiacej na Slovensku počas I. Československej republiky mala úprimnú snahu zvládnuť spisovnú slovenčinu, ba v mnohých technických, prírodovedných, humanitných a ďalších odboroch, v ktorých predtým slovenská odborná terminológia neexistovala, ju aj vytvárať a uvádzať do školských učebníc, odborných časopisov a pod. Treba na tomto mieste pripomenúť, že už od Štúrovej kodifikácie nebola ochota na slovenskej strane podstatnejšie „hýbať“ s dovedty používaným slovným fondom vrátane terminológie, ale ho len hláskovo prispôsobovať slovenskému pravopisu. Aj V. Paulíny-Tóth v roku 1876, rok po zotvorení Matice slovenskej, sa prikláňal k názoru, aby sa *vysoká veda, náučné slovníky, odborné štúdie písali v českej reči – až dotiaľ, kým túto úlohu pre celé Slavianstvo neprevezme ruština* (Listy, 1967, s. 144). Napísal to v dobe a v situácii, ktoré boli pre náš národný život vlastne beznádejné, keď aj S. Czambel o štvrt' storočie po ňom, v ešte beznádejnejšej situácii nerátal už s tým, že sa slovenčina bude vyučovať na stredných školách alebo na univerzite, a preto aj jeho *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* nebola určená študentom stredných škôl, ale len privátnym záujmom.

Pri úradovaní a vyučovaní v československom jazyku v znení slovenskom (ďalej len v slovenčine, keďže československý jazyk bol len deklarovanou politickou fikciou), najmä v prvom desaťročí trvania republiky, keď českí úradníci, učitelia, stredoškolskí a vysokoškolskí profesori, novinári, lekári a príslušníci ďalších profesií boli v absolútnej väčšine, musela sa ich „slovenčina“ objektívne „podpísať“ na destabilizácii, spisovnej slovenčiny. V slovenčine na úradných tlačivách, v učebniciach pre ľudové a stredné školy, v novinách, kde väčšinu redaktorov tvorili Česi alebo Slováci – stúpenci jednotného československého národa a jazyka, často nedodržiavali spisovnú normu kodifikovanú v Czamblovej *Rukoväti* a proti nej uplatňovali svoje osobitné zásady. To platilo v prvom rade o novinách *Slovenský deník*, orgáne agrárnej strany, ktorý bol ideovým pokračovateľom denníka toho istého mena, vydávaného v rokoch 1910 – 1915 v Budapešti redaktorom M. Hodžom.

S Czamblovou *Rukoväťou* mali problém aj prví autori slovenských gramatík v novom štáte. Rozpory sa objavili medzi ňou a mluvnícami pre stredné školy a učiteľské ústavy, ktorých autorom bol *Ján Damborský*. Prvé vydanie jednej zo série

jeho gramatik vyšlo už v roku 1919 pod názvom *Slovenská mluvnica so zvláštným zreteľom na pravopis*, ďalšie v rokoch 1920, 1921, 1924, a posledné v roku 1930, krátko pred prvým vydaním *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931), pod názvom *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*. Damborský sa zväčša pridržiaval Czamblovej *Rukováti* z roku 1902, ale neuznával opravy a doplnky, ktoré urobil v jej treťom vydaní (1919) J. Škultéty. V teoretickej časti Damborský vychádzal z českej gramatiky J. Gebauera *Školní mluvnice*, ktorú v rokoch 1914 a 1924 prepracoval a vydal V. Ertl. Hláskoslovie v Damborského gramatikách vypracoval V. Vážný. Miloš Weingart sa o Damborského *Slovenskej mluvnici* vyjadril, že *autorovo stanovisko k jazykovej jednotě československé a ke vzájemnému poměru češtiny a slovenštiny je rozumné*.

Silný vplyv češtiny na spisovnú slovenčinu nepovoľoval ani v druhom desaťročí Československej republiky. Podobne ako v prvom desaťročí úradným jazykom bol jazyk československý v slovenskom znení, ale v niektorých úradoch a zariadeniach (armáda, železnice, univerzita) ostávala počas celého trvania republiky úradným, respektíve prednáškovým jazykom čeština. Na univerzite to súviselo s tým, že profesormi a docentmi boli prevažne Česi.

Zložitá situácia sa v druhom desaťročí Československej republiky začala prejavovať v používaní odbornej slovenskej terminológie. Stáli proti sebe dva názory: prvý, nevytvárať osobitnú slovenskú terminológiu, ponechať českú, len ju hláskoslovne prispôbovať v nevyhnutných prípadoch slovenskému pravopisu. Tento názor zastával Václav Vážný, súkromný docent jazyka československého na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského a predseda Jazykového odboru Matice slovenskej. Druhý názor – vytvárať vlastnú slovenskú odbornú terminológiu z domácich zdrojov a z iných jazykov termíny preberať, len ak tieto zdroje nepostačujú – presadzovala skupina príslušníkov mladej slovenskej inteligencie, odchovanej už zväčša československými školami – lekári P. Halaša, ktorý už v roku 1926 vydal *Lekársky slovník* (s podtitulom *Návrh lekársko-lekárnického názvoslovia*), J. Ladziansky, zoológ O. Ferienc, architekt V. Chrobák, právnik M. Chorvát a iní. Ich jazykovým usmerňovateľom bol H. Bartek, pracovník Jazykového odboru Matice slovenskej v Turčianskom Svätom Martine.

Aj v druhom desaťročí Československej republiky sa znova a znova nastoľuje a rieši pomer slovenčiny k češtine, ba, najmä po roku 1928, začína sa vyhocovať, pretože do jeho riešenia rázne vstupuje politika. Príbeh známy v slovenských dejinách pod pojmom *vacuum iuris* (bezprávnny stav), s ktorým prišiel redaktor *Slováka* a bývalý profesor štátneho uhorského práva na univerzite v Pátkostolí (Pécs) Vojtech Tuka pri 10. výročí republiky, podľa ktorého existuje tajná klauzula k Martinskej deklarácii z 30. X. 1918, hovoriacej, že po uplynutí 10 rokov sa skončí platnosť tejto deklarácie, hlásiacej sa k spoločnému štátu Čechov a Slovákov, a Slováci sa po

tomto termíne sami rozhodnú, v akom pomere k Čechom, v akom štátnom usporiadaní budú ďalej žiť. Túto klauzulu nikdy nikto nevidel, stačila však vyvolať veľký rozruch najmä na vidieku, kde mala HSĽS (Hlinkova slovenská ľudová strana) veľkú podporu a po celý čas trvania republiky masový vplyv. Trojica vedúcich osobností tejto strany A. Hlinka, V. Tuka a J. Tiso viedla silnú opozičnú politiku proti československej vláde, útočila na pražský centralizmus, do stredu svojho politického úsilia postavila slovenskú otázku a v jej rámci autonómiu Slovenska, pričom poukazovala na existenciu spomínanej klauzuly a na Pittsburskú dohodu, podpísanú v USA krajanskými organizáciami na jednej strane a T. G. Masarykom na druhej strane, v ktorej sa o postavení Slovenska uvádza, že bude mať v rámci ČSR vlastnú administratívu, snem, súdy a slovenčinu ako úradný jazyk. Keďže centralistická pražská vláda nehodlala splniť tieto požiadavky, mohli ich vedúci predstavitelia HSĽS, ale aj Rázusovho krídla SNS (Slovenskej národnej strany) predkladať slovenskej verejnosti ako boj proti českému nacionálnemu útlaku.

V novembri 1927 písal Š. Krčméry, tajomník MS, M. Ruppeldtovi, že pán správca Škultéty *pracuje na osnove slovenského pravopisu sám. Teraz som mu oddal i elaborát Štellerov, uverejnený v poslednom čísle Sborníka profesorov Slovákov. Pán správca sa úfa, že bude skoro hotový, termín však presne určiť nemôže, medzitým je pravopisný slovník značne objemný, už celý vysádzaný. Rozposielame ho práve členom jazykového odboru. Kde môžeš, vysvetli v tejto veci, že prílišne súriť je vec nebezpečná. Matica slovenská nemôže vydať dielo nevyvarené, nedokonalé. Netrpezlivosť je neodôvodnená. Kým pravopis Matice nevyjde, normou pre každého je Czamblova Rukoväť. Pravopisný slovník vyšiel v roku 1931 ako súčasť prvých Pravidiel slovenského pravopisu.*

Ostré spory okolo ďalšieho kultivovania spisovnej slovenčiny prepukli práve v súvislosti s pripravovanými novými pravidlami slovenského pravopisu a pravopisným slovníkom, o ktorom sa zmieňuje aj Krčméryho list M. Ruppeldtovi z 8. novembra 1927. Denník *Slovák*, ústredný orgán HSĽS, už od roku 1927 viackrát informoval čitateľov, že sa v Matici pripravujú nové pravidlá slovenského pravopisu, ale že hlavné slovo v ich príprave má Čech V. Vážný. V priebehu roku 1928 denník niekoľkokrát informoval čitateľov o verejných protestných zhromaždeniach, na ktorých ich účastníci žiadali, aby sa *českí jazykovedci nemiešali do otázok slovenského pravopisu* (Švagrovský – Ondrejovič, 2003, s. 202 – 203).

Norma a kodifikácia spisovného jazyka sa tak stala súčasťou denného politického boja. Na jednej strane stáli *znamenití učenci* (Pauliny, 1983, s. 235), podporovaní autoritou štátnej moci, podľa ktorých čeština a slovenčina tvoria jeden jazyk a spisovná slovenčina vznikla vraj umele iba ako výsledok nepremyslenej odlučky od čias Štúrových a má sa preto vo svojom vývine približovať k češtine (ba nechýbali ani názory, podľa ktorých by sa mala opustiť celkom alebo obmedziť na používanie

v krásnej literatúre). Na druhej strane to bola skupina pracovníkov Matice slovenskej, ktorí v sporoch a polemikách o jazykových otázkach nedokázali vždy viesť rovnocenný dialóg alebo polemiku s týmito predstaviteľmi oficiálnej univerzitnej jazykovedy. K tým *znamenitym učencom* patrili predovšetkým Miloš Weingart, Václav Vážný, Albert a Vilém Pražákovci, Václav Chaloupecký – profesori Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Oponovať im mali *menej znamenití učenci*, podporovaní Maticou slovenskou, Jozef Škultéty, Henrich Bartek – jej interní pracovníci, ďalej stredoškolskí profesori Ferdinand Šteller, Anton Baník, Ján Mihál, Bruno Ripka, Michal Knapp a iní, ktorí sa okrem Matice spoliehali aj na vedenie dvoch politických strán – HSLS na čele s A. Hlinkom, a SNS na čele s M. Rázusom.

Napriek zloženiu dvoch, vyjadríme to športovou terminológiou, nerovnocenných mužstiev kodifikačný zápas o spisovnú slovenčinu *prvoligisti s druholigistami* prehrali. Príčina bola jednoduchá, ale pri jej objasnení sa treba vrátiť do histórie. Aj J. Kollár si pri obhajobe jednotného československého kmeňa a jeho československého (českého) jazyka v ominóznejskej publikácii *Hlasové* povolal na pomoc takisto *znamenitych učencov* – Benediktího z Nedožier, M. Bela, J. Dobrovského, J. Jungmanna, F. Palackého, B. Tablica, J. Záborského, Š. Leška, V. Šemberu, a predsa zápas o kodifikáciu spisovnej slovenčiny so Štúrom a jeho stúpenkami prehral. Podobne to dopadlo aj s „prvoligovými“ jazykovedcami a historikmi V. Vážným, M. Weingartom, Albertom a Vilémom Pražákovcami, V. Chaloupeckými, politikmi V. Šrobárom, M. Hodžom, A. Štefánekom, J. Hamaliarom a viacerými ďalšími hlasistami a prúdistami, a to preto, že chceli znova oživiť to, čo už zomrelo s J. Kollárom, že chceli vrátiť vývoj späť, že títo *znameníti učenci* (a oni nimi skutočne boli!) jazykovú argumentáciu využívali na podporu politickej idey jednotného československého národa a československého jazyka a vládnym pražským kruhom ju tým *vedecky* umožňovali aj mocensky presadzovať. Ich úsilie však zostalo márnym, umelým pokusom, ktorý nezohľadňoval dovtedajší jazykovohistorický vývin Slovákov a ktorý väčšina Slovákov odmietla. Vycítil to aj Š. Krčméry, keď v liste J. Úlehlovi napísal: *Mojím presvedčením je, že štúrovci uhádli položiť slovenskému životu primerané koľaje vývinu. Oni to nevymysleli, oni to spoznali. V tých koľajách má ísť slovenský život, ak sa chce dostať napred. Preto štúrovci priniesli v 40. rokoch veľký pokrok na Slovensku. Hlasisti to tak neuhádli. Oni mali znamenať druhú veľkú epochu, ale ich práca vyznela medzi Slovákami značne nahlucho. Oni išli s tým, že tieto veci (svetonázorové, demokratické princípy atď.) máme si vybaviť my Čechoslováci na Slovensku za príkladom Čechov a za pomoci Čechov, a toto je, čo bolo proti prírode. Sú veci, a najmä svetonázorové sú také, ktorých si ani jednotlivci, ani kolektívum živé za seba nikomu vybaviť nedovolí. Preto každý pokrok na Slovensku môže vychodiť len z iskrenného slovenského citu a povedomia. Proti nemu musí vyznieť nahlucho* (Krčméry, 1985, s. 263).

Po odmietnutí *Pravidiel slovenského pravopisu (1931)* slovenskou kultúrnou verejnosťou a vydaní tzv. *opravených z roku 1932* sa vytvorili dve centrá snažiace sa usmerňovať ďalší vývin spisovnej slovenčiny.

Prvé zostalo aj naďalej v *Matici slovenskej* v T. Sv. Martine, kde sa po odchode V. Vážného a J. Stanislava jazykový odbor rozšíril o L. Šenšela, M. Kanppa, H. Barteka a B. Ripku. Na jeho podporu vznikol časopis *Slovenská reč* v roku 1932 (časopis nezaložili, ako sa občas píše, ani H. Bartek ani A. Prídavok, ale Miestny odbor Matice slovenskej v Košiciach a prvý rok v tomto meste aj vychádzal; od druhého ročníka vychádzal v Matici v T. Sv. Martine). Časopis vznikol preto, že V. Vážný *vydaním Pravidiel slovenského pravopisu narušil zásadné stanoviská dobrého rečového úzu, ktorých sa pridžžala Matica slovenská v svojich vydaniach, a keďže matičné vydania mali inú slovenčinu, než akú chcel uzákoniť Václav Vážný v Pravidlách slovenského pravopisu, preto vznikla Slovenská reč, aby bránila tento úzus* – napísal H. Bartek v príspevku *Ešte o správnosti jazykovej*, v ktorom reagoval na Vážného stat' *Úvahy nad Slovenskou rečou*, publikovanú v časopise *Bratislava, orgán Učenej spoločnosti Šafaříkovej*. Jej úradný názov bol uvádzaný česky Učená společnost Šafaříkova (v 9. – 10. čísle II. Ročníka, 1933). Vážný a Stanislav po celý čas trvania prvej Československej republiky považovali časopis *Slovenská reč* za orgán *divokých puristov* a J. Stanislav v *Slovenskej reči* začal publikovať až po odchode H. Barteka z časopisu (v polovici roku 1939), teda tri mesiace potom, ako vznikol vojnový Slovenský štát.

Druhé centrum sa vytvorilo v *Učenej spoločnosti Šafaříkovej* a v jej revue *Bratislava*. Časopis (revue) *Bratislava* vychádzal v rokoch 1927 – 1937 s jasným oficiálnym čechoslovakistickým zameraním v jazykovej i politickej otázke. Publikovali v ňom V. Vážný, V. Chaloupecký, J. Kořínek, M. Pišút, A. Pražák, D. Rapant, J. Stanislav, A. Štefánek a i. V jazykovedných otázkach v tomto centre bol od jeho vzniku až do jeho zániku (1937) vedúcou osobnosťou V. Vážný. Jeho zánik zrejme urýchlila blížiacia sa autonómia Slovenska v októbri 1938 a následný odchod väčšiny českých profesorov z bratislavskej univerzity.

Veľké sklamanie po vzniku Slovenského štátu zažil H. Bartek. Bol presvedčený, že ten náležite ocení jeho predchádzajúce zásluhy o rozvoj a kultiváciu spisovnej slovenčiny, ale nestalo sa tak. Matičná správa po viacerých nezhodách a konfliktoch ho donútila ukončiť prácu v časopise *Slovenská reč*. Veľmi sa ho dotklo aj to, že nové pravidlá slovenského pravopisu, ktoré mali vyjsť v roku 1939 (vyšli až v roku 1940) a na ktorých sám pracoval, Ministerstvo školstva a národnej osvety pred ich konečným schválením dalo posúdiť univerzitnej komisii, v ktorej mal hlavné slovo jeho oponent a kritik J. Stanislav (ďalšími členmi komisie boli D. Rapant, A. Mráz, L. Novák a spisovatelia M. Urban, A. Žarnov a J. Smrek). Názory J. Mihála, B. Letza, V. Knappa a H. Barteka univerzitná komisia nerešpektovala. Na znak protestu v roku 1940 H. Bartek založil časopis *Slovenský jazyk* (ako súkromný, oddelený od Matice

slovenskej), v ktorom od samého začiatku (v prvom ročníku vyšlo osem čísel) začal polemiku so *Slovenskou rečou* a s príspevkami, ktoré v nej publikoval Anton Jánošík.

Uznania sa H. Bartek dožil až vo februári 1945, keď sa stal profesorom slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity. O necelé dva mesiace nato odišiel do emigrácie (o jeho životných osudoch publikoval rozsiahly príspevok S. Ondrejovič, ktorý ako prvý zostavil aj celú bibliografiu jeho diel, *Slovenská reč* 2001, roč. 66, č. 2, s. 65 – 90). Štúdiu Jazykovedný odkaz Henricha Bartka v Slovenskej reči 1992, roč. 57, č. 4, s. 201 – 207 publikoval Štefan Švagrovský.

Také bolo bezprostredné pokračovanie osudov diela *Sama Czambla* vo vývoji spoločensko-politických podmienok Slovenska.

Literatúra

- CZAMBEL, S. (amu): A cseh-tót nemzetség múltja, jelenne és jövője. Turoc-sz.mártoni magyar nyomda 1902.
- Dejiny Slovenska. IV. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1986.
- HALAGA, Ondrej R.: Východoslovenský slovník I. Košice – Prešov: Universum 2002.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Pôvod a vývin slovenského jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 2002.
- KRČMÉRY, Štefan: Listy. Bratislava: Tatran 1985.
- MÉSÁROŠ, Július: Zložitá hľadanie pravdy v slovenských dejinách. Bratislava: Veda 2004.
- NOVÁK, Ľudovít: Případy rat-, lat- za praslovanské -ort, -olt v slovenčine. In: Sborník na počesť J. Škultétyho. T. Sv. Martin 1933.
- NOVÁK, Ľudovít: Jazykovedné glosy k československej otázke I., 1. vyd., T. Sv. Martin 1935.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Slovenský jazykovedec Henrich Bartek (1907 – 1986). In: *Slovenská reč*, 2001, roč. 66, č. 2, s. 65 – 90, 129 – 146.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.
- PAULÍNÝ-TÓTH, Viliam: Listy V. P. Tótha Maríne Hodžovej. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1961.
- RÉVAI NAGY LEXIKONA. Zv. V. Budapest 1912.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Henrich Bartek – His Life and Work. *Slovak Review* I., 1992, 1, s. 77 – 85.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan – ONDREJOVIČ, Slavomír: Prvé pokusy o lekársku a lekárnickú terminológiu. In: *Slovenská reč*, 2003, roč. 68, č. 4, s. 193 – 206.

Ján Kačala

KONCEPCIA KVANTITY A RYTMICKÉHO ZÁKONA V CAMBELOVEJ RUKOVÄTI SPISOVNEJ REČI SLOVENSKEJ

KAČALA, J.: The conception of quantity and rhythmical law in Cambel's *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. *Slovenská reč*, 71, 2006, No. 6, pp. 340 – 349. (Bratislava)

The author of the paper points out that Samuel Cambel in his work *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* put the conception of quantity on the Middle-Slovak character of quantity and that he based on the fundamental unity of the quantity with a regulation of its appearance in word by the rhythmical law. Another important fact is that Samo Cambel placed the function of the rhythmical law to the sphere of word-formation and inflection and the place of quantity neutralization he saw in a word-formative or grammatical suffix of word. S. Cambel also pointed out cases where in the same word more long syllables follow one after another – he gave five such examples. In the paper the author pays attention to some cases of use and non-use of rhythmical law and takes up a critical stand on opposite interpretations of the Cambel's perception of the rhythmical law. A special attention he pays to cases with the suffix *-ár*, which S. Cambel didn't mention among the exceptions. The author stands against the view that the suffix *-ár* is resistant to the neutralization of quantity.

I. Úvod

Prvá veta v Predmluve k Cambelovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej znie takto: „Rukoväť je pre takých, ktorí vedia po slovensky hovoriť a chcú vedieť písať.“ (c. d., s. III) Táto autorova charakteristika jednak zodpovedá pôvodnému zacieleniu Cambelovho základného kodifikačného diela (mala to byť pravopisná príručka; podrobnú genézu podáva Eugen Jóna v stati z roku 1973) a jednak je pre samo dielo závažná, lebo zreteľ na písomnú podobu jazyka prestupuje celé dielo vrátane Abecedného ukazovateľa, ktorý z celkových 376 strán zaberá 70 strán a obsahuje okolo 8 000 slov (máme k dispozícii 2. vydanie Rukoväti z roku 1915 v úprave Jozefa Škultétyho). Tento zreteľ sa prejavuje nielen v nápravných poznámkach typu *píš, nepíš, nehovor a nepíš, nesvobodno písať, píšeme, po slovensky vždy píšeme tak a tak*, ale aj v celkovom osnovaní výkladu a celého diela (tento zreteľ sa vyzdvihuje už v názvoch niektorých kapitol na začiatku diela). Zreteľ na písomnú podobu spisovného jazyka v tomto Cambelovom diele nepripomíname preto, že by sme azda chceli hľadať vnútorné protirečenia v osnovaní diela; pripomenuli sme ho preto, že je to fakt, s ktorým u Cambela pri interpretácii jazykových javov v Rukoväti treba rátať.

Na druhom mieste – a to sa týka už vlastnej jazykovej stránky – sa ukazuje výrazná stredoslovenskosť diela. Už v druhom odseku citovanej Predmluvy autor píše, že v Rukoväti sú „pravidlá osnované na strednom nárečí slovenskom“, a na mnohých miestach diela zdôrazňuje stredoslovenský základ spisovnej slovenčiny, to, že spisov-

ný slovenský jazyk vo svojich zákonitostiach je v istom zmysle pokračovaním stredoslovenských nárečí, ako aj to, že spisovná slovenčina je a aj má byť úzko zviazaná so živou rečou. Na druhej strane spisovná reč je autorovi autonómny útvarom, ktorý má vlastné zákonitosti a žije svojím životom a je zreteľne odlišný nielen od okolitých či príbuzných slovanských jazykov, ale aj od slovenských nárečí vrátane stredoslovenských. Pokiaľ ide o odlišenie spisovnej slovenčiny od stredoslovenských nárečí, autor na mnohých miestach svojej práce uvádza poznámky, v ktorých upozorňuje na rozdiely medzi nimi. Tak napríklad na s. 83 píše, že v strednej slovenčine sa v strednom rode prídavných mien upotrebuujú formy *peknô, dobrô, živô dieťa*, a o niekoľko riadkov nižšie má kurzívou vytlačenú poučku, že „spisovný jazyk neužíva v takýchto prípadoch dvojhlásky *ô*, a preto sa jej vystríhať treba“. Toto autorovo zacielenie zisťujeme aj v tom, že do svojich výkladov pravidelne zaraďuje kapitolku s názvom *Z nárečia* a pravopisu, že vo výkladových častiach, ako aj v Abecednom ukazovateli často uvádza slovenské stolice, z ktorých čerpá údaje a doklady a podobne.

Cambelovu kodifikáciu spisovnej slovenčiny s dôrazom na disimiláciu od slovenských nárečí vrátane stredoslovenských sa žiada zdôrazniť najmä v tej súvislosti, že doteraz sa pri výklade Cambelovho kodifikačného diela dosť jednostranne kládol dôraz iba na disimiláciu od iných jazykov, najmä od češtiny, ale aj od nemčiny, maďarčiny a ruštiny.

Napokon v tejto úvodnej časti chceme vyzdvihnúť dôležitosť citovaného Abecedného ukazovateľa v Cambelovom hlavnom kodifikačnom spise ako prameňa poznania autorových názorov. Uložil v ňom nielen bohatstvo zozbieraného vzácneho jazykového materiálu, ale aj množstvo nových a užitočných poznatkov o stave spisovnej slovenčiny aj slovenčiny vo všeobecnosti na prelome 19. a 20. storočia. Abecedný ukazovateľ sme bohato využívali aj pri spracúvaní našej témy o koncepcii kvantity a rytmického zákona v tomto Cambelovom diele.

II. Základné znaky Cambelovho chápania kvantity a rytmického zákona

Samuel Cambel vo svojej Rukováti spisovnej reči slovenskej venuje kvantite a rytmickému zákonu osobitnú kapitolu s názvom *O dlhých a krátkych slabikách* (na s. 15 – 18), ktorá nasleduje za krátkou časťou s názvom *Kde píšeme dvojhlásky*. Výklad danej tematiky nemožno označiť za systematický ani za vyčerpávajúci, autor skôr vyberá isté nápadné veci a na objasnenie svojho postupu uvádza na konci kapitoly zovšeobecňujúcu poznámku, že „náuka o dlhých a krátkych slabikách v slovenčine je málo objasnená“ (s. 18).

Výklad v kapitole o kvantite autor začína vymedzením rytmického zákona: „Stredná slovenčina, na ktorej zakladá sa spisovný jazyk, v jednom a tom istom slove nerada má po sebe dve dlhé slabiky. Kde by sa mal vyskytnúť podobný prípad pri tvorení (ohýbaní) slov, tam prípona ztratí svoju dĺžku. To deje sa i v spisovnom ja-

zyku“ (s. 15). Odhalenie bytostného spätia kvantity s jeho reguláciou v rámci slova pomocou rytmického zákona v spisovnej slovenčine hodnotíme ako pozoruhodné. Rovnako pozoruhodné je aj to, že platnosť rytmického zákona autor umiestňuje do oblasti tvorenia slov, prípadne ohýbania slov a že miesto neutralizácie kvantity vidí v slovotvornej alebo gramatickej prípone (k rovnakému záveru sme dospeli v našej stati o podstate rytmického zákona v slovenčine z roku 2004). Napokon sa v uvedenom vymedzení žiada upozorniť aj na spomínané bezprostredné spätie spisovnej slovenčiny so stredoslovenskými nárečiami.

Po uvedení niekoľkých príkladov na pôsobnosť rytmického zákona v oblasti tvorenia slov a tvarov autor hneď upozorňuje, že „sú aj prípady, kde spisovný jazyk, v duchu západného nárečia, strpí po sebe i viac dlhých slabík v tom istom slove“ (s. 16). Uvádza päť takýchto prípadov: a) podstatné mená s príponou *-ie* typu *listie*; b) tvar genitívu plurálu podstatných mien ženského a stredného rodu typu *básní*; c) tvar 3. os. plurálu typu (*oni*) *kúpia*; d) tvar prechodníka typu *kúpiac* a e) tvar nominatívu a akuzatívu jednotného aj množného čísla prídavných mien v strednom rode typu *krásne, zvláštne dieťa, deti* namiesto *krásne, zvláštne dieťa, deti*, „aby sa vyhlo vo vete možnému dvojsmyslu“ (s. 16).

V ďalšom výklade prináša prípady skracovania prípony *-ak* v pozícii po spoluhláske *j* (typ *vojak*), ale v slovách, „ktoré z ľudu nepochodia, spisovný jazyk znesie dlhé *á* po *j*, na pr.: *vejár; strojár; strojáreň, lejáreň*“. Do tejto skupiny zaraďuje aj slovesné tvary 3. os. plurálu typu *stoja, stroja*.

Ďalej preberá striedanie *a/ia* v prípadoch typu *Turčan – turčiansky, občan – občiansky* a *e/ie* v dvojiciach typu *preložiť – prieloh* a upozorňuje na kvantitatívny rozdiel medzi príponami *-in* (*strigin, vdovin*) a *-ín* (*včelín, kurín*).

Napokon spomína kvantitatívne varianty rovnakých slov, ktoré prichodia „v nesčíselných prípadoch. Všetky takéto a podobné dvojtvary sú oprávnené v spisovnom jazyku: *súsed – sused, záhrada – zahrada, ráno – rano, šiarkan – šarkan, dým – dym, ísť – ist’, nížina – nižina, ponížený – ponižený, odchýlka – odchylka, Bôh – Boh, pôlnoc – polnoc, vôz – voz, slúžka – služka, úfať – ufať, zmúdriet – zmudriet, završiť – završit’, krmiť – krmiť, mlčky – mlčky* atď. atď.“ (s. 18).

Na záver kapitoly v poznámkach upozorňuje na rozdielnosť kvantity v daktorých hláskovo podobných slovách, napríklad *stát’ a stat’*.

Pravdaže, treba zdôrazniť, že výklady o kvantite a rytmickom zákone autor Rukováti uvádza na mnohých ďalších miestach svojho diela, konkrétne už v kapitole s názvom *Kde sa píše ä*, ktorá nasleduje hneď za Úvodom, ďalej pri ohýbaní v rámci slovných druhov, pri ktorých sa uplatňuje rytmický zákon, napríklad pri tvorení genitívu plurálu pri podstatných menách ženského a stredného rodu, ako aj pri tvorení ďalších pádov, pri skloňovaní prídavných mien a pri časovaní sloviess. Problematike kvantity sa venuje aj v spomínanom Abecednom ukazovateli.

III. Rozbor Cambelovej koncepcie kvantity a rytmického zákona

V ďalšej časti nášho príspevku si niektoré prípady uplatňovania či neuplatňovania rytmického zákona všimneme bližšie, uvedieme poznámky k citovaným a iným kvantitatívne variantným pomenovaniám a pripomenieme aj prípady, ktoré Samuel Cambel vo svojej kapitole o kvantite nespomína.

Keď Samuel Cambel píše, že porušenie rytmického zákona v spisovnej slovenčine sa v niektorých prípadoch deje „v duchu západného nárečia“, zjavne nebude pravda to, že u Samuela Cambela tradícia dodržiavať rytmický zákon „je v rozpore i so živým úzom rozhodujúceho prostredia, i s jazykovým vedomím autora ako kultivovaného nositeľa tohto úzu“, ako to píše Lubomír Ďurovič v práci K histórii kodifikácie rytmického zákona v spisovnej slovenčine z roku 2005 na s. 90. Vo svojej interpretácii Cambelovho postoja k výnimkám z platnosti rytmického zákona autor vychádza zo staršej Cambelovej práce (Slovenský pravopis z roku 1890), v ktorej Samuel Cambel dodržiavanie rytmického zákona pripisuje iba „jazyku ľudu“ (Cambel, 1890, s. 131) a zákon pokladá „za prežité stanovisko v terajšom spisovnom jazyku, ktorý, túžiac po dokonalosti, musí prijať podmienky svojho rozvicia i na úkor stredoslovenskému hláskosloviu“ (ibid.).

K uvedenej Ďurovičovej interpretácii Cambelovho postoja sa žiada dodať aspoň tri pripomienky: Medzi vyjdením obidvoch Cambelových prác je časový rozdiel vyše desať rokov a za ten čas autor zjavne prekonal istý vedecký vývin. Tento vývin sa nepochybne týka práve rozoberanej otázky slovenskej kvantity a rytmického zákona. Istotne teda nie je náhodné, že vo svojom základnom kodifikačnom spise Samuel Cambel nezopakoval svoj názor o tom, že dodržiavanie rytmického zákona „deje sa... v reči ľudu“ a že „rečený zákon treba považovať za prežité stanovisko v terajšom spisovnom jazyku“. Autorova dikcia v tejto veci v Rukoväti spisovnej reči slovenskej je totiž presne opačná: ako sme už povedali, platnosť rytmického zákona v spisovnej slovenčine autor priamo odvodzuje z jeho platnosti „v strednej slovenčine, na ktorej zakladá sa spisovný jazyk“ a „to /t. j. že prípona po predchádzajúcej dlhej slabike stratí svoju dĺžku/ deje sa i v spisovnom jazyku“.

Okrem toho sa nám žiada vyzdvihnúť prestížnu vedeckú a kodifikačnú pozíciu Rukoväti spisovnej reči slovenskej, tak ako sa prirodzene ustálila v dejinách slovenského jazyka a slovenskej jazykovedy: myslíme tým to, že práve Rukoväť mala na ďalšie osudy spisovnej slovenčiny po ďalšie desaťročia, ako aj na vedecký výskum a kodifikáciu spisovnej slovenčiny oveľa väčší – a aj podstatný – dosah ako uvedený Slovenský pravopis. Tým, pravdaže, nechceme znižovať celkove vysokú vedeckú hodnotu Cambelovho Slovenského pravopisu ani spochybňovať jeho pozitívnu kodifikačnú platnosť v 90. rokoch 19. storočia.

Druhá naša pripomienka k citovanej Ďurovičovej interpretácii Cambelovho postoja sa týka prípadov typu *článkár* a *stávkár*, ktoré Samuel Cambel spomína vo svo-

jom Slovenskom pravopise na s. 133 a ktoré našiel v časopisoch a kladie pri nich takúto rečnícku otázku: „je-li tu možno skrátiť jednu slabiku bez toho, aby slovo nezдалo sa byť cudzím v našom spisovnom jazyku?“. Podľa Ľubomíra Ďuroviča (2005, s. 91) „ani +stavkár, článkár, ani +stávkar či +článkar nezodpovedajú jazykovému vedomiu slovenskej (martinskej?) inteligencie, ak Czambela berieme ako jej typického reprezentanta“. Z toho autor vyvodzuje záver, že „-A:R je jedna zo slovtvorných morféme rezistentných voči neutralizácii kvantity, že ju nemožno skracovať“ (ibid.).

Aj pri týchto prípadoch sa treba predovšetkým spýtať, prečo Samuel Cambel svoj citovaný postoj k formám *článkár*, *stávkar* aspoň nezopakoval aj vo svojom základnom kodifikačnom diele, t. j. v Rukoväti spisovnej reči slovenskej, a prečo Ľubomír Ďurovič Cambelov zjavne zmenený postoj k rytmickému zákonu obišiel. Samuel Cambel tu akoby bol svoj postoj obrátil a typ podstatných mien s neskrátenou príponou *-ár* po predchádzajúcej dlhej slabike medzi svojimi výnimkami z platnosti rytmického zákona vôbec neuviedol. A výrazy *článkár* a *stávkar* – či už v tejto alebo kvantitatívne inej forme – neuviedol ani vo svojom Abecednom ukazovateli (zjavne ich pokladal za okrajové v spisovnom jazyku). Spomedzi takýchto slov s porušením rytmického zákona v ňom uvádza iba slovo *obrázkár*. Takmer pikantné je to, že v súvisi s týmto typom slov má na príslušnom mieste Abecedného ukazovateľa upozornenie: miesto *hviezdár* píš *hvezdár*. Ako vidno, priamo tu narádza na dodržiavanie regulárnej kvantitatívnej alternácie a tým aj na používanie takej podoby slova, v ktorej nebudú nasledovať po sebe dve dlhé slabiky (t. j. na rešpektovanie zákona o slovnej kvantite /bližšie o ňom pozri v práci Kačala, 1995/, lebo pri takejto alternácii už nejde o jav patriaci do oblasti rytmického zákona).

Naša tretia pripomienka sa týka Ďurovičovej formulácie o Samuelovi Cambelovi ako „typickom reprezentantovi“ „jazykového vedomia slovenskej (martinskej?) inteligencie“. Samuel Cambel študoval, vedecky opisoval a kodifikoval martinský úzus a martinskú normu, ale sotva ho možno pokladať za „typického reprezentanta jazykového vedomia slovenskej (martinskej?) inteligencie“. Samuel Cambel totiž nežil trvalo v Turčianskom Svätom Martine, ba ani na Slovensku, lebo pracovný záujem ho viazal na Budapešť ako centrum uhorského politického života (bol tam vysokým štátnym úradníkom a redaktorom oficiálnych vládnych Slovenských novín). Martinský úzus a martinskú normu iba poznával (často sprostredkovane) a vo vedeckej i kodifikačnej práci sa bohato opieral o vedúcich predstaviteľov slovenského národného života v Turčianskom Svätom Martine, osobitne o Jozefa Škultétyho a Svetozára Hurbana Vajanského. Ako píše Eugen Jóna v citovanej dôkladnej stati (Jóna, 1973, s. 19), „prostredie, v ktorom žili a pracovali /má na mysli Jozefa Škultétyho a Svetozára Hurbana Vajanského, ktorí boli v Turčianskom Svätom Martine, Jaroslava Vlčka, žijúceho v Prahe, a Samuela Cambela, pôsobiaceho v Pešti – pozn. J. K./, zanechalo na ich diele výrazné stopy.“

Ako to ukazuje najmä jeho korešpondencia s vedúcimi činiteľmi slovenského národného života, Cambelov vedecký a kodifikačný postoj bol neraz neistý či váhavý, a preto priamo nabádal vedúcich slovenských spisovateľov na dohodu v istých sporných veciach, aby sám výsledky dohody mohol vnieŕ do kodifikácie. Uvedená redakčná a iná Cambelova angažovanosť sa v novšej slovenskej lingvistickej literatúre spája s jestvovaním osobitného centra starostlivosti o spisovnú slovenčinu v Pešti (porovnaj Kačala – Krajčovič, 2005, s. 57).

Toto centrum je zviazané s dlhodobým (niekoľkodesaťročným) nepretržitým vydávaním spomínaných Slovenských novín, v ktorých sa Samuel Cambel ako redaktor od ich druhého ročníka (1887) okrem iného staral o ich dobrú jazykovú úroveň, a s ich kultúrno-politickým pôsobením v slovenskej spoločnosti v duchu uhorského vlastenectva, ako aj s jestvovaním okruhu kultúrnych pracovníkov (redaktorov, prekladateľov, spisovateľov) združených okolo týchto novín.

Z toho, čo sme tu uviedli, možno jednoznačne uzavrieť, že Cambelov názor na kvantitu a na rytmický zákon sa vyvíjal a v záverečnej verzii, za ktorú možno pokladať tú, čo ju sformuloval v Rukoväti spisovnej reči slovenskej, je jeho postoj k rytmickému zákonu pozitívny, aj keď ako prvý z kodifikátorov (v citovanom Slovenskom pravopise) sformuloval súbor výnimiek z neho. Na základe toho, čo sme tu uviedli, možno aj citovaný Ďurovičov názor o tom, že „jazykovému vedomiu slovenskej (martinskej?) inteligencie“ mohli „zodpovedať“ iba podoby *článkár, stávkár*, hodnotiť ako špekulatívny a nepresvedčivý. Mienku o nepresvedčivosti uvedeného názoru opierame aj o zistenia A. Ferencíkovej uverejnené v jej stati Výskumy kvantity v slovenských nárečiach z roku 2005 na s. 130 – 144. Autorka v nej na s. 139 prináša doklady na neutralizáciu kvantity v prípone *-ár*, prípadne *-áreň* práve aj z oblasti Turca, ktorého centrum – Turčiansky Sv. Martin – bolo východiskom martinského úzu a martinskej normy ako osobitného útvaru v dejinách nášho spisovného jazyka, ktorý vedecky opísal a kodifikoval Samuel Cambel. Tieto doklady, ako aj iné pramene jednoznačne vyvracajú tézu o jestvovaní „slovotvornej morfémy *-ár* rezistentnej voči neutralizácii kvantity“ (Ďurovič, 2005, s. 91) v rozhodujúcej časti stredoslovenských nárečí a sprostredkovane aj v spisovnom jazyku.

Osobitnú poznámku si zaslúži aj prvá výnimka ustanovená v Rukoväti spisovnej reči slovenskej v súbore Cambelových výnimiek, totiž prípona *-ie* ako signál podstatných mien stredného rodu s hromadným významom. Z jej postavenia na prvom mieste medzi Cambelovými výnimkami by sa mohlo zdať, že ju autor pokladá za nespornú a typickú. No v Cambelovom spracovaní to vonkoncom tak nie je. Na iných miestach svojho diela autor svoje stanovisko zo začiatočných výkladov v Rukoväti sponchybňuje, a to dvojakým spôsobom: 1. v rámci výkladu o skloňovaní vzoru obilie vraví, že niektoré mená v nominatívne sa „v obecnej mluve“ (s. 71) natoľko zmenili, že sa nedajú skloňovať podľa tohto vzoru. Uvádza tieto príklady: *trňa, ská-*

la, lísta, drievä, siaťa, čučorieda „a ešte niektoré iné, ktoré sú z nárečových: *trnia, skalia, listia, drevia* (za pôvodné *trnie, skalie, drevie*) atď.“; utvorili sa tak, „že sa prvá slabika pod účinkom prízvuku predĺžila, následkom čoho prípona *ia* (= *ie*) ztratila dĺžku. Tého formy, ktoré obiehajú v prostonárodných spisoch, skloňujú sa takto: N., v. a. *skáľa, g. skáľa, d. skáľu, l. skáli, i. skálim*.“ (ibid.) Ako vidno, formám typu *skáľa* so skrátenou slovo tvornou a zároveň gramatickou morférou autor pripisuje plnohodnotný spisovný status popri formách typu *skálie* a s dôsledným uplatnením rytmického zákona ich aj skloňuje. Tento spisovný status sa u Samuela Cambela posilňuje ešte aj disimiláciou podôb typu *skáľa* od nárečových podôb typu *skalia*.

2. Spomínané skrátené formy legitimizuje aj v Abecednom ukazovateli: na s. 324 má heslo *listie*, nie *lísta*, na s. 350 uvádza heslá *siatie* a *skalie* v takejto podobe: *siatie*; v ľudovej reči *siaťa; skalie*; v ľudovej reči *skáľa*; na s. 358 má heslo: *trnie* i *trňa*. Ako vidno, formy so skrátenou koreňovou slabikou v troch prípadoch uvádza na prvom mieste. Odhliadnuc od toho, ako tieto javy riešili ďalšie kodifikácie spisovnej slovenčiny, u Samuela Cambela treba pri ich chápaní konštatovať nejednotnosť, vyplývajúcu jednak z neustálenosti vtedajšej spisovnej normy a jednak z nedostačujúceho vedeckého poznania tohto špecifického javu fonologického systému slovenského jazyka.

V treťom a štvrtom bode Samuel Cambel konštituuje aj výnimky z platnosti rytmického zákona v slovesnej paradigme; týkajú sa tvarov 3. os. plurálu oznamovacieho spôsobu pri slovesách typu *kúpiť*, t. j. tvaru *kúpia*, ako aj tvaru zodpovedajúceho prechodníka typu *kúpiac*. O týchto tvaroch sa zmieňuje už na s. 8 v rámci kapitoly s názvom *Kde sa píše ä*; vraví tu, že „niektorí príponu *ia* skracujú v *ä*, píšuc miesto *lúpia, vstúpia, kúpia* atď. *lüpä, vstüpä, küpä*, čo je síce správne, ale odporúča sa radšej podržať dvojhlásku *ia*; v tých prípadoch píš tedy: oni *lúpia, vstúpia, kúpia* a podobne.“

Podobný postoj zaujíma k tvarom prechodníka: tu „dvojhláska *ia* /v prípone *-iac* – pozn. J. K./ tiež sa skracúva následkom predchádzajúcej dlhšej slabiky v *äc*, na pr. *lüpäc, küpäc, vstüpäc, trápäc* atď. Ale kladme radšej i v takomto prípade *ia* a píšme: *lúpiac, kúpiac, vstúpiac, trápiac*“; toto odporúčanie rozširuje aj na tvary činného prítomného prídavia typu *lúpiaci*, pričom v rozpore s dnešným stavom poznania uvádza aj príklad na tento tvar pochádzajúci z dokonavého slovesa, t. j. *kúpiaci*.

Z celkového kontextu tohto výkladu vychodí, že tvary s hláskou *ä*, t. j. *lüpä*, resp. *lüpäc*, prichodia iba po perných spoluhláskach; túto poučku explicitne formuluje na s. 100, kde je reč o tvorení prechodníka príponami *-üc, -iac*: „Ak je kmeňová slabika dlhá, prípona skráti sa...: *kážuc, pišuc, bráňac, klátac sa*. Ale po retných smie ostať pôvodná dĺžka prípony, t. j. namiesto *küpäc, lüpäc* atp. smie sa písať: *kúpiac, lúbiac*.“ Možno sa oprávnene nazdávať, že tu u Samuela Cambela zvíťazil zmysel pre pravidelnosť pri tvorení tvarov z rovnakého kmeňa a pre tvaroslovnú analógiu.

O dodržiavaní pravidla o krátení prípony po iných ako perných spoluhláskach svedčí aj autorov osobný úzus v Rukoväti, kde dôsledne upotrebuje tvar 3. os. plurálu oznamovacieho spôsobu *skráťa sa* (povedzme na s. 83, 84) či prechodník *vrátac sa* (na s. 109) a podobne.

Pokladáme za potrebné pripomenúť, že Samuel Cambel nekonštituoval ako výnimku spod platnosti rytmického zákona typ *múdriet'*, *zmúdriet'*, v ktorom sa okrem uvedeného neurčitku vyskytujú dve dĺžky za sebou v celej paradigme v oznamovacom spôsobe s výnimkou 3. os. plurálu (*z*)*múdrejú*. Možno spomenúť takmer ako kuriozitu, že Samuel Cambel v Abecednom ukazovateli na s. 370 uvádza podobu *mudriet'* so skrátenou koreňovou slabikou. Dokonavú podobu *zmudriet'* zasa uvádza ako variantnú popri podobe *zmúdriet'* medzi dvojtvarmi, ktoré „sú oprávnené v spisovnom jazyku“ (s. 18).

Za veľmi osobitý postoj Samuela Cambela k slovenskej kvantite a k rytmickému zákonu sa žiada pokladať jeho piatu výnimku, totiž formy prídavného mena v nominatívne, akuzatívne a vokatívne singuláru aj plurálu v strednom rode typu „*krásné, zvláštne dieťa (deti)*, aby sa vyhlo vo vete možnému dvojsmyslu“, totiž zámene prídavného mena a paralelnej príslovky. Tento a takýto Cambelov zásah do kodifikácie je v dejinách kodifikácií celkom ojedinelý a – povedali by sme – výkričníkovo nesystémový, smerujúci proti samej podstate rytmického zákona v spisovnej slovenčine, lebo prídavné mená – s výnimkou dobre formálne aj významovo vymedzeného typu *pávi, líšči* – patria medzi slovné druhy, v rámci ktorých sa rytmický zákon v základných tvaroch všetkých troch rodov, ako aj v paradigme uplatňuje veľmi široko a pravidelne.

Formy prídavných mien stredného rodu *krásné (dieťa, deti)* nielen príkro odporovali formám mužského a ženského rodu *krásny, krásna*, v pluráli *krásne* a pri živočných menách *krásni*, ale svojou kvantitou sa odchyľovali aj od ostatných tvarov v rámci singulárovej aj plurálovej paradigmy (t. j. *krásneho, krásnemu, krásnym* v singulári a *krásnych, krásnym, krásnymi* v pluráli). Cambelovu výnimku typu *krásné (dieťa, deti)* treba pokladať za neprirodzenú a neodôvodnenú, neopretú o reálny úzus ani o skutočné potreby spisovného jazyka a jeho fungovania. Ustanovenie tejto výnimky vyplynulo pravdepodobne z autorovho presvedčenia, že v dobre usporiadanom spisovnom jazyku si isté formy nemajú „protirečiť“ svojou (v danom prípade iba zdanlivou) homonymitou a že povinnosťou kodifikátora je takýmto „protirečeniam“ predchádzať. V tomto prípade však kodifikátor prekročil svoje kompetencie tým, že do spisovného jazyka vnášal umelé prvky. Takýto prístup ku kodifikácii nemohol mať úspech. V dejinách kodifikácií je tento Cambelov zásah iba okrajovou epizódou.

IV. Kodifikovanie početných kvantitatívnych variantov pomenovaní

Už sme spomínali kodifikovanie početných kvantitatívnych variantov v rámci spisovného jazyka. Tie možno pripísať na konto neustáleného vtedajšieho úzu a nor-

my spisovného jazyka, ale aj spomenutého nedokonalého vedeckého poznania spisovného jazyka a jeho fungovania a najmä nejestvovania primeranej kodifikácie slovnej zásoby vtedajšej etapy spisovnej slovenčiny v podobe reprezentatívneho väčšieho výkladového slovníka. Mnohé z kvantitatívnych variantov kodifikovaných v Cambelovej Rukováti boli podmienené nedostačujúcou disimiláciou spisovnej slovenčiny od slovenských nárečí, najmä stredoslovenských. Potvrdzujú to príklady typu *záhrada* – *zahrada*, *vietor* i *vetor*, *rano* i *ráno*, *pätka* i *piatka*, *pol* i *pól*, nie *pól*; *pôjst'*, *pôjdem*, *pôjdeš*, *pôjde* atď. i *pojdem*, *pojdeš*, *pojde*. Iné dvojice sú dokladom slovensko-českej interferencie v oblasti kvantity a slovnej zásoby vo všeobecnosti; medzi také rátame príklady typu *odchylka* i *odehýlka*, *trúchly* i *truchlý*, *súsed* i *sused*, *rýchly* aj *rychlý*, *štíhly* i *štihlý*, *širy* aj *širý*, *mrtvy* i *mrtvý*, *dým* – *dym*, *Bôh* – *Boh*, *vôz* – *voz*. Do tretej skupiny možno zaradiť prípady, ktoré sú kvantitatívnymi variantmi podnes, napríklad *tľapkať* i *tliapkať*, alebo pri nich nastalo výrazové aj významové rozlíšenie, napríklad *prehľad* i *priehľad*.

Niektoré Cambelove kodifikačné ustanovenia vo veci slovnej kvantity akoby niesli aj pečať autorovho nedostačujúceho odhadu progresívnosti či neprogresívnosti vo vývine istých kvantitatívnych typov alebo predstavy o istej slovotvornej priamočiarosti pri utváraní slovotvorných derivátov. Potvrdzujú to doklady ako *ňádra*, *plútvá*, *pritulný*, *pritulok*, *rozčuliť*, *skriviť*, *návštevenka*, nie *navštívenka*, *nebotýčny*. Na záver k tejto časti nášho výkladu možno povedať, že postupom vývinu sa kvantitatívne neprogresívne nárečové, české alebo neživé podoby zo spisovného jazyka odstránili a potvrdili sa vývinovo progresívne kvantitatívne podoby. Pri tomto procese, prirodzene, účinne pomáhal prehlbujúci sa vedecký výskum spisovnej slovenčiny aj slovenských nárečí a primeraná vedecká kodifikácia spisovného jazyka.

Napokon v tejto súvislosti pripomenieme, že jazykovedné dielo Samuela Cambela v širších národných, kultúrnych aj politických súvislostiach bolo predmetom dôkladnej vedeckej analýzy na vedeckej konferencii v decembri roku 1969 v Trnave, prednesené referáty a poznámky sú zhrnuté v zborníku s názvom *Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia z roku 1973*. V ňom sa tematike kvantity v Cambelovej kodifikácii venuje referát Štefana Peciara (je uverejnený na s. 63 – 66). Peciarov postup a výsledky sa s našimi prekrývajú iba v minimálnom rozsahu.

V. Záver

Slovenská kvantita v Cambelovom ponímaní v Rukováti spisovnej reči slovenskej je bytostne zviazaná s rytmickým zákonom, ktorý reguluje výskyt kvantity v slovotvorných a gramatických príponách v závislosti od prítomnosti alebo neprítomnosti kvantity v predchádzajúcej koreňovej alebo kmeňovej slabike. Tak ako v celkovej stavbe, je aj v oblasti rytmického zákona spisovná slovenčina postavená na stredoslovenských nárečiach. V tomto bode badať u Samuela Cambela v Ruko-

väti spisovnej reči slovenskej výrazný posun vo vzťahu k názorom vysloveným v jeho Slovenskom pravopise.

Cambelov opis kvantitatívnych pomerov v spisovnej slovenčine na prelome 19. a 20. storočia nie je systematický ani vyčerpávajúci, istá výberovosť opisovaných javov bola podmienená celkovým zacielením Rukoväti ako základnej kodifikačnej príručky spisovnej slovenčiny platnej v prvých desaťročiach 20. storočia. So zreteľom na celkový neustálený stav vtedajšej spisovnej reči v istých oblastiach (odkazujeme tu aspoň na veľké množstvo kvantitatívnych variantov slov a tvarov, ktoré vo svojej kodifikácii uznáva Samuel Cambel a ktoré sa zo spisovnej reči postupne odstránili) je možné konštatovať stabilizujúci účinok Cambelovej Rukoväti na jazykovú prax aj na spisovnú slovenčinu. Tento účinok sa javí ako osobitne dôležitý preto, že neustálenosť normy a nejestvovanie komplexnej autoritatívnej kodifikácie spisovnej reči umožňovali individuálne zásahy do úzu a jeho regulácie. Uvedený poznatok možno vzťahovať aj na oblasť kvantity a rytmického zákona: Cambelov celkový prístup sa aj tu ukázal ako nosný a okrem daktoých jednotlivostí aj perspektívny. Pre ďalšie osudy spisovnej slovenčiny a jej kodifikáciu bol tento prístup veľmi potrebný. Uvedený stabilizujúci účinok Cambelovej kodifikácie bol osobitne dôležitý v časoch vystupňovanej maďarizácie na konci 19. a na začiatku 20. storočia.

Literatúra

- CZAMBEL, Samuel: Slovenský pravopis. Historicko-kritický náskres. V Budapešti 1890. 272 s.
- CZAMBEL, Samuel: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 2. vyd. Turčiansky Svätý Martin, nákladom Kníhtlačiarskeho účas. spolku 1915. 376 s.
- ĎUROVIČ, Lubomír: K histórii kodifikácie rytmického zákona v spisovnej slovenčine. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2005, s. 77 – 94.
- FERENČÍKOVÁ, Adriana: Výskumy kvantity v slovenských nárečiach. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2005, s. 130 – 144.
- JÓNA, Eugen: Teória slovenského spisovného jazyka a jeho kodifikácia na rozhraní 19. a 20. storočia (1875 – 1918). In: Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. (Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi.) Red. L. Horečný a kol. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 15 – 45.
- KAČALA, Ján: Zákon o slovnej kvantite v slovenčine. In: Slavica Slovaca, 1995, roč. 30, č. 2. s. 128 – 137.
- KAČALA, Ján: K podstate rytmického zákona v slovenčine. In: Slavica Slovaca, 2003, roč. 38, č. 2, s. 123 – 133.
- KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf: Náskrt dejín spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 2005. 120 s.

Pavol Žigo

POVOD SLOVENČINY Z POHL'ADU SAMA CZAMBELA

Pavol Žigo: The origin of Slovak from the point of view of Samo Czambel. *Slovenská reč*, 71, 2006, No 6, pp. 350 – 354.

The author of the paper analyses criteria of evaluation of South Slavic origin characteristic features in the Proto-Slavic base of Slovak language. Through the analysis of extensive research range and of the linguistic work of Samo Czambel there is, in the conclusion of the paper, assessed his contribution in particular levels of the Slovak language.

Výročie narodenia významnej osobnosti slovenského jazyka, kodifikátora a teoretika jazyka druhej polovice 19. storočia S. Czambela privádza k zamysleniu nad jeho rozsiahlym dielom. Toto zamyslenie odráža predchádzajúce poznania o Czambelovom jazykovednom diele, o jeho prínose v oblasti normy a kodifikácie aj vnímania historickej podstaty slovenčiny. Predpoklady na systematické štúdium jazyka sa u S. Czambela vytvorili počas vysokoškolských štúdií u popredných slavistov F. Miklošiča a V. Jagića vo Viedni (od r. 1877), predtým aj O. Asbótha, v r. 1878 – 1879 u M. Hattalu v Prahe. Od r. 1879 pôsobil S. Czambel v prekladateľskom oddelení pri predsedníctve vlády v Budapešti. Profesionálna prax so zameraním na prekladanie základných právnych dokumentov a zákonov do slovenčiny, potreba presne vyjadriť právnické termíny, ale najmä vtedajšie poznanie rozličných podôb národného jazyka viedlo S. Czambela cez štúdium histórie k opisu normy, zbieraniu jazykového materiálu a k postupnej snahe o jeho vyhodnotenie. Pri rôznych príležitostiach sa Czambelovým dielom zaoberali mnohí slovenskí jazykovedci; spomeňme aspoň základné práce a príspevky J. Štolca (1973), E. Jónu (1974, 1980), E. Paulinyho (1948, 1983), R. Krajčoviča (1974, 1988), J. Valkovičovej (1981), J. Bosáka (1993), P. Žiga (2004). Výskum jazykovedného diela S. Czambela potvrdil progresívnosť jeho kodifikačných snáh, pregnantnosť väčšiny kodifikačných kritérií, predikčný charakter kodifikácie, rešpektujúci používateľov jazyka, živosť jazykových jednotiek v rozličných jazykových rovinách. Všetky zásady, ktoré S. Czambel navrhol vo svojom diele *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902, neskôr v upravenej reedíciách 1915, 1919), možno s odstupom času hodnotiť ako progresívne a funkčné.

Pri 150. výročí narodenia S. Czambela treba jeho jazykovedné dielo hodnotiť v perspektíve aj retrospektíve, a to s dvojakým rešpektom. Po prvé vo vzťahu k spomenutým progresívnym snahám o kodifikáciu živých tvarov v porovnaní s kompromisným a funkčne prekonaným návrhom *Krátkej mluvnice* z r. 1852, po druhé na pozadí vtedajšieho stupňa poznania, úrovne rozvoja vedy a aplikovanej metodológie. Tento druhý aspekt hodnotenia Czambelovho diela zdôrazňujeme najmä vo vzťahu

k názvu nášho príspevku, k problematike pôvodu slovenčiny z jeho pohľadu. Czambel získal v r. 1879 doktorát slovenčiny obhajobou práce *Tót hangtan* (vo voľnom preklade *Slovenské hláskoslovie*). Ide o zákonitý jav nielen tým, že opis každého jazyka sa začína charakteristikou jeho fonematickej stránky, v minulosti najmä zvukovej roviny a jej grafickej realizácie – pravopisu, ale najmä tým, že v druhej polovici 19. storočia sa dominujúcou metodológiou, prenikajúcou pôvodne z Nemecka na ostatné významné európske univerzity, stával mladogramatizmus s ťažiskom na základných znakoch hláskoslovnej roviny a na postihnutí ich historickej kontinuity. V prácach *Slováci a ich reč* (1903) a *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (1906). Czambel na ten čas vyčerpávajúco uplatnil minulé skúsenosti jazykovedcov – A. Bernoláka, J. Kollára, Ľ. Štúra, J. M. Hurbana, M. M. Hodžu, M. Hattalu, A. Radlinského, J. K. Viktorína, F. Mráza – a zhodnotil funkčnosť navrhovaných či kodifikovaných útvarov. Neobmedzil sa len na problematiku slovenského jazyka, resp. jednotlivých kodifikácií, ale si starostlivo všimol jazykovedné výskumy iných slavistov – J. Gebauera, F. Pastrnka, F. Bartoša, A. Šemberu, F. Miklošiča, T. Maretiča, resp. bádateľov v oblasti histórie, napr. L. Niederleho. Skúsenosť z prác množstva popredných slavistov priviedla S. Czambela k metóde, ktorou verifikoval poznatky o živej podobe slovenského jazyka tých čias využitím Pastrnkovho dialektologického dotazníka a overovaním si správnosti údajov zo Šemberovej práce *Základové dialektologie československé* (1864). Prvotným cieľom tejto Czambelovej metódy nemala byť prípadná kontrastívna analýza pôvodných a nových údajov, t. j. istý sociolingvistický aspekt, ale získanie komplexných údajov o prirodzenej podobe jazyka, o slovenských dialektoch (porov. Czambel, 1903, s. 240). Táto živá podoba jazyka mala poskytovať argumenty, ktoré postihujú historickú podstatu slovenského jazyka na pozadí Niederleho všeobecnohistorických argumentov. J. Bosák (1995, s. 32) upozornil na sociálny aspekt Czambelom skúmaných variet národného jazyka a argumentoval ho pojmami *nárečie*, *podrečie*, *hovor*. V tomto prípade ide viac o tradičné pomenovania, ktorými Czambel s ohľadom na stratifikáciu jazyka nadviazal či ostal v rovinách, ktoré uvádza P. J. Šafárik (Slovenský národopis, 1842).

Syntetizovaním jazykovedných a všeobecnohistorických poznatkov na úrovni vedy z prelomu 19. a 20. storočia sa S. Czambel zaradil do skupiny jazykovedcov, proklamujúcich nehomogénny praslovanský základ slovenčiny s inklináciou k južnoslovanským jazykom (podrobnejšie zhodnotenie pozri R. Krajčovič, 1974, s. 13 a n., tenže, 1988, s. 10). Czambel to ilustroval slovami: „Pred 1000 rokmi náš jazyk musel byť bližší svojou podstatou spomenutým juhoslovanským jazykom, než jazykom, ktoré nás doteraz obtáčajú...“ (Czambel, 1903, s. 84, resp. s. 34, 37). O západoslovanskom prazáklade slovenčiny, t. j. tesnej genetickej súvislosti s češtinou Czambel pochyboval napriek podobám obidvoch jazykov na konci 19. storočia. Svoje rozpaky o západoslovanskom prazáklade slovenčiny vyjadril slovami: „Vie-

me, že je v terajšej svojej podobe veľmi blízka češtine, bližšia než ktorejkoľvek slovanskej reči. Ale že pôvodne v akom pomere bola k češtine a ostatným slovanským jazykom, o tom nemáme dosiaľ istoty. A pretože živú reč Slovákov nepoznáme dostatočne, – nesmieme zavreť badania a skúmania tým smerom, že vlastne také miesto patrí slovenčine v rodine slovanských jazykov“ (Czambel, 1903, s. 75). Z týchto tvrdení možno usúdiť, že ani problematiku genézy slovenčiny nemusel považovať za uzavretú. Na ten čas však odmietol tvrdenie českého historika R. Dvořáka o spoločnom príchode Slovanov spoza Karpát na územie dnešných Čiech, Moravy a Slovenska napriek argumentom o spoločných jazykových javoch podľa Šemberových *Základov dialektologie československé*. Uviedol to slovami: „Je vôbec nemyšliteľné, aby slovenský celok etnograficky oderskou bránou bol vošiel do Moravy a aby sa teprv z Moravy bol vypotĺkal do krajov od Trenčína až po Humenné. Už by pravdepodobnejšie bolo, že sa Slováci dostali priamo do svojich terajších miest rozličnými priešmykami pozdĺž Karpátov, ale v tomto prípade by nebolo mohli v pravlasti zakarpatskej vedľa Čechov prebývať“ (tamže, s. 76). Obidva Czambelove predpoklady z tohto výroku postupom času historická jazykoveda aj historiografia potvrdila s doplnením, že Czambel nepočítal s osídlením východoslovenského územia od severovýchodu, ako to tvrdí migračno-integračná teória o praslovanskom základe slovenčiny (pozri Krajčovič, 1974, s. 29 a n., s. 157 a n., 1988, s. 14 – 37).

Južnoslovanský pôvod slovenčiny dokazoval S. Czambel po prvýkrát v práci *Slováci a ich reč* (s. 76 a n.). Akoby pritom nevnímal vnútornú diferenciaciu slovenského nárečového areálu a pri argumentácii pôvodu slovenčiny si vybral prvky, ktoré považoval za relikty pôvodného stavu: „Naše dialektické zvláštnosti, ktoré posbieram a na svojom mieste verejnosti podám, dajú sa iba z juhoslovanských jazykov objasniť“. Na tom istom mieste uvádza, že „Slováci majú ešte dosiaľ vo svojej reči dôkazy toho, že neboli pôvodne haluzou západno-slovanskou“. Zhrnújúco ide o tieto znaky:

- tvarotvorná prípona *-m* v 1. osobe jednotného čísla prítomného času sloves (*píšem*)
- tvarotvorná prípona *-ô* pri adjektívach stredného rodu (*širokô*)
- tvary druhého pádu množného čísla podstatných mien ženského rodu typu *sestár, maták*
- zánik mäkkostnej konsonantickej korelácie *r – r'*
- zmena skupín *-dl-*, *-tl-* na *-l-* v podstatných menách typu *šidlo, sadlo* na *šilo, salo*
- slová *toplý, grm, grič, zaobaliť*, resp. vlastné meno *Rásputie* oproti *teplý, krik, kopec, zabalit'/obalit', rázcestie*

Na dnešnom stupni poznania možno tieto Czambelove argumenty komentovať kriticky (tak už R. Krajčovič, 1974, s. 21 a n.), časť z nich možno prijať v rámci inej teoretickej interpretácie, časť odmietnuť s komentárom, že jednotlivé javy sa vzá-

hujú na rôzne vývinové etapy: zmena *-ort, *-olt pod cirkumflexovou intonáciou na rat-, lat-, ako aj zmena -dl-, -tl- na -l- sa vzťahuje na praslovanské obdobie, kým zánik mäkkostnej korelácie $r - r'$, resp. stabilizácia gramatických tvarov je až z obdobia po 10. storočí. Nehomogénny praslovanský základ slovenčiny argumentoval S. Czambel aj odkazmi na L. Štúra (Czambel, 1903, s. 46 – 47), F. Pastrnka, L. Kubu a J. Škultétyho (tamže, s. 47 a n.). Vzniká pritom otázka, prečo sa Czambel priklonil práve k téze o nehomogénnom praslovanskom základe slovenčiny. Priviedol ho k tomu stupeň poznania na pozadí jazykovednej, všeobecnohistorickej, ale najmä slavistickej a na ten čas aj porovnávacej literatúry? Dôkazy o južnoslovanskom pôvode slovenčiny vybral S. Czambel zo stredoslovenského areálu: „Poukázal som na to, že sa na pr. v Zvol. Ľupči dobre zrači juhoslovanský pôvod Slovákov“ (Czambel, 1903, s. 80). Argumentuje to zmenou $dl > l$ typu *selo*, *Selce* s tým, že tvary *selo* sú „...v ostatnom striedku slovenskom. Formy: *šilo*, *salo*, *selo* sú staré, v menách obcí a honov zachované; naproti tomu formy *šidlo*, *sadlo*, *sedlo* sú nové, iba v spisovnej reči a u meštianstva v úžitku“ (tamže). V tejto argumentácii sa skrýva Czambelov sociolingvistický aspekt argumentácie rozdielných podôb, neúplná je tu však historickojazykovedná, resp. dialektologická argumentácia v retrospektíve. Czambelove tvrdenia tu treba vnímať na vtedajšom stupni poznania, pretože argumentmi o nehomogénnom praslovanskom základe slovenčiny postihol integračné črty nášho národného jazyka s nezápadoslovanským makroareálom. Paradoxnou však navonok ostáva odpoveď na otázku, prečo na pozadí takéhoto poznania odbornej literatúry a vlastných terénnych nárečových výskumov S. Czambel nepovažuje za potrebné vnímať vnútornú horizontálnu diferenciáciu javov v rámci slovenčiny a jej integračné znaky s ostatnými západoslovanskými jazykmi. Ťažko si v prípade slovenčiny a jej vzťahu k južnoslovanským // západoslovanským jazykom vysvetliť absenciu takých praslovanských integračných znakov západoslovanského makroareálu, akými sú skupiny *kv-*, *gv-*, neprítomnosť *l*-epentetického, podoba zámena **v₆š-*, výsledky druhej palatalizácie a pod. S. Czambel – napriek tomu, že sa pri historickej argumentácii opieral o Šafárikove *Slovanské starožitnosti*, odmietol jeho členenie jazykov zo *Slovanského národopisu* (Šafárik, 1842), v ktorom sa v rámci Hlavy II. *Reč česká* vydeľuje v osobitnom paragrafe 22 české nárečie (= český jazyk, pozn. P. Ž.), osobitne ako § 23 nárečie uhorsko-slovenské (= slovenčina). Odpoveďou na zdanlivý paradox, prečo S. Czambel odmietol vnútornú diferenciáciu nespisovnej podoby slovenčiny, nie je len poznanie, že na prelome 19. a 20. storočia – a s ohľadom na viackrát spomenutý stupeň poznania a metodológiu bádania – nebola možnosť spoľahlivo vedecky vysvetliť chronológiu jazykových zmien. Czambelovi išlo predovšetkým o dôraz na stredoslovenský areál s využitím vtedajšej metódy vedeckých argumentov, spočívajúcej na faktografii, paralelnom či analogickom výskyte javov vo viacerých jazykoch a na prevahe argumentov opierajúcich sa o všeobecnohistorické údaje.

Napriek spomenutým paradoxom vo vnímaní jednotlivých znakov južnoslovenskej proveniencie a odlišnému chápaniu prvkov západoslovenského pôvodu v praslovenskom základe slovenčiny je jazykovedné dielo S. Czambela všestranným prínosom v rozvoji slovenského jazyka: pre kodifikátorov jazyka sa stal vzorom určovania kodifikačných kritérií, historici jazyka si ho vážia ako podnetného teoretika jazyka, pre dialektológov a etnológov je neoceniteľným explorátorom, sociolingvisti ho oceňujú ako sociolingvistu, ktorý pri stratifikácii jazyka nadväzoval na predchodcov a vnímal vplyv spoločenských a historických zmien na jazyk, pre onomastiku je jeho argumentácia vlastnými menami inšpiratívna v retrospektíve aj perspektíve, pre lexikológiu je S. Czambel vzácnym prínosom budovania odborného názvoslovia a explanačná lingvistika môže vyzdvihnúť funkčnosť jeho kodifikačných snáh. Ťažiskom Czambelovej jazykovednej práce bolo kultivovanie spisovného jazyka; aj keď sa v jeho diele objavujú bohemizmy typu *dla vlivu*, *dla jakosti* tvary nominatívu plurálu typu *mluvidla*, tvary s dlhým vkladným vokálom po dlhej slabike typu *odchýlók* (Czambel, 1891, s. 42), S. Czambel ostáva svojím jazykovedným dielom, najmä prínosom v rozvoji slovenčiny, veľkou osobnosťou slovenskej jazykovedy a dejín nášho národného jazyka.

Literatúra

- BLANÁR, Vincent., JÓNA, Eugen., RUŽIČKA, Jozef: Dejiny spisovnej slovenčiny. Zv. 2. Bratislava: SPN 1974. 260 s.
- BOSÁK, Ján: Sociolingvistický pohľad na kodifikáciu Sama Czambela (1856 – 1909). In: Studia Academica Slovaca. Zv. 22. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1993. s. 26 – 34.
- CZAMBEL, Samo: Príspevky k dejinám jazyka slovenského. V Budapešti 1887. Nákladom vlastným. 132 s.
- CZAMBEL, Samo: K reči o slovenskom pravopise. 189.1
- CZAMBEL, Samo: Slováci a ich reč. V Budapešti 1903. Nákladom vlastným. 272 s.
- CZAMBEL, Samo: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. 1. oddelenie. Osnovy a iný materiál nárečový. 1. čiastka: Východoslovenské nárečie. V Turčianskom Sv. Martine 1906. 624 s.
- JÓNA, Eugen: Slovenský jazykovedec Samo Czambel. In: Kultúra slova, 1980, roč. 14, č. 1, s. 8 – 14.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Slovenčina a slovanské jazyky. I. Praslovenská genéza slovenčiny. Bratislava: SPN 1974. 328 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: SPN 1988. 344 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf, ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 2006. 252 s.
- PAULINÝ, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. In: Slovenská vlastiveda. 5. diel. 1. Zv. Literatúra a jazyk. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1948. s. 325 – 428.
- PAULINÝ, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: SPN 1983. 256 s.
- ŠAFÁRIK, Pawel Josef: Slowanský národopis. Sestawil Pawel Josef Šafařík. S mappau. W Praze. Nákladem wydawatele 1842.
- ŠTOLC, Jozef: Samuel Czambel ako dialektológ. In: Philologia 3. Zborník Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave so sídlom v Tnave. Red. L. Horečný et al. Bratislava: SPN 1973. s. 53 – 56.
- VALKOVIČOVÁ, Gizela: Kodifikačné snahy S. Czambela pri ustáľovaní slovenskej právnej terminológie. In: Slovenská reč, 1981, 46, č. 1, s. 28 – 35.
- ŽIGO, Pavol: Vzťah etnicity a kodifikácií spisovnej slovenčiny v medzivojnovom období. In: BraSlav 2. Zborník z Medzinárodnej slavistickej vedeckej konferencie. Bratislava, 13. – 14. 11. 2003. Red. E. Matejko a P. Žigo. Bratislava: Kartprint 2004. S. 153 – 157.

Rudolf Kuchar

FONEMATICKÝ PRINCÍP V SLOVENČINE PREDSPISOVNÉHO OBDOBIA, ETYMOLOGICKÝ PRINCÍP V CZAMBLOVEJ RUKOVÄTI A NÁVRAT K FONEMATICKÉMU PRINCÍPU

KUCHAR, R.: Phonemic principle in pre-codification Slovak language, etymological principle in Czambels' Rukoväť spisovnej reči slovenskej and return to the phonemic principle. *Slovenská reč*, 71, 2006, No. 6, pp. 355 – 361. (Bratislava)

The article deals with a problem of pre-codification and codification development of Slovak language. It analyses an orthography form of sermons of Peter Trnovský from 1631 and compares some cases of using prepositions and prefixes (s, so, z, resp. s-, so-, z-, zo-) also in the Czambels' Rukoväť spisovnej reči slovenskej (1902). For the older period of the development of Slovak a phonemic principle was natural. The reform of Slovak orthography, known as the reform of Hodža and Hattala, introduced an etymological principle (as it was in Czech) with some items of the phonemic principle, which was followed also by S. Czambel.

Zapisovanie istých hlások v písomných prejavoch v minulosti záviselo vo veľkej miere od výslovnosti. Dôležitú úlohu hralo v reči spodobovanie hlások, ktoré sa v textoch zaznačovali rozlične. V 17. storočí slovenčina zo známych dôvodov nemala svoj vlastný pravopis. V písomných prejavoch sa na Slovensku používal český pravopisný systém. Súviselo to s prenikaním češtiny na naše územie (pol. 14. stor.). Čeština popri latinčine a nemčine sa stáva v písomných prejavoch dorozumievacím jazykom. Czambel v Predmluve svojej Rukoväti (1902, s. III) zdôrazňuje, že: „Česká reč má inakšiu výslovnosť, a má tedy aj inakšie zákony pravopisné, odchylné od slovenských.“ Považovali sme za potrebné uviesť tieto okolnosti, ktoré vplývali na vývin slovenského pravopisného systému.

V príspevku sa sústredíme na historické okolnosti zapisovania hlások s, z ako sa javia v textoch kázni Petra Trnovského (1631) a dotkneme sa Czamblovej koncepcie, ktorá pramenila v hodžovsko-hattalovskej úprave Štúrovej kodifikácie.

S pravopisnými otázkami tohto druhu sa vyrovnávali pisári už dávnejšie. Slovenčina, ako vieme, nebola kodifikovaná, nebola spisovným jazykom – pri svojej práci sa v tomto smere nemali o čo oprieť. Spomenuté vyslovované hlásky zachytili v texte spontánne, t. j. ako ich počuli. Postupne, ako zisťujeme, vypracovávali sa isté (nepísané) pravopisné normy. Dobré to môžeme sledovať už v 17. stor. na niektorých textoch. Takým textom boli napríklad kázne P. Trnovského, ale aj texty iného žánru. V prípade Trnovského kázni ide o väčšie ucelené dielo, v ktorom autor uplatňuje s istou pravidelnosťou a dosť precízne ani ním však istým spôsobom nesformu-

lovanú zásadu „píš ako počuješ“, ktorá sa neskôr prijíma aj v spisovnom jazyku.¹ Autor kázni zapisuje hlásky *s*, *z* takým spôsobom a v takých slovách, resp. v predponách a v predložkových pádoch, s ktorými sa napríklad aj v Czamblovej *Rukováti* narába trochu odlišne.

Pri čítaní slovenských historických textov zisťujeme v ich pravopise veľkú blízkosť s dnešným pravopisom. Pozorujeme to už aj v spomenutých kázňach P. Trnovského, napr. aj v Búľovského preklade Komenského diela *Janua linguae reserata aurea* z r. 1666² a mnohých písomnostiach iného žánru. Je prirodzené, že išlo o spontánne zaznačovanie jazykového prejavu podľa výslovnosti. Fonematický princíp pozorujeme ako prirodzený princíp vo vývine slovenčiny už v predspisovnom období. Tendencia zaznačovania hlások *s*, *z*, resp. spontánne používanie fonematického princípu, sa ukazuje výrazne skoro vo všetkých v minulosti i dnes riešených prípadoch (i na doterajších výnimkách). Jeho fungovanie značne narúšal historicko-etymologický princíp súvisiaci s prijatím češtiny ako dorozumievacieho jazyka Slovákov v písomnom styku. Na ukážku sme z uvedených textov poznačených češtinou vybrali niektoré prevažne spoločné častejšie sa vyskytujúce slová a ich základy, ktorých sa uvedená problematika dotýka. Ide o slová (a ich tvary) *znášať*, *zniest'*, *zmyšľ- lať*, *zmiľovať*, *zmiľovať sa*, *zoslať*, *zmysel*, *zmiiešať*, *zísť sa*, *zmierniť*, *zmeniť*, *zložiť*. Ich doklady uvádzame priebežne, ako sa vyskytujú v texte: *rozmissleg o nem* 7, *nezmiľował se* 29, *zoslana* 41, *z sebe zložitiť*, *zložiti yarmo* 60, *czo zmissla a mluwi* 67, *praw zmysl* 68, *rozum a zmysl darował* 79, *nicz nezmisslag* 80, *zlosste mrzutu recz* 82, *ty pokutu znassess* 94, *zmeril nas z Otczem swim*, *znasseti*, *trpezliwie znassely* 106, *w duchownem zmyslu* 120, *zmissal* 126, *o zeslani Duchu Swateho* 130, *se bili zessly do Geruzalema* 132, *zmereni sme* 142, *o nem dobre zmissla* 144, *czo nemužeme zniesti* 156, *chtel zmenitiť* 184, *samy o sebe zmisslagme* 211, *znassagme hlad* 217, *zložiwssse pohansku običek*, *zložilj stareho čloweka*, *zložiwssse stareho Adama* 219, *zmiľował se* 233, *rozum telesnj tak zmissla*, *to zmissleli a sudily* 243... Sú tu však aj prípady vybočenia, resp. „nerešpektovania“ tejto tendencie, úzu, no vyskytujúce sa minimálne, resp. ojedinele: *welmi pekne snassegi* 14, ...

Vidíme, že v uvedených prípadoch ide o zapisovanie výslovnosti slov, keď predovšetkým neznelé spoluhlásky sa pred sonórami (zvučnými spoluhláskami) *m*, *n*, *l*, *r*, *j* menia na znelé. Platí to aj pri zapisovaní predpôn *z-*, *zo-* aj v podobe *ze-* typickej pre západnú slovenčinu (kým v češtine je *s*, *se*, resp. *s-* *se-*): *zeziragy domy wdow* 63, *zwer nelytostiwa zežrala Jozeffa* 142, *do koncze zetrwawaly* 209, *zobleczte stareho Adama*,

¹ Známa je napríklad reakcia Svetozára Hurbana Vajanského, ktorý vyčíta Štúrovej kodifikácii „fonetiku“, t. j. fonetický pravopis, lebo tak písať, ako sa hovorí, je nemožné, lebo by tak vraj musel mať každý kraj iné písmo (porov. Blanár, Jóna, Ružička, 1974, s. 107).

² Tento preklad je publikovaný v Prameňoch k dejinám slovenčiny 2, ktoré vyšli r. 2002. Prepis na s. 179 – 233 urobil M. Majtán.

zoblačyti mame 220 – 221, *zetrwati aż do koncze* 233. Niekoľko príkladov predkladáme aj na použitie predložiek (*z, zo*), resp. zapísanej vokalizovanej predložky *ze: ze/sna proczili* 2, *z Marye Panny* 16, *z nebe dolu*, *z mita* 23, *ze/wsse misli* 53, *z/moczy Ducha Swateho* 96,... Pravidelnosť však zisťujeme v kázňach v zapisovaní inštr. sg. i pl. predložky *s* v spojení so zámenom: *keri s/nim na pussti try dni zustawal* 56, *s/nim gest srdczia lidske pronika* 97, *mame-lyss my to take spolu s/nimy zmisslety* 164, *spolu s/nim musyss trpetj* 174, *spolu s/nim žiw bude* 231, *swatj angele s/nim, s/nimy, s/nim bilj* 245. Náležité inštrumentálne tvary sú v spojení predložky so substantívami: *s/Panem Kristem* 165, 175, *s pokussenim* 178, *s/powolanjm wassim* 210. Pravidelnosť však v nekodifikovanom jazyku sa narúša napríklad v prípadoch s inštr. sg. *z/matkow* 87, *den z/noczow* 166, *z/nepratelem*, *z/nassim nepritelem* 227. Tu sa uplatňovala (a zapisovala) výslovnosť predložky *s* ako *z* pred znelými spoluhláskami.

Uviedli sme týchto niekoľko príkladov, aby sme v súvislosti s riešením podobnej jazykovej situácie poukázali na stav v predkodifikačnom období.

Pravopis slovenčiny sa po jej kodifikácii vyvíjal ďalej. Budoval sa na viacerých princípoch. V súčasnej spisovnej slovenčine má dominantné postavenie fonematický princíp, no ráta sa s využitím aj iných princípov. My si všimneme v príspevku postavenie fonematického a etymologického princípu, resp. historicko-etymologického (porov. Blanár, Jóna, Ružička, 1974, s. 40 – hodžovsko-hattalovské úpravy), ktorý je charakteristický pre češtinu. Tento princíp sa výrazne presadil v slovenskej pravopisnej sústave M. Hattala, ktorý ho zdôvodňoval tým, že je mostom k češtine (porov. Kačala, 2000, s. 330).³

Hattalova pravopisná úprava slovenčiny (1851 – 1852), tzv. „opravená“ sloven-

³ S. Czambel sa v Príspevkoch (1887, s. 40) vyslovil: „Náš spisovný jazyk vyvinul sa z českého, mluvnice naše založené sú tiež s patrným zreteľom k jazyku českému, áno i pravopis náš je v hlavných veciach český;...“. Rešpektoval stav súvekých poznatkov o češtine a slovenčine. Prejavil však ľútosť nad tým, že o dejinách pravopisu nie je nijaká práca: „Aj nám by sa zišiel podobný spis o dejinách pravopisu“ (ako majú Česi; pozn. R. K.), „lebo len pomocou toho ... Ale my sa ešte dlho nedočkáme dejín pravopisných z doby do Bernoláka, lebo naše tak rečené československé listiny nie sú dosiaľ kriticky vydané...“ (Slovenský pravopis, 1890, s. 5). Hovorí to o jeho záujme vypracovať aj modernejšie pravopisné pravidlá? Túto ilúziu nám vyvracia konštatovaním: „Škoda, že prišlý grammatikár, Martin Hattala, obliekajúc spisovný jazyk slovenský do foriem etymologického pravopisu, nechoval sa prísne dl'a toho, ... ale že v nedostatku pevných zásad s prípadu na prípad menil svoje náhľady.“ (Slovenský pravopis, 1890, s. 65).

⁴ Vieme, že hodžovsko-hattalovské úpravy Štúrovho pravopisu sa po dlhotrvajúcich jazykových sporoch v 50. rokoch presadili. Roku 1851 sa dohodli zástupcovia katolíkov a evanjelikov na zmene štúrovského pravopisu na pravopis historicko-etymologický a na niektorých iných úpravách. Výsledky tohto rozhodnutia sformuloval M. Hattala v Krátkej mluvnici slovenskej (Bratislava 1852). Hattalova kodifikácia zodpovedala novej, „slovanskej“ orientácii 50. rokov, ktorej zásady sformuloval Ján Palárik v politicko-literárnej rozprave O vzájomnosti slovanskej (Lipa 3, 1864). V nej autor zdôraznil na rozdiel od Kollárovho a Štúrovho poňatia slovanskú ideu, ktorá nemá smerovať k zjednoteniu všetkých Slovanov vo všeslovanskú ríšu pod jednou vládou, ale k tomu, „aby každý jednotlivý kmeň pod svojou vládou čím väčšej národnej samostatnosti a slobody dobýval.“ (porov. Blanár, Jóna, Ružička, 1974, s. 9 – 10).

čina,⁴ v ktorej pokračoval S. Czambel (1890, 1902, 1915, 1919), sa budovala na etymologickom princípe s istými prvkami fonematického princípu, preto v ich koncepcii napr. slovesá s predponou *s, so*, ktoré označujú smer zhora nadol alebo, ako hovorí Czambel, „vôbec s površia“, sa píšu *sostúpil so* schodov, kto bol na schodoch, vták sletel *so* stromu, spadnúť, svaliť sa *so* strechy, sväzať s poľa, sráňal všetky jablká *so* stromu, veža srútila sa dolu, bol sronený (skleslý), soskočiť s voza *atď.* (s. 29 – 31)⁵. Podobne slovesá s predponou *s, so*, ktoré označujú zhromažďovanie, zlučovanie, spájanie, súhrn...⁶ sa píšu *sobrat', složiť, svolat', sohnat', smiesiť, sniešť, sklásť, shádzat' (spolu); usniešť, usriecť, ushovoriť; smluviť, ... srozumeť sa s dakým atď.* (s. 29).

Zaujímavá je v tejto súvislosti v Czamblovej *Rukováti* poznámka: „*slová, ktoré pošly od týchto slovíes, píšeme tiež s etymologickým s, so m. počutého v „obecnej mluve“ z, (zo): sväzanie (s poľa), sráňanie (jablk so stromu), srúcanie (múrov); ďalej: smluva, shovor, sloh, svada, shoda atď.*“ (s. 29 – 30). Vidíme, že „obecná mluva“, t. j. ľudový, hovorený jazyk a výslovnosť týchto výrazových prostriedkov, sa nebrali do úvahy.

Zhodu s dnešným stavom zisťujeme u Czambla v písaní predložky *z, (zo)* ako predpony slovíes, pomocou ktorej sa dej slovíes mení z nedokonavého na dokonavý. Podľa Czambla: „Predponu túto vždy píš dľa výslovnosti; kde znie jako *z, (zo)*: píš *z, zo*, kde znie jako *s, so*, píš *s, so*. Príklady: *hasiť – zhasiť, hubiť – zhubiť, robiť – zrobiť, hotoviť – zhotoviť, dokonaliť – zdokonaliť, otročiť – zotročiť, orat' – zorat', utekať – zutekať...* (s. 30).

V prípade slov s výskytom predpony *z* pred neznelými spoluhláskami, ktorú počuť ako *s*, Czambel odporúča písať ako počujeme, teda v podobe *s-*, cit.: „Ponevác predpona *z* pred temnými spoluhláskami tak znie, jako *s*, m. prvých písme posledne spomenuté tvary. Píšme tedy: černeť – sčerneť, čliapkať – sčliapkať, čariť – sčariť, šediveť – sšediveť, plniť – splniť, sineť – ssineť, pôsobiť – spôsobiť (spôsob), peňažiť – speňažiť, kryť – skryť, ... páriť – spáriť, ... praviť – spraviť, tučneť – stučneť, kameniť – skameniť atď. atď.“ (s. 30 – 31).

V obidvoch predchádzajúcich prípadoch pracuje Czambel s fonematickým princípom.

Czambel však ďalej (na s. 33), keď zopakúva pravidlá o predponách *s, z* (pozri § 26. a 27.) upozorňuje na to, že vo vývine pravopisu je dynamika. Jeho ustaloovanie podlieha istému procesu, ktorý treba rešpektovať. V tomto procese sa ustaloujú aj isté výnimky. Vyčleňuje tak nasledujúce výnimky: *zkazit' (m. skazit'; zkaza), ztratit' (m.*

⁵ Viac o predložkách *s, z, so, zo* (ako aj o predponách) sa pojednáva aj v Czamblovom diele *Slovenský pravopis* (1890, s. 158 – 166).

⁶ S. Czambel o druhej skupine slovíes s predponou *s, so* s dvojakým významom píše, že máme: „Slovesá s predponou *s, so*, ktoré značia pochop shromažďovania, slučovania, spojovania, súhrnu, nem. *zusammen-*, maď. *össze-*, k nim zväčša možno priložiť *spolu*.“

stratiť; ztrata), zkúšať (m. skúšať, *prüfen*, vizsgálni), sblížiť *sa* (m. zblížiť *sa*), soznať *niečo* (m. zoznať *niečo*), shoveť (m. zhoveť; shovievavý), sľutovať *sa*, smeriť (m. zmeriť; smer, smerovať), smilovanie, smysleť (m. zmysleť; smysel, smýšľať), sveriť komu čo, svodiť (m. zvodit'; svodca, svádzať), *sriadiť* (m. zriadiť – s. 33).

Išlo azda v istých prípadoch u Czambla (a rovnako u jeho predchodcu Hattalu) o prispôsobovanie sa gramatickým poučkám a riešeniam, ktoré poskytovali české gramatiky, a podriaďovanie sa českému pravopisnému systému? Možno tak usudzovať na základe už uvedenej skutočnosti, že slovenské etnikum s uplatňovaním češtiny v písomnom styku prijalo aj český pravopisný systém (od pol. 14. stor.). V češtine a v českom pravopise sa uplatnil totiž, vzhľadom na jej jazykový vývin, etymologický princíp. V pravopise, pokiaľ ide aj o Czamblove riešenia, zdá sa, pretrvával dosť dlho konzervativizmus, prameniáci v českom pravopise. Badať to napokon dosť výrazne v texte analyzovanej *Rukoväti* (1902). V nej rešpektoval úzus súvekých spisovateľov a predostiera koncepciu spisovnej slovenčiny v súlade s Hattalovou kodifikáciou. O tom sa môžeme presvedčiť aj na základe niektorých uvedených excerpovaných dokladov: obidve té (spoluhlásky) smliaždi v jednu 6, rosmarínu 42, dostávajú z pravidla 46, ponevác sa táto prípona 48 – 49, sberba 53, lebo sa této sostavujú 99, sriadené sú 110, nashromaždi 122, význam snižovací 142, písať srozumiteľne, príležitosť k videniu, zkúseniu 144, druhý stupeň, srovnávatel' 152, tretí stupeň, svrchovatel', označuje svrchovanost' toho, čo prídavné meno v položiteli znamená 153, veta má inakší smysel 163, aby veta ztratila 174, zachovali dvojsmyselnost', zpät', zpiatky 179 – 180, vybrala sa maliny sbierat' 187, zhorelo až do tla 189, byť zhotovená 192, o slučovani slov, složená predložka z pravidla 194, složeniny s *do-* 210, vodou sa smyl 217, čižmy do blata som ztratil 239, složené vety, to je len taký „zka-deruka-zkadenoha“ 282, naproti tomu slučuj predložku *z*: *zváčša*, *zťažka*, *ztuha*, *zrovna*, *zrezka*, *zhruba*, *zkriva*, *zhola*, *zčerstva* atď. 284;... Dnes je v uvedených príslovkách podľa fonematického princípu *s*: *sťažka*, *stuha*, *skriva*, *ščerstva* alebo *z*: *zváčša*, *znova*, *zrovna*, ... Text Czamblovej *Rukoväti* ako taký, jeho jazyk, formulácie, poučky môže pôsobiť na dnešného čitateľa prinajmenšom alibisticky. Z aspektu lingvistického aj spoločenského bolo to východisko z núdze. Vzhľadom na vtedajší spoločenský vývin také riešenie pravopisných otázok bolo jedinou alternatívou.

Upozorniť by sme mohli ešte aj na komplikovanosť niektorých poučiek. Komplikovanou bola napr. poučka o písaní predložky *s* a *z* v prípadoch, ktorých písanie Czambel odôvodňuje takto: „Rozdiel medzi predložkou *s* a *z* je patrný z týchto príkladov: *prikryvka s vlny* (prikryvka, ktorou bola vlna prikrytá) a *prikryvka z vlny* (*z* vlny robená), alebo *žena šla s trávy*, keď bola *na* tráve, a *šla z trávy*, keď bola *v* nej.“ (s. 29).

Podľa S. Czambla výnimkou sú aj niektoré rovnako vyslovované slová, ktoré: „jedine pravopisom rozlišujú svoj význam. Takéto sú: *zbeh* (Flüchtling, szökevény), *sbeh* (Zusammenlauf, összefutás).“ Z dnešného hľadiska ide o homonymá (porov.

SSJ, 5, s. 569: **zbeh**¹ kto odniekiaľ zbehol, najmä z armády, dezertér; **zbeh**² zhromaždenie, zoskupenie, zbehnutie (obyč. ľudí). Ďalej sú takými aj: *zbíjať* – *sbíjať*, *znášať* – *snášať* (*sa*), *zrezať* – *srezať*, *zriecť sa* – *sriecť sa* (s. 34) atď... Pri slove *sniesť* (s. 29 – aj *usniesť*) nachodíme opäť dvojicu *znášať* (krivdy, útržky) a *snášať* (*sa* s dakým; dačo do hromady alebo shora nadol – s. 34), ktorých význam rozlišoval v čase S. Czambla pravopis.

Napokon ešte poznámka k slovám *znesiteľný* a *znášanlivý*. S. Czambel v Abecednom ukazovateľovi totiž na s. 351 uvádza: *miesto znesiteľný píš znesiteľný*. Uvedené slovo súvisí s výrazmi *sniesť* 29, resp. *znášať* (krivdu, útržky, posmech) 371. Táto lexéma má ale aj význam „(pre)trpieť, znieť niečo (napr. bolesť)“, preto v slove *znášanlivý*, *-osť*, *g. -ti* (s. 351) by bolo namieste písať *znášanlivý* (= 1. ktorý sa dá znieť, 2. ktorý sa znáša s kým, ale aj s čím) a potom aj *znášanlivosť* (ž. – porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 955). V registri slov chýba teda ku slovu *sniesť* (s. 29) druhá časť páru, teda *zniesť*⁷, avšak je tu *znášať* (s. 371).

V závere nášho príspevku by sme upozornili na to, že naše pozorovania a úvahy smerovali k tomu, aby sme ukázali problematiku nekodifikovaného a kodifikovaného vývinu slovenčiny v oblasti pravopisu v minulosti a dnes. Dotkli sme sa len malej časti pravopisnej problematiky, ktorá bola súčasťou Czamblovho záujmu. Poukázali sme najmä na to, v čom sa pravopis v sledovanom období zblížoval, resp. zásahom odborníka jazykovedca, vychádzajúceho z dobových náhľadov a možností spoločensko-politických a rešpektujúceho ich, odlišoval, a mohli by sme povedať, sčasti aj komplikoval. Ako pri gramatických aj pri pravopisných otázkach Czambel zdôrazňoval, že sám s mnohými riešeniami nesúhlasí, že zachytáva iba skutočný stav v spisovnom jazyku, teda spisovný úzus (porov. Blanár, Jóna, Ružička, 1974, s. 157). Czambel poznal práce českých lingvistov (Gebauera, Bartoša... – *ibid.*, s. 163) a nemienil sa pridržiavať tradičných postupov z českých gramatík (*ibid.*, s. 163), no v praxi, pokiaľ ide o niektoré pravopisné otázky, rešpektovaním etymologického princípu zostáva na ich pozíciách z dôvodu uvedomenia si nutnosti stabilizovania spisovnej slovenčiny a slovenského pravopisu (Kačala, 2000, s. 334). Ponúka sa otázka: mohol sa slovenský pravopisný vývin po Bernolákovej a Štúrovej kodifikácii uberať aj iným smerom? Prax starších písomností aj tlačí, ako sme videli, k tomu smerovala, ba priam pobádala. No vtedajší spoločenský vývin si vyžadoval aj od S. Czambla také riešenie pravopisu, aké nám predostrel. Jeho riešenia v oblasti pravopisu boli kompromisom. Dnes sme sa v mnohom k stavu, ktorý v sledovanej oblasti v staršom období vývinu jazyka bol, opäť priblížili. Mnohé zložitosti sa odstránili, veľa sa v pravopise zjednodušilo čiastočne aj dominantným postavením fonematického princípu v súčasnej slovenčine.

⁷ Ide o odlišný pojem, etymologicky nesúvisiaci s navrhovaním, zhromažďovaním a spájaním, ale týkajúci sa, resp. obsahujúci sémy pojmov *vydržať*, *zdolať*, *zvládnuť*; *strpieť*, *vystáť* (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 957).

Literatúra a pramene

- BLANÁR, Vincent – JÓNA, Eugen – RUŽIČKA, Jozef: Dejiny spisovnej slovenčiny II. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 260 s.
- Contiones Petri Trnovicensi (1631) – Kázne Petra Trnovského sú uložené v Ústrednej knižnici SAV (Lyceálna knižnica) pod evid. č. M 2910.
- CZAMBEL, Samuel: Príspevky k dejinám jazyka slovenského. Budapešť: Nákladom vlastným 1887. 132 s.
- CZAMBEL, Samuel: Slovenský pravopis. Historicko-kritický náskres. Budapešť: Nákladom vlastným. Tlačou Viktora Hornyánszkeho 1890. 272 s.
- CZAMBEL Samuel: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turč. Sv. Martin: Vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku 1902. 376 s. Ďalšie vydania 1915 a 1919.
- KAČALA, Ján: Fonematický a historicko-etymologický princíp vo vývine slovenskej pravopisnej sústavy. In: Kultúra slova, 34, 2000, č. 5, s. 329 – 336.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Štvrté, doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- Pramene k dejinám slovenčiny 2. Red. T. Laliková a M. Majtán. Bratislava: Veda 2002. 250 s. + 26 s. obrazovej prílohy.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 5. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965. 848 s.

Katarína Muziková

SAMO CAMEL A KODIFIKÁCIA SPISOVNEJ SLOVENČINY¹

MUZIKOVÁ, K.: Samo Cambel and codification of standard Slovak. *Slovenská reč*, 71, 2006, No. 6, pp. 362 – 371. (Bratislava)

The author of the paper compares the 1st edition of Samo Cambels' *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902) and Martin Hattalas' *krátka mluvnica slovenská* (1852). She refers to Cambels' approach to codification of problematic linguistic items, which varied in use. She has focused on codification changes related to archaic forms as the most marked group which is the cause of destabilization of the standard norm in the end of the 19th century. She refers to a stabilisation character of Cambels' codification that had removed a tension between previous codification of Slovak and its natural development and with respect to earlier codification works and development tendencies taking into account an assumed following development of the language it became a base of definitive form of contemporary standard Slovak.

Každá kodifikácia je cieľným zásahom do vývinu jazyka, je výsledkom ustanovenia normy a prejavuje sa ako uplatnenie jednej z viacerých pôvodných možností, ktorá v danom čase najviac vyhovuje stanoveným kodifikačným kritériám. Kodifikácia teda fixuje jazykový stav v konkrétnom danom čase, ale nie je nemenná, reaguje na zmeny normy. Ak sa zmeny ustália v norme a spôsobia napätie medzi kodifikovanou podobou jazyka (vzorom) a normou, úzom (reálnym používaním jazyka), vzniká potreba rekodifikácie problémových javov. Táto potreba je známa aj z prelomu 19. a 20. storočia: Cambelova kodifikácia je úpravou hattalovskej kodifikácie, ktorá vzhľadom na vývin jazykovej normy nedostatočne reflektovala jazykovú situáciu v druhej polovici 19. storočia.

Podnetom na prehodnotenie hodžovsko-hattalovskej kodifikácie bola existujúca jazyková situácia – rozkolísanosť jazykovej normy, ktorú pociťovali aj samotní používatelia jazyka ako prekážku ďalšieho rozvoja slovenčiny. Reálne používanie jazyka bolo v rozpore s kodifikačnými pravidlami. Na rozkolísanosť normy mali vplyv viaceré faktory – historizujúci charakter hodžovsko-hattalovskej reformy, ktorá sa vzdŕaľovala od živej reči, rozširovanie komunikačných sfér spisovnej slovenčiny (používanie spisovnej slovenčiny sa okrem umeleckej literatúry rozšírilo aj do publicistickej sféry – noviny, časopisy, ľudovýchovné kalendáre – a do vedeckej spisby) a podporovala ju aj neznalosť spisovnej normy, príp. nedisciplinovanosť autorov.

---

¹ Príspevok vznikol s podporou Grantu UK č. UK/283/2006 Vývin kodifikácií slovenského jazyka od polovice 19. storočia po medzivojnové obdobie.

Dôležitým komponentom každej kodifikácie sú vedecky zdôvodnené hľadiská, t. j. kritériá spisovnosti, ktorými sa jazykové prostriedky kvalifikujú ako spisovné. J. Dolník (1999, s. 216) poukazuje na to, že tieto kritériá „treba vyvodit' z tých vlastností spisovného jazyka, ktoré sú nevyhnutnou podmienkou jeho efektívneho fungovania v rámci sociálnej interakcie“. S. Cambel vychádzal vo svojej kodifikácii zo spätosti spisovného a živého jazyka. Oporu svojej kodifikácie hľadal v živom úze nositeľov jazyka. Primerane tomuto východisku si určil za základné kritériá hodnotenia jazykových prostriedkov z hľadiska spisovnosti ich systémovosť, funkčnosť a ustálenosť vo vzťahu k domácejmu zaužívanému spisovnému úzu a k ľudovej reči. Podľa J. Bosáka (1993, s. 31) S. Cambel v danej jazykovej situácii na prelome 19. a 20. storočia reagoval adekvátne sociolingvisticcky: „V rámci slovenského národného jazyka v zhode s vývinom objektívne určil dominantný protiklad medzi koexistujúcimi jazykovými útvarmi (formami, varietami). Spisovný jazyk (spisovnú reč) kodifikoval na základe tzv. martinského úzu a živého jazyka (niekedy používa aj termíny „obecná mluva“, „pospolitá reč“), ktorý chápe ako nadnárečový útvar“. S. Cambel sa usiloval o objektívnosť pri kodifikovaní jednotlivých jazykových prostriedkov, kodifikoval to, „čo sa fakticky javí v spisovnom jazyku“ (Czambel, 1901, s. 304). Neuvádzal jazykové prostriedky v takej podobe, ako by ich chcel mať on sám, ale hodnotil ich objektívne podľa ustálenosti v úze. Jeho cieľom bolo dôkladné preskúmanie živej slovenskej reči, ktorá sa mala stať východiskom pre ďalšie úpravy kodifikácie spisovnej slovenčiny. Niektoré sporné otázky nechal otvorené, v niektorých prípadoch kodifikoval dvojtvary s poznámkou, že ďalší vývin jazyka ukáže, ktoré tvary sú oprávnené.

Základnou kodifikačnou príručkou po rekodifikácii spisovnej slovenčiny sa stala Cambelova *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, ktorá vyšla v r. 1902 na podnet martinského centra. Toto centrum sa začalo formovať v matičnom období a intenzívnejšie pôsobilo v druhej polovici martinského obdobia. Sústredila sa tu činnosť rozličných inštitúcií, spolkov, redakcií a osobností v prospech zachovania a kultivovania spisovnej slovenčiny (bližšie pozri R. Krajčovič, P. Žigo, 2004, s. 13 – 15, 59 – 60). Cambelova kodifikačná činnosť bola úzko spätá s redakčnou a vydavateľskou činnosťou J. Škultétyho, ktorý týmto spôsobom uvádzal jeho kodifikačné pravidlá do praxe.

Cieľom nášho príspevku je poukázať na Cambelov prístup ku kodifikácii problémových javov v morfológickej rovine, ktorých používanie bolo rozkolísané. Kodifikáciu vybraných problémových javov v *Rukoväti spisovnej reči slovenskej*² konfrontujeme so stavom v *Krátkej mluvnici slovenskej* (1852), ktorá v druhej polovici 19. storočia plnila úlohu vzorovej kodifikačnej príručky a bola jedným z východísk Cambelovej

² Opierame sa o 1. vydanie *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* z r. 1902. 2. a 3. vydanie vyšli po Cambelovej smrti so Škultétyho úpravami v r. 1915, 1919. V niektorých prípadoch použijeme na konfrontáciu aj 3. vyd. z r. 1919.

kodifikácie. Komparácia týchto kodifikačných príručiek nám umožňuje postihnúť, do kodifikácie ktorých jazykových prostriedkov zasiahol S. Cambel v snahe stabilizovať rozkolísanú normu. Kodifikačné úpravy sa týkali predovšetkým tých jazykových prostriedkov, ktoré nespĺňali kritérium funkčnosti a ustálenosti a ktoré bránili tomu, aby sa Hattalova kodifikačná príručka stala pre používateľov jazyka vzorom na identifikáciu spisovných prostriedkov. Najviac kodifikačných úprav sa týkalo archaických, starších tvarov, ktoré sa dostali do kodifikácie pod vplyvom historizujúceho prístupu M. Hattalu. Tieto prvky v najväčšej miere spôsobovali napätie medzi kodifikovanou podobou spisovnej slovenčiny a normou, resp. spisovným úzom. Budeme si všimnúť, aký postoj k nim zaujal S. Cambel pri kodifikácii.

Kodifikačné úpravy archaických, starších tvarov môžeme rozdeliť do troch skupín:

1. úplné odstránenie archaického tvaru zo systému spisovnej slovenčiny a jeho nahradenie novším, funkčnejším tvarom (starší tvar bol nahradený iným tvarom),
2. odstránenie archaického variantu (pri dvojtvoroch, ktoré boli kodifikované v *Krátkej mluvnici slovenskej*, sa odstránil archaický variant a ponechal sa len novší tvar),
3. ponechanie archaického tvaru ako variantu popri novšom tvare (kodifikované boli dvojtvary, starší i novší tvar fungovali ako varianty).

Do prvej skupiny patrí kodifikovanie tvarov G sg. životných maskulín zakončených na samohlásku *-a*. Pôvodná tvarotvorná prípona *-y* (*sluhy*), ktorú kodifikoval M. Hattal v *Krátkej mluvnici slovenskej* (1852, s. 15) a pred ním i A. Bernolák (*sluhi*) a L. Štúr (*sluhi/ sluhu*); (pozri P. Žigo, 1997, s. 60), bola nefunkčná. S. Cambel (1902, s. 38) namiesto nej zaviedol do spisovného jazyka tvarotvornú príponu *-u* (*sluhu*), ktorá vznikla vnútroparadigmatickým vyrovnávaním s A sg. Ako vzor tu pôsobilo vnútroparadigmatické vyrovnávanie G a A sg. i pl. životných substantív mužského rodu, v ktorom sa odráža gramatická kategória životnosti, resp. v strednej slovenčine kategória mužskej osoby. Prípona *-u* v G sg. skloňovacieho vzoru *hrdina* mala v druhej polovici 19. storočia silnú oporu v mladšom martinskom úze a bola systémová i v nárečiach (v areáli stredoslovenských a západoslovenských nárečí); (pozri Atlas slovenského jazyka, 2. zv., 1981, s. 22, ďalej uvádzané ako ASJ, 2. zv.). Cambelovou kodifikáciou sa táto prípona definitívne ustálila v systéme spisovnej slovenčiny v G sg. životných maskulín zakončených samohláskou *-a*. Ďalšími substantívami, pri ktorých sa prehodnotili staršie tvarotvorné prípony v prospech novších, sú pôvodné ú-kmene typu *cirkev, krv*. Po rozpade praslovanského kmeňového skloňovania prechádzali pôvodné ú-kmeňové substantíva v slovenčine do skloňovacieho vzoru *žena* (napr. *mrkva, rakva, dratva*) alebo ku skloňovacím vzorom

dlaň, resp. *kost'* (napr. *cirkev*, *krv*). M. Hattala (1852, s. 16) pri substantívach *cirkev*, *krv* kodifikoval v G sg. tvar s pôvodnou príponou *-e* (*cirkev*, *krve*). Opieral sa o pôvodné skloňovanie ú-kmeňov, ktoré zostalo zachované aj v češtine. Bolo to dané jeho historizujúcim prístupom a snahou priblížiť slovenčinu češtine. S. Cambel (1902, s. 53) zaradil tieto substantíva do skloňovacieho vzoru *kost'*, záväznou príponou v G sg. je teda *-i* (*cirkevi*, *krvi*). Jeho kodifikácia znamenala definitívne ustálenie skloňovania týchto substantív podľa vzoru *kost'*. Ostatné substantíva zakončené na *-ev*, ktoré patrili do pôvodných ú-kmeňov (napr. *korúhev*, *rakev*, *mrkev*, *obr*, *húžev*), S. Cambel i neskorší kodifikátori zaradili do vzoru *žena* (pozri K. Habovštiaková, 1956, s. 249).

V týchto prípadoch (G sg. vzoru *hrdina*, skloňovanie substantív typu *cirkev*, *krv*) došlo k odstráneniu starších podôb zo systému spisovnej slovenčiny v prospech novších, ktoré boli funkčné v živom jazyku. Týmito úpravami sa stabilizovala norma a odstránila sa zároveň rozkolísanosť úzu. Novšie tvarotvorné prípony *-u* (*sluhu*) a *-i* (*cirkevi*) sa ustálili v systéme spisovnej slovenčiny, staršie *-y* (*sluhy*) a *-e* (*cirkev*) zostali zachované ako systémový jav v niektorých nárečiach (porovnaj ASJ, 2. zv., s. 22). Ustálenie uvedených podôb v ďalšom vývine spisovnej slovenčiny potvrdilo opodstatnenosť Cambelových kodifikačných kritérií.

Do druhej skupiny zaradíme tie Cambelove kodifikačné úpravy, ktoré sa týkali kodifikácie variantných tvarov. Z variantov, ktoré pripúšťal M. Hattala v Krátkej mluvnici slovenskej, S. Cambel vybral a kodifikoval len jeden. Odstránil staršie, archaické podoby a ponechal len novšie tvary, ktoré lepšie zodpovedali perspektívnym vývinovým tendenciám v slovenčine a reálnemu stavu v jazyku. K takejto úprave došlo v L pl. neživotných maskulín: S. Cambel (1902, s. 38) tu kodifikoval len príponu *-och* (*o rokoch*), kým M. Hattala (1852, s. 13) okrem základnej prípony *-och* pripúšťal aj staršiu príponu *-iech*, pri ktorej dochádza k striedaniu na konci koreňovej morfémy *h/z*, *ch/s* a *k/c* (typ *roziech*, *rociech*, *potociech*). Kodifikovaním záväznej prípony *-och* (*o rokoch*) sa zároveň okrem archaickej prípony odstránila aj alternácia v tvarotvornom základe. Ďalším problémovým javom, kde sa upravila kodifikácia archaických, starších tvarov, boli D a L sg. skloňovacieho vzoru *žena*. S. Cambel v zhode s jednou zo základných vývinových tendencií v slovenskej morfológii, s tendenciou unifikovať tvarotvorný základ a odstraňovať alternácie tvarotvorného základu, nepripúšťal v spisovnom jazyku v slovách typu *matka*, *ruka*, *mucha* alternáciu *h/z*, *ch/s*, *k/c*, *g/dz* na konci koreňových morfém. Kodifikoval len tvary *matke*, *ruke*, *muče* (Czambel, 1902, s. 58); M. Hattala (1852, s. 15) v súlade so svojím príklonom k historizmu hodnotil ako spisovné popri novších tvaroch bez alternácie (*matke*, *ruke*, *muče*) aj staršie podoby s alternáciou *matce*, *ruce*, *muse*, ktoré sú totožné s tvarmi v súdobej češtine. V 19. storočí boli rozšírené tvary s druhou praslovanskou palatalizáciou velár na väčšom území, ako je to dnes, existujú dokla-

dy o tom, že tieto tvary boli živé aj v turčianskom, oravskom a liptovskom nárečí (porov. E. Pauliny, 1990, s. 60 – 62). S. Cambel tu správne vystihol vývinové tendencie v slovenčine a kodifikoval tvary, ktoré boli systémové a funkčné v stredoslovenskom areáli, ktorý je základom spisovného jazyka. Ku kodifikačným úpravám týkajúcim sa odstraňovania starších variantov v prospech podôb fungujúcich v živom jazyku došlo aj v N a A pl. skloňovacích vzorov *mesto* a *srdce*. V Rukoväti spisovnej reči slovenskej (1902, s. 60 – 61) boli kodifikované len dlhé prípony *-á*, resp. *-ia* (*delá*, resp. *polia*). M. Hattala (1852, s. 17) na prvom mieste uvádzal krátku príponu *-a*, dlhé prípony *-á*, *-ia* pripúšťal ako variant (*delá/delá*, *pol'a/polia*). Opieral sa o historické hľadisko, pôvodnou príponou v N a A pl. substantív stredného rodu bola krátka prípona. Okrem toho mohlo naňho vplývať aj rodné hornooravské nárečie, v ktorom sú zachované tvary bez kvantity (*delá*). S. Cambel dal prednosť podobám, ktoré mali oporu v živom jazyku, čím deklaroval svoju zásadu kodifikovať funkčné prostriedky. M. Hattala (1852, s. 28) kodifikoval starší i novší variant aj pri deklinácii zámene *čo* v G a D, pripúšťal tvary *čoho*, *čomu* i *čeho*, *čemu*, S. Cambel (1902, s. 86) pokladal za spisovné len tvary *čoho*, *čomu*. Podoby *čeho*, *čemu* sú staršie, boli systémové v pôvodnom praslovanskom skloňovaní, formy *čoho*, *čomu* sú novšie, ich vznik súvisí s formovaním kongruentného skloňovania (bližšie pozri J. Štolc, 1956, s. 37). Novšie tvary *čoho*, *čomu* sú systémové v nárečiach stredoslovenského areálu a v časti západoslovenských a východoslovenských nárečí (ASJ, 2. zv., s. 186) a vzhľadom na stredoslovenský základ spisovnej slovenčiny sú oprávnenejšie. Problematickými pádmi pri deklinácii ukazovacích zámen boli N a A pl. feminín, neutier a neživotných maskulín. V singulári a pluráli nastalo analogické vyrovnanie tvarov ukazovacieho zámene *tá* podľa *pekná*. V prípade zámen *ten*, *to* došlo k analogickému vyrovnaníu tvarov v pluráli, v singulári sa zachovali niektoré pôvodné podoby (*ten*, *to*, *toho*, *tomu*). M. Hattala (1852, s. 28) pri kodifikácii tvarov N a A pl. ukazovacích zámen *tá*, *to* pripúšťal pôvodný tvar *ty*, ale i novší tvar *té*, ktorý je systémový vzhľadom na ostatné tvary v pluráli. S. Cambel (1902, s. 85) kodifikoval dvojtvar, na prvom mieste uvádzal podobu *té* a namiesto archaickej podoby *ty* pripúšťal formu *tie*. V tomto prípade sa dostalo do konfliktu kritérium systémovosti s kritériom ustálenosti. S. Cambel (1902, s. 86) preferoval systémovú formu *té*, „ktorá je jedine ústrojná, zo zákonov spisovnej reči plynúca a na ich základe oprávnená“. Ustálený tvar *tie*³ kodifikoval ako variant. Vznik tejto formy vysvetlil pôsobením analógie. Tvary ukazovacích zámen sa pri formovaní kongruentného skloňovania analogicky vyrovnali podľa tvarov adjektív a keďže vo väčšej časti stredoslovenských nárečí je systémová forma *peknie*, analogicky tu vznikla podoba *tie*. S. Cambel nahradil ar-

³ Tvar *tie* považoval S. Cambel (1902, s. 86) za nesystémový: „Ukazovacie zámeno ženského rodu i v celom jednotnom čísle skloňuje sa podľa *pekný* (*tá*, *tej* atď.) a len množ. nom. a akk. *tie* kazí tu súlad a dôslednosť“.

chaický variant *ty* z Hattalovej kodifikácie tvarom *tie*, ustáleným v živom jazyku, ktorý fungoval ako variant popri ním preferovanej systémovej podobe *té*. V ďalšom vývine spisovnej slovenčiny sa tento konflikt kritérií (systémový tvar *té* vs. ustálený tvar *tie*) vyriešil presadením stredoslovenskej podoby *tie*, ktorá bola ustálená v živom jazyku. V Krátkej mluvnici slovenskej sa uplatnili archaické, staršie tvary ako variantné popri novších tvaroch aj pri kodifikácii čísloviek. Pri skloňovaní číslovky *dva* sa popri tvaroch *dvoch*, *dvom* objavili i staršie, s ohľadom na stav v živom jazyku, nenáležité podoby *dvúch*, *dvúm* (Hattala, 1852, s. 30). Tieto nefunkčné podoby S. Cambel (1902, s. 90) odstránil a kodifikoval len tvary *dvoch*, *dvom*, ktoré sú záväzné i v súčasnej spisovnej slovenčine.

V Hattalovej kodifikačnej príručke, v Krátkej mluvnici slovenskej, nachádzame viaceré dvojtvary, kde sú vedľa seba kodifikované archaický a novší tvar. Súvisí to s historizujúcim charakterom jeho kodifikácie. S. Cambel prehodnotil kodifikáciu týchto dvojtvarov. Staršie tvary s ohľadom na vývin spisovnej slovenčiny a na stav v živom jazyku sa javili ako nenáležité, a tak sa eliminovali zo systému spisovnej slovenčiny. Z variantných tvarov sa v spisovnom jazyku aj zásluhou S. Cambela ustálili novšie tvary, ktoré lepšie zodpovedali stanoveným kodifikačným kritériám, najmä kritériám funkčnosti a ustálenosti.

S. Cambel však neodstránil zo systému spisovnej slovenčiny všetky archaické tvary, ktoré boli kodifikované jeho predchodcami. Poukážeme na niektoré prípady, kde v Rukováti spisovnej reči slovenskej fungujú starší a novší tvar ako dvojtvary. Jedným z takýchto príznakových javov je I pl. maskulín skloňovacích vzorov *chlap*, *dub*, *stroj*, feminín skloňovacích vzorov *kost'*, *dlaň*, neutier skloňovacích vzorov *mesto*, *srdce*, *dievča*. V tomto prípade pri kodifikácii sa M. Hattala a S. Cambel zhodli, obidvaja považovali za spisovné staršie prípony *-y*, *-i* (pôvodné vzhľadom na praslovanské skloňovanie) i novšie prípony *-mi*, *-ami*, resp. *-iami*. M. Hattala (1852, s. 11, 13, 17, 19) kládol na prvé miesto staršie prípony, novšie uvádzal na druhom mieste (*chlapy/chlapmi*, *duby/dubmi*, *meči/mečmi*, *dely/delami/delmi*, *poli/poliami/polmi*, *dievčaty/dievčatami*). V I pl. maskulín S. Cambel (1902, s. 47) pokladal prípony *-y*, *-i* za zanikajúce, ich použitie obmedzil na pozíciu po adjektívnom alebo zámennom prívlastku. Bežnejšie v živom jazyku boli prípony *-mi*, *-ami*. Pri kodifikácii tvarotvorných prípon v I pl. neutier S. Cambel (tamže, s. 64) nevidel rozdiel medzi staršími a novšími príponami: „Čo sa týče významu alebo mluvnickej upotrebitelnosti prípon *-y* a *-ami*, medzi nimi cele žiadneho rozdielu niet. Upotrebiť jednu alebo druhú príponu, to sa ponecháva každému na vôľu“. Kým pri maskulínach S. Cambel hodnotil staršie inštrumentálne prípony *-y*, *-i* ako zanikajúce, pri neutrách ich pokladal za rovnocenné s novšími príponami *-mi*, *-ami*. Pri feminínach zakončených na spoluhlásku (*dlaň*, *kost'*) sa v Krátkej mluvnici slovenskej (1852, s. 16 – 17) preferovala staršia prípona *-mi* (*dlaňmi*, *kost'mi*), ktorá je pôvodnou i-kme-

ňovou koncovkou, novšia podoba *-ami* sa pripúšťala v tých prípadoch, kde je potrebná na uľahčenie výslovnosti (*cirkvami*). Rukoväť (1902, s. 57) ako záväznú v spisovnom jazyku hodnotila novšiu príponu *-ami*, ale umožnila aj používanie staršej prípony *-mi* (*dlaňami/dlaňmi, kosťami/kosťmi*). Pri kodifikácii inštrumentálnych prípon S. Cambel preferovaním novších prípon (*-mi, -ami*) na úkor starších (*-i, -y* pri maskulínach a neutrách, *-mi* pri feminínach), ktoré boli na ústupe zo systému slovenčiny v čase jeho kodifikácie, postupoval perspektívne vzhľadom na vývinové tendencie v jazyku. Obaja kodifikátori kvalifikovali ako spisovné starší i novší tvar pri privlastňovacích zámenách. V Krátkej mluvnici slovenskej (1852, s. 27 – 28) boli kodifikované staršie nekontraované tvary v G, D a A sg. maskulín a neutier *mojeho, mojemu*, ale pripúšťalo sa aj použitie stredoslovenských podôb *môjho, môjmu*. V Cambelovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej (1902, s. 83 – 84) stáli na prvom mieste tvary *môjho, môjmu*, za spisovné sa pokladali aj staršie formy *mojeho, mojemu* s poznámkou, že v živom jazyku sú menej bežné. Hoci S. Cambel kodifikoval aj staršie tvary (*mojeho, mojemu*), uprednostňoval podoby *môjho, môjmu*, ktoré boli rozšírené a živé v martinskom úze a ďalší vývin ukázal, že ony majú väčšie opodstatnenie v systéme spisovnej slovenčiny. Pri kodifikácii sa upravili aj tvary číslovky *jeden*. S. Cambel prehodnotil Hattalom kodifikované pôvodné staršie formy G a D sg. *jednoho, jednomu* (Hattala, 1852, s. 30). Hoci sám uznal (Czambel, 1902, s. 89), že tieto tvary sú „na vymretí“ a „...v spisovnej reči slovenskej obiehajú na základe historického práva...“, v 1. vydaní Rukoväti ich ponechal ako varianty popri systémových, v živom jazyku ustálených novších tvaroch (*jedného, jednému*)⁴, ktoré vznikli analogickým vyrovnaním podľa zloženého skloňovania adjektív typu *pekný* pri formovaní kongruentného skloňovania. V ďalších vydaniach Rukoväti (porov. 3. vyd. 1919, s. 81) sa archaické tvary (*jednoho, jednomu*) odstránili v prospech foriem *jedného, jednému* ako jediných záväzných v spisovnej slovenčine. Podoby *jedného, jednému* sú v súlade s jeho tézou kodifikovať prostriedky funkčné v živom jazyku. V obidvoch sledovaných kodifikačných príručkách sa zachovali zvyšky v slovenčine zaniknutej kategórie duálu pri substantívach označujúcich veci v páre (*oko, ucho, ruka, noha*) a to popri systémových plurálových tvaroch. Ide konkrétne o G a I pl. M. Hattala (1852, s. 18) kodifikoval popri tvaroch *očí, uší* aj zriedkavejšie duálové tvary *očí, uší*, v I pl. pokladal za spisovné len duálové formy *očima, ušima*. Pôvodné duálové prípony považoval za bežné aj pri substantívach *ruka, noha* (*rúk/rukú, nôh/nohú, rukami/rukama, nohami/nohama*); (Hattala, 1852, s. 16). S. Cambel sa osobitne kategórii duálu nevenoval, ale duálové podoby (*rúk/rukú, nôh/nohú, očí/očí, uší/uší, rukami/rukama, nohami/nohama, očami/očima, ušami/ušima*, 1902, s. 327, 329, 346, 361) uvádzal ako sekundárne pri substantívach *ruka,*

⁴S. Cambel (1902, s. 90) preferoval tvary *jedného, jednému*, ich kodifikáciou podľa neho „ďalej postupíme na ceste ústrojného uplatňovania živých foriem slovenských v spisovnom jazyku“.

noha, oko, ucho v Abecednom ukazovateli⁵. V ďalšom vývine spisovnej slovenčiny sa ustálili len plurálové tvary, pretože kategória duálu v slovenčine zanikla. Duálové tvary sa zachovali v niektorých ustálených slovných spojeniach, niekedy sa funkčne uplatňujú v umeleckej literatúre ako archaizujúci prostriedok.

Pri kodifikácii spomínaných archaických variantov nebol S. Cambel taký dôsledný ako pri kodifikácii ostatných starších tvarov. Ponechal v spisovnom jazyku dvojtvary, staršie formy sa uplatnili ako varianty popri novších tvaroch. Aj tu však môžeme sledovať jeho zmysel pre perspektívu, keď preferoval novšie podoby, ktoré sa ustálili v neskorších kodifikáciách ako jediné záväzné.

V tomto príspevku sme poukázali na Cambelov prístup k úprave javov, ktoré pred jeho zásahom spôsobovali nestabilitu spisovnej normy. Zamerali sme sa na kodifikačné zásahy, ktoré sa týkali archaických, starších tvarov ako najpríznakevnejšej skupiny spôsobujúcej napätie v spisovnej norme. S. Cambel riešil tento problém buď elimináciou archaických tvarov zo systému spisovnej slovenčiny (porov. 1. a 2. skupina), alebo ponechaním archaického tvaru v spisovnom jazyku ako variantu popri novších tvaroch (3. skupina). Cambelove zmeny sa neobmedzovali iba na úpravu archaických podôb. V súlade so svojou tézou o južnoslovanskom pôvode slovenčiny zavádzal do kodifikácie tzv. juhoslavizmy (G pl. feminín a neutier *maták, sestár, okán*) a na druhej strane odstránil zo systému nefunkčné stredoslovenské tvary (N sg. neutier *zdravia*).

V Cambelovej kodifikácii sa odráža téza, podľa ktorej kodifikácia má spisovný jazyk skôr stabilizovať, ako ho radikálne meniť. Zásahy S. Cambela nepredstavujú radikálne zmeny v kodifikovanej podobe slovenčiny, ale majú stabilizačný charakter. Nimi sa povýšili do spisovnej podoby tie jazykové prostriedky, ktoré boli ustálené v úze a rešpektovali systémovú povahu jazyka a kritérium funkčnosti. Väčšinou ide o jazykové prostriedky stredoslovenskej proveniencie, ktoré často prenikali aj za hranice tohto areálu (porov. tvary *sluhu, ruke, delá, čoho, môjho a i.*). Tým sa aktualizovala spätosť spisovnej slovenčiny s jej stredoslovenskou bázou ako východiskom spisovného jazyka. Cambelove úpravy boli výsledkom uplatnenia princípu ekvivalencie živého jazyka a jeho kodifikovanej podoby. Podstata kodifikácie podľa Rukováti spisovnej reči slovenskej spočíva v odstraňovaní napätia medzi predchádzajúcou kodifikovanou podobou slovenčiny a jej prirodzeným vývinom. Dominujúcim je jej stabilizačný charakter, zosúladenie reálneho používania jazyka a kodifikácie s rešpektovaním predchádzajúcich kodifikácií, prirodzeného vývinu jazyka a vývinových tendencií s ohľadom na predpokladaný ďalší vývin jazyka. Cambelova kodifikačná príručka zavŕšila predchádzajúci vývin kodifikácií a stala sa východiskom definitívnej podoby súčasnej spisovnej slovenčiny.

⁵ Abecedný ukazovateľ je záverečná časť Rukováti spisovnej reči slovenskej, má slovníkový charakter, uvádzajú sa v nej tvary, ktoré mohli spôsobovať problémy v pravopise alebo skloňovaní.

**Staršie tvary a ich uplatnenie v Krátkej mluvnici slovenskej,
v Rukováti spisovnej reči slovenskej a v súčasnom jazyku**

Jazykový jav	Krátka mluvnica slovenská (1852)	Rukoväť spisovnej reči slovenskej (1902)	Morfológia slovenského jazyka (1966)
G sg. mask. (<i>hrdina</i>)	<i>sluhy</i>	sluhu	sluhu
G sg. fem. (<i>kost</i>)	<i>cirkve</i>	cirkvi	cirkvi
L pl. mask. (<i>dub</i>)	<i>rokoch/rociech</i>	rokoch	rokoch
D a L sg. fem. (<i>žena</i>)	<i>ruce/ruke</i>	ruke	ruke
N a A pl. neut. (<i>mesto, srdce</i>)	<i>dela/delá, pol'a/polia</i>	delá, polia	delá, polia
G a D zámena čo	<i>čoho/čeho, čomu/čemu</i>	čoho, čomu	čoho, čomu
N a A pl. zámen <i>tá, to</i>	<i>té/ty</i>	té/tie	tie
G a D číslovky <i>dva</i>	<i>dvoch/dvúch, dvom/dvóm</i>	dvoch, dvom	dvoch, dvom
I pl. život. a neživot. mask. (<i>chlap, dub</i>)	<i>chlapy/chlapmi, duby/dubmi</i>	chlapmi/chlapy, dubmi/duby	chlapmi, dubmi
I pl. fem. (<i>kost</i>)	<i>kost'ni/kost'ami</i>	kost'ami/kost'mi	kost'ami
I pl. neut. (<i>mesto</i>)	<i>dely/delami/delmi</i>	dely/delami/delmi	delami
G a D privl. zámen	<i>mojeho/môjho, mojemu/môjmu</i>	môjho/mojeho, môjmu/mojemu	môjho, môjmu
G a D číslovky <i>jeden</i>	<i>jedného, jednómu</i>	jedného/jedného, jednému/jednému	jedného, jednému
G pl. <i>oko, ucho, ruka, noha</i>	<i>očí/očú, uší/ušú, rúk/rúkú, nôh/nohú</i>	očí/očú, uší/ušú, rúk/rúkú, nôh/nohú	očí, uší, rúk, nôh

Literatúra

- Atlas slovenského jazyka. 2. zv. Flexia. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Veda 1981. 316 s.
 Atlas slovenského jazyka. 2. zv. Flexia. Časť druhá. Úvod – Komentáre. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1978. 192 s.
 BOSÁK, Ján: Sociolingvistický pohľad na kodifikáciu Sama Cambla (1856 – 1909). In: Studia Academica Slovaca. 22. Ved. red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1993, s. 26 – 36.
 CZAMBEL, Samuel: O spisovnej reči slovenskej. In: Slovenské pohľady, 1901, roč. 21, s. 300 – 310, 345 – 348, 439 – 450.
 CZAMBEL, Samuel: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 1. vyd. Turčiansky Sv. Martin: Kníhkupecko – nakladateľský spolok 1902. XII + 376 s.
 CZAMBEL, Samuel: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 3. vyd. Turčiansky Sv. Martin: Kníhkupecko – nakladateľský spolok 1919. VIII + 330 s.
 DOLNÍK, Juraj: Základy lingvistiky. Bratislava: Stimul 1999. 228 s.
 HABOVŠTIKOVÁ, Katarína: Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 3 – 4, s. 241 – 254.
 HATTALA, Martin: Krátka mluvnica slovenská. V Prešporke 1852. VIII + 64 s.

- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. 252 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny. 2. opr. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 2004. 188 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s.
- ŠTOLC, Jozef: Náčrt kongruentného skloňovania v slovenčine. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 1 – 2, s. 34 – 44.
- ŽIGO, Pavol: Ustáľovanie genitívu singuláru v spisovnom období slovenčiny. In: Philologica. Zborník Filozofickej fakulty UK. XLV. Red. P. Žigo. Bratislava: Univerzita Komenského 1997, s. 59 – 64.

Hedviga Kubišová

RETROSPEKTÍVNE POHĽADY NA JAZYKOVEDNÉ DIELO A OSOBNOSŤ SAMA CZAMBELA

KUBIŠOVÁ, H.: Retrospective views at Samo Czambel's linguistic work. Slovenská reč, 71, 2006, No. 6, pp. 372 – 376. (Bratislava)

The paper offers a brief presentation of Samo Czambel's linguistic work through the views of his contemporaries, especially of his close friend and supporter Jozef Škultéty.

Slovenský jazyk v Uhorsku pestovať podľa možnosti čistý a nesfalšovaný, v každom pomere ozajstný, duchu národa primeraný. Tomuto snaženiu pán dr. Czambel zostal dôsledne verným...

(J. Škultéty, cit. prof. Pastrnka z r. 1904)

V spomienkach na spoluprácu so Samom Czambelom sa jeho blízky spolupracovník a pokračovateľ kodifikačných snáh J. Škultéty priznáva k počiatočnému odmietavému postoju k dielu *Príspevky k dejinám národa slovenského* z pera vtedy ešte málo známeho mladého filológa Czambela (1887). Peštianske vydanie diela obsahovalo „viac vecí, ktoré sa martinskému okruhu zdali cudzie“ (Slovenské pohľady, 1934, s. 6 – 7).

Po osobnom zoznámení sa však bariéry prelomili a J. Škultéty zdôrazňuje, že S. Czambel bol „nielen príjemný, ale i Slováč v duši statočný“, chlad sa zmenil na celoživotné priateľstvo a spoluprácu. Pôvodný podtitul Slovenských Pohľadov (ďalej iba SP) „časopis pre vedu, umenie a politiku“ nahradil J. Škultéty skromnejším „časopis zábavno-poučný“ a ako redaktor poskytoval široký priestor nielen slovenskej a zahraničnej literatúre, ale aj jazykovede. J. Škultéty zozbieral, komentoval a interpretoval po smrti S. Czambela jeho odborné články (SP, 1910, s. 62), keďže pôvodne boli vydávané pod viacerými pseudonymami.

J. Škultéty zdôrazňuje najmä Czambelove zásluhy pri rozvoji dialektologického bádania (SP 1893 – 96).

Vzájomná spolupráca J. Škultétyho a S. Czambela znamenala dôležitú etapu v dejinách spisovnej slovenčiny: „S Czambelom sblížili sme sa tak, že ním zostavenú Rukoväť spisovnej reči slovenskej 1902-ho mohol vydať Knihkupecko-nakladateľský spolok martinský. O rok zatým, 1903-ho, v Slovenských pohľadoch nenašla súhlas jeho kniha Slováci a ich reč pre pomýlené výklady o juhoslovanskom pôvode Slovákov ale potom 1906-ho znamenité jeho dielo Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov Czambel dal tlačiť zas u nás, v Martine.“

V sumarizujúcom prehľade jazykovedných prác J. Škultétyho sa uvádzajú aj dobové pohľady na fundamentálne diela S. Czambela. V recenzii na dielo *Slovenský pravopis* vysvetľuje Jozef Škultéty (1992, s. 12) okolnosti, ktoré ovplyvňovali prijatie etymologického pravopisu v slovenčine prostredníctvom M. M. Hodžu, na uľahčenie pravopisu však radí šetrne používať etymológiu a poukazuje na niektoré konkrétne príklady (napr. lat. *scrinium* – *skriňa*). J. Škultéty (tamže, s. 14) vyjadruje svoje stanovisko: „*Ak sa v sporných etymologických otázkach budeme utiekať o radu k ruskému jazyku, tým sotva urobíme ujmu slovenčine. Tu je dobre mať na pamäti ešte i veľkú budúcnosť ruského jazyka. A my drobní Slovania uprostred veľkých národov svetových sme postavení tak, že bez ruského jazyka nie sú možné ani naše jazyky.*“ Nejednotnosť v „*etymologizovaní*“ sa prejavuje u mnohých slovenských spisovateľov odlišnou podobou slov v písaných textoch. J. Škultéty napriek istým polemikám vyžaduje jednotu v dodržiavaní zásad a pravidiel, ktoré jasne a jednoznačne nastolil S. Czambel v obširnom *Slovenskom pravopise* (1890), vychádzajúc z etymologického slovníka Miklosicha; v recenzii priamo vyzýva S. Czambela na napísanie stručnej rukoväti. Czambel však túto požiadavku splnil až o 12 rokov neskôr (v r. 1902).

Dielo *Slováci a ich reč* vyvolalo kontroverzné diskusie zo strany slovenských i českých odborných kruhov a autorovi vyčítali chybné výklady o pôvode Slovákov. Czambel sa pokúsil dokázať, že Slováci patria k južným, nie k západným Slovanom. Dôkazy o slabšej teoretickej argumentácii tohto diela predkladá prof. Niederle, ktorý poukazuje na pravdepodobnejšiu a jedinú prijateľnú hypotézu o uhorských Slovákoch (J. Škultéty cit. Niederleho, 1992, s. 227): „... *že jsou a byli vždy částí západní slovanské jazykové oblasti a přitom v nejužším spojení s českým dialektickým centrem.*“ Pripomína, že uplynulo už 1000 rokov odvtedy, ako nás Maďari oddelili od južných Slovanov, ale v žiadnych slovenských miestnych menách niet pravých dôkazov o tejto chybnéj teórii.

Druhé vydanie Rukoväti zásluhou J. Škultétyho prináša obohatenie a doplnenie slovníkovej časti: „*Abecedný ukazovateľ prvého vydania učil len, ako písať slová, teraz je v ňom hodne svojských obrátov, idiémov slovenského jazyka, kde-tu prevzaté i zo starších písem našich, i netlačených ešte. Vôbec frazeológia hodne rozmnožená, nedobré slová a vety (germanizmy a vôbec barbarizmy) ktoré sa do spisovnej slovenčiny tisnú až zo troch strán, zväčša posbierané a ukázané*“ (SP 1915, s. 127).

V štúdiu *Slovenčina a dr. S. Czambel* (SR, 1933, s. 54 – 56) vyzdvihuje J. Škultéty medzinárodné uznanie jazykovednej práce a ako doklad uvádza štúdiu prof. Pastrnka uverejnenú v „*prísne odbornom orgáne Archiv für slavische Philologie* (1904, s. 290)“. Oceňujú sa snahy S. Czambela, „*aby slovník slovenského jazyka bol oslobodený od českých, ruských a inoslovanských elementov a privedený do súzvuku so slovnou zásobou živého jazyka ľudu*“.

V tom istom ročníku SR (1933 – 34, s. 158) v rubrike *Rozličnosti* je poznámka o používaní mena Czambel a odvolávanie sa na jeho autoritu: „*Samo Czambel učil, že priezviská treba skloňovať tak, ako ich v živej reči skloňujú, preto sám svoje meno skloňoval takto: Czambela, o Czambelovi.*“ Redaktor rubriky (bez uvedenia mena) sa však domnieva, že hlásku *-e-* treba pokladať za pohyblivú a uprednostňovať tvary *Czambla, Hegla, Herdra*, teda aj pani *Czamblová, Herdrová, Webrová*, a v záujme presnosti odporúča pridŕžať sa slovenskejších foriem. V článku rešpektujeme Czambelovu požiadavku; podobne sa o skloňovaní cudzích priezvisk a o vypadávaní *-e-* vyjadruje aj M. Považaj (KS 2000, s. 245); odporúča rešpektovať pohyblivé *-e-* iba v domácich priezviskách s jasnou motiváciou, neraz rozhoduje regionálna a rodinná tradícia (dodnes sa v Slovenskej Ľupči skloňuje priezvisko bez eliminácie *-e-*, teda Czambela). V cudzích a menej rozšírených menách sa *-e-* ponecháva.

V recenzii pod názvom „*Úsudky o knihe dr. Czambela Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*“ J. Škultéty vysoko hodnotí jeho výskum dialektu na východnom Slovensku a poukázanie na inojazyčné vplyvy na tomto území (ruské, poľské, nemecké a maďarské jazykové prvky). J. Škultéty cituje aj z českých ohlasov; podľa prof. J. Polívku meno rieky *Topľa* je dôkazom, že ide o slovenský dialekt, a nie poľský. S. Czambel sa domnieva, že podkarpatskí Rusi prišli na územie východného Slovenska neskôr ako poľské osadenstvo v tejto časti Slovenska.

Pri príležitosti 25. výročia Czambelovej smrti hodnotil zo širšej dejinnej perspektívy Czambelovo dielo najvýznamnejší jazykovedec vtedajších čias prof. Ľ. Novák. (SP, 1950, s. 750 – 755). Zdôrazňuje jeho stredoslovenský pôvod a pripomína, že ako rodák zo Slovenskej Ľupče vo vtedajšej Zvolenskej stolici dobre poznal strednú slovenčinu a jej používanie v prirodzenom prostredí. Poukazuje na význam štúdia filológie vo Viedni u prof. Miklosicha a v Prahe u M. Hattalu, hoci obaja jeho učitelia v tom období už prežívali stagnáciu. Podľa Ľ. Nováka (tamže, s. 751) Czambelovou nevýhodou bolo, že nevstúpil do jazykovedy o niečo neskôr: „*že sa neoneskoril svojimi univerzitnými štúdiami a že neodišiel v rokoch osemdesiatych do Nemecka. Vtedy vykryštalizovala sa totiž pozitivistická škola mladogramatická so svojou presnou metodológiou na porovnávacom a fonetizujúcom podklade a so svojim ustálením zákona o bezvýnimčnosti fyziologických zmien hláskových...*“ Málo sa zaujímal aj o otázky všeobecnej lingvistiky. V Czambelovom prístupe k jazykovede konštatuje jeho „*dogmatickú vieru vo výroky autorít*“, kritizuje citátový spôsob jazykovedných prác, politické názory sú ovplyvnené miestom vysokého štátneho tajomníka v Pešti a oslabením kontaktov s domácim kultúrnym prostredím. Podľa Ľ. Nováka k Czambelovým zásluhám patrí rozvoj historickej jazykovedy, rozkolísané však bolo vtedy ešte používanie pojmov *hláska* a *litera*. Vyčítal mu nedocenenie Štúrovej jazykovednej teórie. Po štúdiách u M. Hattalu sa zaslúžil o rozvoj teoretickej i praktickej synchronizujúcej jazykovedy. Napriek viacerým výčitkám o nedostatočnej argumentačnej podloženosti Czambelo-

vých teórií a prílišnej filologickej orientácii namiesto „čiro lingvistickej“ mu pripisuje Ľ. Novák zásluhy na pozdvihnutí jazykovej kultúry, oceňuje jeho požiadavky obrody spisovnej reči na základe nárečí.

Pri 25 výročí Czambelovej smrti napísal hodnotiaci a spomienkový článok aj redaktor Slovenskej reči Henrich Bartek (SR, 1934, s. 124 – 126); pozitívne hodnotí najmä Czambelovu snahu o očistu slovenčiny v kapitole o jazyku V. Paulinyho-Tótha: „Czambel tu upozornil na nebezpečenstvo pravopisného zmätku a zbytočného porušovania slovenčiny.“ Ostrý útok proti rusifikácii bol naozaj korunovaný úspechom a postupne sa oslabovala tendencia vedomého porušovania spisovnej slovenčiny.

Rukoväť spisovnej reči slovenskej vyšla v r. 1902. Podľa J. Škultétyho (SR 1933, s. 55) poskytuje komplexný opis slovenského jazyka: „*Kniha opravdive môže sa pokladať za celkom správnu kodifikáciu terajšieho spisovného jazyka slovenského*“. V *Rukoväti* sa ustáľuje slovenský pravopis, S. Czambel poskytuje praktické rady pri používaní niektorých výrazov, ktoré sú i dodnes aktuálne (1902, s. 160): „*Tí, ktorí chodili do nemeckých škôl a sú podrobení vlivu nemeckej reči, všade tam kladú ukazovacie zámeno, kde má Nemeč... Nepíš: Nahováral svoju ženu pokiaľ mu táto nesľúbila, že (stačí pokiaľ mu nesľúbila)*“. Upozorňuje na mnohé nedostatky vo vyjadrovaní (1902, s. 188), odporúča jednoduché, „próste“ konštrukcie: napr. „*stalo sa to na pravé poludnie*“, nie „*stalo sa to, keď bolo pravé poludnie*“. Pozornosť venuje používaniu zvratného zámena *sa* (tamže, s. 247): „*Je ovšem žiaduce, aby zvratné zámeno ,sa' neodskakovalo ďaleko od slovesa*“. Prílohou *Rukoväti* bol pravopisný slovník, niektoré slová vysvetľuje nemeckým i maďarským ekvivalentom (*nábytok/Möbel, bútor; zpráva/Nachricht, jellentés*). Skutočnosť, že výrazy s podobným znením môžu vyvolať omyly, dokumentuje príkladmi, napr. *sprostý/hlúpy*, naproti tomu *prostý/jednoduchý*.

Priamo v slovníku uvádza aj niektoré gramatické výklady. *Rukoväť* označil sám Samo Czambel ako príručku pravopisu a koncipoval ju ako „*pravidlá založené na strednom nárečí slovenskom*“. Pokračoval v rozvíjaní slovenského jazyka na hodžovsko-hattalovských základoch. Svoje diela vydával vo vlastnom náklade a ako vysoký štátny úradník sa pokúšal taktizovaním v článkoch bojovať o záujmy slovenskej reči. Jeho najbližší spolupracovník v oblasti jazykovedy J. Škultéty v nekrológu *Dr. Samuel Czambel* (†1909) vyzdvihuje jeho celoživotnú snahu slovami: „*Stopy krátkeho života Czambelovho nezahynú, pokiaľ trvať bude slovenčina v Tatrách i pod Tatrami....*“

Literatúra:

BARTEK, Henrich: Samo Czambel. In: Slovenská reč, sept. 1934 – jún 1935, roč. 3 – 4, s. 124 – 126.

- BARTEK, Henrich: Jozef Škultéty a spisovná slovenčina. In: Slovenská reč, sept. 1934 – jún 1935, roč. 3 – 4, s. 82 – 84.
- CZAMBEL, Samo: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin: Vydanie Kníhkupecko-nakladateľského spolku 1902, 350 s.
- CZAMBEL, Samo: Slováci a ich reč. In: Jozef Škultéty. Jazykoveda. Dielo 7. Martin: Matica slovenská 1992, s. 225 – 226.
- NOVÁK, Ľudovít: Samo Czambel a slovenská jazykoveda. In: Slovenské pohľady, 1934, s. 750 – 755.
- POVAŽAJ, Matej: Od Rudolfa Schustera alebo od Rudolfa Schustra. Kultúra slova, 2000, roč. 34, č. 4, s. 245.
- ŠKULTÉTY, Jozef (J.Š.): Úsudky o knihe dr. Czambela: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovan-ských jazykov. In: Slovenské pohľady, 1907, roč. 27, s. 188 – 189.
- ŠKULTÉTY, Jozef (J.Š.): Slovenčina a dr. S. Czambel. In: Slovenská reč, 1933, s. 54 – 56.
- ŠKULTÉTY, Jozef: Slovenské pohľady. (Rozpomienky na začiatku ich 50. ročníka). In: Slovenské pohľady, 1934, roč. 50, č. 1. s. 2 – 8.
- RADČENKO, K.: Czambelova kniha o východno-slovenskom nárečí. In: Slovenské pohľady, 1907, roč. 27, s. 757 – 758.
- ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír: Päťdesiat rokov slovenského života II. Bratislava: Tatran 1974, s. 325.

Martin Pukanec

SLOVENSKÁ LINGVOGENÉZA Z POSTPOZITIVISTICKEJ PERSPEKTÍVY

PUKANEC, M.: Slovak linguogenesis viewed from the post positivistic perspective. Slovenská reč, 71, 2006, No. 6, pp. 377 – 381. (Bratislava)

A rise of Slovak language is a problem, which have been already solved for a long time without any satisfactory result. The reason of this state is in the historical linguistics that cannot explain a substance of phenomena like differentiation of language and it is not possible to look for a support in other sciences because the archaeology doesn't submit to linguogenesis methodologically and the history and other sciences have not such an old material at their disposal. So the research have to start at the point we have historical sources and for study of pre-historical periods it should apply a methodological pluralism and tolerance – to the development of which also Samo Czambel has contributed.

Otázka pôvodu slovenského jazyka, ak to počítame od čias M. Bela, sa rieši už vyše 250 rokov. Tieto pokusy sa v rámci dnešnej historicko-porovnávacej jazykovedy niekedy delia na hypotézy o pôvode slovenčiny a teórie o pôvode slovenčiny, pričom tie prvé sú považované za „predvedecké“ a tie druhé, ktorých priekopníkom bol aj S. Czambel, za „vedecké“.

Prechod od predvedeckého poznania k vedeckému charakterizuje v dejinách vedy niekoľko zmien. Jednou z najvýznamnejších je tzv. prechod od javu k podstate, čo znamená, že pri vedeckom poznaní nestačí už poznať iba praktický výsledok, ale i to, prečo a ako tento výsledok nastal. I keď je metóda účinná, musíme zároveň chápať jej podstatu (porov. napríklad problém zaradenia akupunktúry do systému západnej vedy).

V tomto kontexte má historicko-porovnávacia jazykoveda všeobecne črty predvedeckosti. Historicko-porovnávacia metóda umožňuje systematické sledovanie vzájomných súvislostí vo vývoji jazykov, ale nevie ich vyložiť. Nedokáže vysvetliť, prečo dochádzalo k rozrôzneniu jazykov, aké boli sily, ktoré viedli od predpokladanej jednoty k rozrôzneniu, a podobne (porov. Horálek, 1955, s. 29).

Keďže nerozumieme podstate takýchto javov, je celkom prirodzené, že existujú viaceré interpretácie vzniku a pôvodu jednotlivých jazykov sveta. V slovakistike jestvuje v súčasnosti niekoľko akceptovateľných teórií o pôvode slovenčiny, napríklad O. N. Trubačeva, A. Habovštiaka, R. Krajčoviča a ďalších. Tieto teórie sú akceptovateľné dovtedy, pokiaľ sa pozeráme na ich jazykovednú argumentáciu. Nie vždy však možno akceptovať ich mimojazykovú argumentáciu, ktorá by bola v prípade akceptovateľnosti vlastne kľúčová.

Napríklad opierať sa o *Nestorov letopis* či etnografické reliktu je sporné pre vek a žáner týchto potenciálnych dokladov. Takisto sporné je opierať sa o archeologické nálezy. Bez ohľadu na to, že nálezy, ktoré sa týkajú slovenského územia, sú chudob-

né a ťažko interpretovateľné, archeologický výskum nikdy nemôžeme brať ako dostatočnú oporu jazykovedných teórií, pretože pri prvej premise „hrnce boli tak a tak“ a druhej premise „hrnce sú ľudia“, ktorá je falzifikovaná (otázka vzťahu etnika a archeologického materiálu), nedostaneme nikdy relevantnú konklúziu.

Problém pôvodu jazyka sa teda dá zrejme riešiť len na poli jazykovedy. Otázkou však je, či je jazykoveda schopná sama osebe vytvoriť nejakú spoločenskovednú „paradigmú“, teda v kuhnovskom zmysle slova akýsi všeobecne uznávaný výsledok výskumu, ktorý bude istý čas slúžiť spoločenstvu odborníkov ako model problémov a ich riešení. História skúmania pôvodu slovenčiny nám dáva zápornú odpoveď vo vzťahu k slovakistike. Týmto nechceme povedať, že sa slovakisti nevedia dohodnúť, ale skôr to, že otázka je mimoriadne komplikovaná.

Nepodarí sa zrejme dohodnúť ani o tom, či je slovenčina pôvodom južnoslovanský jazyk, ako naznačoval S. Czambel, alebo západoslovanský jazyk, ako sa javí dnes. Vedecké spoločenstvo sa zhoduje na tom, že dnes je slovenčina jazyk západoslovanský. Nie celkom rovnakú odpoveď však dostaneme, ak sa opýtame, či je slovenčina západoslovanský jazyk od pôvodu, teda geneticky.

V prvom rade nevieme, kedy začať hovoriť o tzv. západoslovanskom makrodialekte a či vôbec o ňom možno hovoriť skôr ako o slovenčine. Nemáme žiadne mimojazykové doklady, ktoré by svedčili v prospech delenia Slovanov na tri skupiny ako nositeľov troch makrodialektov, ako sa kedysi mylne usudzovalo na základe historických správ (problém Venetov, Antov a Slovanov). A preto nemáme tak doložených žiadnych západných, východných ani južných Slovanov ako spoločenstiev, ktoré by týmito makrodialektmi mali hovoriť. Navyše západný a najmä južný makrodialekt sú dosť nejednotné. Trichotomické delenie nám naznačujú niektoré staršie jazykové javy, napr. zreteľná izoglosa $s' \parallel \check{s} < *ch'$ medzi juhovýchodnou a západoslovanskou skupinou, ale iné svedčia o tom, že hranice neboli až také ostré (zriedkavé české raT , laT a južnoslovanské roT , loT , v zásade západoslovanské dl , tl v niektorých východoslovanských a južnoslovanských nárečiach, $l < dl$, tl v dolnolužickej srbčine atď.).

Niektoré jazykové javy, ako sme naznačili, sa považujú za západoslovanské, napríklad $\check{s} < *ch'$, roT , loT , dl , tl , iné za južnoslovanské, napríklad $s' < *ch'$, raT , laT , dl , $tl > l$. Ak by sme uplatnili princíp relatívnej verifikácie, povedzme podmienku, že západoslovanský jazyk je len taký jazyk, v ktorom sa vyskytuje $\check{s} < *ch'$, roT , loT a zároveň dl , tl , tak slovenčina je západoslovanský jazyk. Ak by sme uplatnili podmienku, že južnoslovanský jazyk je len taký jazyk, v ktorom sa vyskytuje $s' < *ch'$, raT , laT a zároveň dl , $tl > l$, slovenčina je južnoslovanský jazyk. Treba však, samozrejme, zdôrazniť, že ide o relatívnu verifikáciu. Tieto tri javy však pri diskutabilnosti javu kv , $gv \parallel zv$, cv pred $\check{e}$, i diftongického pôvodu v tých pár slovách (neonomatopoické asi len dve), v ktorých sa vyskytuje, a pri problematickosti existencie a vývinu tzv. epentetického l v jednotlivých slovanských nárečiach (pozri Lamprecht, 1987, s. 47, 53 – 54) patria medzi najdôležitejšie.

Môžeme však použiť aj princíp falzifikácie: západoslovanský jazyk je len taký jazyk, v ktorom sa nevyskytuje $s' < *ch'$ alebo raT , laT alebo dl , $tl > l$, čiže slovenčina nie je západoslovanský jazyk, ba nie je ním, ako sme uviedli, ani čeština či dolnolužická srbčina, a južnoslovanský jazyk je len taký jazyk, v ktorom sa nevyskytuje $\check{s} < *ch'$ alebo roT , loT alebo dl , tl , čiže, ako ukazujú prípady *rob*, *rozga* a pod., nie je ním staroslovienčina, slovinčina, srbčina, chorvátčina, macedónčina ani bulharčina a, samozrejme, ani slovenčina.

S. Czambel falzifikoval západoslovanskosť slovenčiny názvami *Rázputie*, *Selce*, *Selá* (1903, s. 77, 80), ale i inými, nie vždy správnymi argumentmi (pozri 1906, s. 172 – 177) a nazdával sa, že „pred 1000 rokmi náš jazyk musel byť bližší svojou podstatou spomenutým juhoslovanským jazykom, než jazykom, ktoré nás doteraz obtáčajú, ba Slováci museli byť pôvodne v najbližšom pomere k Juhoslovanom“, čím myslel najmä Slovincov a Chorvátov – Slavóncov, resp. slovinčinu a chorvátčinu (1903, s. 80, 84 – 85). Túto domnienku môže potvrdzovať aj súčasný názor významného slovenského jazykovedca R. Krajčoviča, ktorý považuje Slovákov, Slovincov a Slavóncov za potomkov jedného kmeňa, a to veľkokmeňa Slovienov (pozri 1998, s. 21).

I keď neakceptujeme existenciu nejakého západoslovanského, južnoslovanského a východoslovanského veľkokmeňa, existenciu slovanských veľkokmeňov a kmeňov poprieť nemôžeme. Západoslovanský veľkokmeň Srbov, gens *Surbi* (631), *Sorabi* (806), ktorý je kronikársky zmapovaný najlepšie, zahŕňal viacero názvov kmeňov: *Talaminzi* so 14 hradmi, *Lunsizi* s 30 hradmi, *Milzane* s 30 hradmi a malý kmeň zvaný *Besunzane* (všetky od r. 850), v 9. storočí sú to i *Colodici* (839), *Siusili* (869), *Chutici*, o storočie neskôr *Nizici* (965), vedľa nich v roku 973 boli *Zliuvini*, na západ od kmeňa *Milzane* relatívne malý kmeň *Nisane* (971) a v 10. storočí i *Selpoli* s 20 hradmi, podľa sídlisk zrejme nejaký podkmeň kmeňa *Lunsizi*, potom lužická *Zara* (1015), milčanský *Zagost* (1144) a iné kmene doložené neskôr, ako v napr. 10. – 11. storočí *Malí Neletici*, *Scitici*, *Uuolauki*, ďalej *Orla* (1002), *Zwickau* (1121), *Dobna* (1128) a ďalšie, ako *Zerwisti*, *Zitice* (pozri Brankač, Měšk a kol., 1977, s. 19 – 24).

Podľa najstarších záznamov náleží juhozápadnej časti Slovenska kmeňový názov *Morava*, aspoň tak naznačuje starosloviensky duál *vyšbnii Moravě* a diskutovaný ľud *Merehani* s 30 hradmi popri Moravanoch – Marharoch s 11 hradmi z Geografa Bavorského (okolo r. 850). Neskôr sa s týmto názvom pre spomenutú oblasť stretávame iba raz, v 16. storočí máme zachované označenie *Nieder Merhern*. Historici tu používajú názov „Dolná Morava“ i Nitriansko podľa jej politického centra – Nitry. Inak sa obyvatelia Slovenska volajú *Sloveni*, ako ukázal S. Czambel a i., alebo sa takto volajú aspoň obyvatelia Nitrianska, ako naznačil R. Krajčovič, na rozdiel od Važanov, príp. iných predkov dnešných Slovákov (pozri Krajčovič, 1974, s. 45 – 46).

Okolo roku 1000 je najnovšie tendencia deliť územie uhorského vojvodstva s centrom v Nitre na štyri časti, ktoré sú s väčšou či menšou pravdepodobnosťou istý-

mi potomkami menších kmeňových celkov v rámci Moravy i mimo nej: juhozápadnú *Nitru*, k nej na východe prilahlý *Hont*, *Váh* na severozápade a *Boršod* na východe Slovenska, pričom do dnešnej Slovenskej republiky patrí aj východná časť *Uhu*, politickej štvrtiny vojvodstva s centrom v Bihare (porov mapu Steinhübel, 2004, s. 202).

Ak by sme k tejto mape priložili mapu so súčasnými nárečiami (Štolc, Buffa, Habovštiak, 1968, s. 4), tak k Nitre by patrili západoslovenské nárečia bez svojej najsevernejšej časti spolu s nárečiami tekovskými a hornonitrianskymi, k Váhu potom spomínaná zvyšná časť západoslovenských nárečí a severná skupina stredoslovenských nárečí bez hornonitrianskych, k Hontu južná skupina stredoslovenských nárečí bez tekovských a gemerských, k Boršodu gemerské a vychodoslovenské nárečia, ale s tým, že východná skupina východoslovenských nárečí a zemplínske nárečia náležia už Uhu. Avšak v rámci delenia Slovenska na juhozápadnú a severovýchodnú polovicu, ako to robí A. Habovštiak, môžu jednoducho patriť do jednej časti Nitra a Hont, do druhej Váh, Boršod a časť Uhu.

Toto delenie bolo však zrejme komplikovanejšie a okolo roku 1000 musíme na slovenskom území predpokladať minimálne sedem nárečí kmeňov: nárečia záhorské a zvyšné západoslovenské, severostredoslovenské, gemerské a zvyšné juhostredoslovenské a západné a východné východoslovenské. Záhorské nárečia charakterizujú napríklad izoglosy psl. *jbъla* || *igъla*, *sláma* || *slama* po prehodnotení psl. akútu či psl. *krъъ* || *krъъ*, stredoslovenské nárečia odlišuje od východoslovenských izoglosa psl. *-oĭq* || *-q* a od východoslovenských s gemerskými či s časťou gemerských izoglosy psl. *raT-* || *roT-* < *ořT*, psl. *laT-* || *loT-* < *oľT* a *l* || *dl* < *dl*, pričom tieto štyri izoglosy odlišujú stredoslovenské nárečia aj od západoslovenských. Napokon východné východoslovenské nárečia od západných odlišuje napríklad vývin psl. *ъ* v silnej polohe, kde je striednica *o* na mieste psl. *ъ*, a severné stredoslovenské nárečia odlišuje od ostatných areálnych zmien *ъ* > *a* popri *ъ* > *o* (porov. aspoň mapky Krajčovič, 1974, s. 320, 324). Takéto delenie Slovenska na sedem nárečových skupín potvrdzuje aj náš výskum praslovanskej lexiky v starej slovenčine, ako aj historické a genealogické fakty (porov. dizertačná práca Pukanec, 2006).

Bude vari lepšie neočakávať, že by bolo možné riešiť problematiku vzniku slovenského jazyka bez toho, aby bola vyriešená problematika nárečovej diferenciacie slovenčiny v 10. – 11. storočí, ktoré je pre Slovensko už v pravom zmysle historické. A to z toho dôvodu, že takéto riešenie by stálo mimo širšej vedeckej diskusie. Aj keď budeme ignorovať, povedzme, existenciu názvu *Dunaj* v starých ruských textoch a piesňach či výsledky archeologického výskumu, ťažšie by sa už ignorovali historické listiny spomínajúce provinciu Váh či rozloženie majetkov šľachtických rodov zjavne preduhorského pôvodu. Kmeňové hľadisko je dôležité. Každý kmeň mal totiž svoju reč, napríklad aj spomínané české *raT* sa vyskytuje práve len na predpokladanom území jedného českého kmeňa, Chorvátov.

Keď sa dorieši táto problematika, vznikne, komplementárne k novým výsledkom, široké spektrum možností riešenia raného, predhistorického vývinu slovenčiny, keďže v tomto období je pre jazykovedu málo obmedzení z hľadiska historických listín i ostatných vied. Bude možné vychádzať z axiómy zakarpatskej pravlasti, kde sa formovala slovenčina osamotene alebo spolu s moravskými nárečiami, češtinou či ďalšími západoslovanskými jazykmi, alebo, na druhej strane, spolu s južnoslovanskými jazykmi. Bude možné oživiť južnú teóriu príchodu Slovanov a takisto v slovanskej archeológii opäť pomerne aktuálnu tému autochtónnosti Slovanov a ďalšie. V podstate vždy budú jazykové fakty zaťažené teoreticky (teóriami indoeurópskej a praslovanskej jednoty, teóriami rozpadu týchto jednôt, makrodialektov, pravlastí a pod.), postupy založené na verifikácii budú nedostatočné, falzifikácia spochybní niektoré argumenty, ale nijaká teória sa na nej vybudovať nedá. Na vedecké výsledky bude, samozrejme, vplývať aj aktuálna politická situácia, kultúrno-spoločenské ovzdušie, individuálne faktory a ďalšie činitele.

V prípade riešenia otázky pôvodu slovenčiny bude asi najlepšie pripustiť pri hľadaní odpovedí širokú toleranciu a pluralitu metód. Táto tolerancia by nebola možná v stave prevládajúceho jednostranného pohľadu na slovenčinu, ktorý však narušil svojim racionálnym kriticismom a často i ostrými slovami S. Czambel. Dnes už aj vďaka nemu môžeme problém slovenskej lingvogenézy riešiť čisto iba ako problém vedecký a metodologický.

Literatúra:

- BRANKAČEK, Jan, MĚTŠK, Frido a kol.: Geschichte der Sorben. Band 1. Bautzen VEB Domowina – Verlag 1977. 332 s.
- CZAMBEL, Samo: Slováci a ich reč. Budapešť: Tlačou C. a kr. dvornej knihtlačiarne Viktora Hornyánszkeho 1903. 269 s.
- CZAMBEL, Samo: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. 1. čiastka: Východoslovenské nárečia. Turčiansky Sv. Martin: vlastným nákladom 1906. 624 s.
- HORÁLEK, Karel: Úvod do studia slovanských jazyků. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1955. 487 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 328 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky jazyka Slovienov na strednom Dunaji. In: 12. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, Slavistický kabinet SAV 1998, s. 21 – 31.
- LAMPRECHT, Arnošt: Praslovanština. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1987. 200 s.
- PUKANEC, Martin: Praslovanská lexika v starej slovenčine. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2006. 193 s. (dizertačná práca)
- STEINHÜBEL, Ján: Nitrianske kniežatstvo. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Rak 2004. 576 s.
- ŠTOLC, Jozef, BUFFA, Ferdinand, HABOVŠTIK, Anton a kol.: Atlas slovenského jazyka 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 314 s.

Andrej Keder (1916 – 2001)

V roku 2006 by sa bol Andrej Keder, niekdajší pracovník Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied a spoluautor Slovníka slovenského jazyka, dožil deväťdesiatich rokov. Toto meno je trochu zahalené hmlou. Ani L. Dvonč vo svojich podrobných kompendiách Slovenskí jazykovedci neuvádza o tomto autorovi všetky údaje.

Pripomeňme teda, že Andrej Keder sa narodil 30. novembra 1916 v Ratkovskom Bystrom, kde pôsobil aj historik a náboženský spisovateľ Ján Ladislav Bartolomeides (Bartholomaeides). Študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave aprobáciu slovenský jazyk – nemecký jazyk. Po dokončení školy pôsobil najprv v školských službách a v rokoch 1954 – 1959 bol pracovníkom i ašpirantom Ústavu slovenského jazyka SAV v Bratislave.

Andrej Keder sa venoval štúdiu spisovného jazyka a jazykovej kultúry, osobitne otázkam pravopisu, morfológií, terminológií a slovnej zásobe. Vcelku by sa dalo povedať, že si netrúfal na väčšie témy a najčastejšie sa venoval problémom každodennej jazykovej praxe. Súpis jeho príspevkov uvádza L. Dvonč v 1. zväzku Slovenských jazykovedcov na s. 450 – 451. Poukazoval na nesprávnosť podôb „okiennečko“, „rozzeleňat sa“, „neželaťelný“, „širočičný“, „siedmák“, „siedmáčka“, „polyklinika“, „pôdoznanstvo“ atď., ktoré zrejme boli v tom čase aktuálne. Venoval sa aj vtedy novým slovám *vesmír*, *kozmonaut*, *kozmonautka*, *astronaut*, *umenoveda*, *umenovedec* a pod. Z pravopisnej problematiky zdôvodňoval dvojaké písanie slov *syčať* a *sičať*. V článku *Poznámky k slovenskému präteritu* dobre poukázal na štylistické možnosti využitia tvarov minulého času v type *volalo som*, *volalo si* a na niektoré morfológické a syntaktické zvláštnosti minulého času aj s ohľadom na situáciu v starších textoch i v stredoslovenských nárečiach.

Dôležité je spomenúť, že A. Keder bol aj spoluautorom 4. zväzku Peciarovho *Slovníka slovenského jazyka*, kde vypracoval časť od slova *siaha* po *skalina* (s. 73 – 85), ktorá zahŕňa aj veľké heslá *siahať/siahnuť*, *sieť*, *sila*, *silný*, *skákať*, *skala* a pod. O A. Kederovi je známe, že bol nápomocný pri prepisovaní a korektúrach viacerých väčších syntetických diel, napr. pri príprave *Dejín slovenského jazyka* J. Stanislava a pri príprave *Nemecko-slovenského slovníka* V. Blanára. V obidvoch prípadoch mu autori v príslušných dielach vyslovujú vďaku.

Ako ašpirant E. Paulinyho spracúval tému rekreácie v starších textoch, túto prácu sa mu však nepodarilo úspešne dokončiť. Koncom 50. rokov z ústavu odchádza a jeho stopy sa postupne strácajú. Zomrel v Bratislave v roku 2001 (presnejší dátum sa nám zatiaľ nepodarilo zistiť).

Slavomír Ondrejovič

OBSAH 71. ROČNÍKA SLOVENSKEJ REČI

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

BLANÁR, V.: Donatus Latino-Bohemicus z r. 1745 (J. Rhenia)	257
FINDRA, J.: Kázeň v priestore náboženskej komunikačnej sféry	129
KAČALA, J.: Fenomén neplnovýznamovosti v jazyku	139
KAČALA, J.: Konceptia kvantity a rytmického zákona v Cambelovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej	340
KUBIŠOVÁ, H.: Retrospektívne pohľady na jazykovedné dielo a osobnosť Sama Czambela	372
KUCHAR, R.: Fonematický princíp v slovenčine predpisovného obdobia, etymologický princíp v Czamblovej Rukoväti a návrat k fonematickému princípu	355
MITROVÁ, A. – SABOL, J. – SLANČOVÁ, D. – ZIMMERMANN, J.: Realizácia suprasegmentálnych javov v reči orientovanej na dieťa	3
MUZIKOVÁ, K.: Samo Cambel a kodifikácia spisovnej slovenčiny	362
MLACEK, J.: Osobitosti uplatňovania záporu vo frazeológii	65
ONDREJKOVÁ, R.: Valašíkov Život svätých. (Niekoľko poznámok k dielu J. Valašíka)	149
ONDREJOVIČ, S.: Samo Czambel – významný slovenský jazykovedec	321
PANČÁKOVÁ, K.: Žánre náboženského štýlu. Homília	136
PUKANEC, M.: Slovenská lingvogenéza z postpozitivistickej perspektívy	377
SOKOLOVÁ, M.: Systémové modely tvorenia obyvateľských mien a etnoným v slovenčine	205
ŠVAGROVSKÝ, Š.: Jazykovedné dielo S. Czambela v osídľach politiky	330
ŽIGO, P.: Pôvod slovenčiny z pohľadu Sama Czambela	350
ŽIGO, P.: Slovenská dialektológia v II. polovici 20. storočia	18
ŽIGO, P.: Uniformná transparentnosť verus prirodzenosť	193

DISKUSIE A ROZHĽADY

BOSÁK, J.: Poznámky recenzenta	90
DOLNÍK, J.: Ludovít Štúr a slovenská identita	25
ĐUROVIČ, E.: K diskusiám o vlastnostiach „rytmického zákona“	224
ĐUROVIČ, E.: O „zápase o spoločenský vplyv“, smolenickej konferencii a iných smutných veciach	95
FINDRA, J.: Recenzetove poznámky k článku Jána Kačalu	92
KAČALA, J.: Eugen Pauliny a smolenická konferencia r. 1965 alebo o strate jazykovednej pamäti	83
KRÁLIK, E.: K etymológii výrazu <i>féria</i>	269
KRÁLIK, E.: O pôvode spojení byť na mol, opit' sa na mol	156
LIFANOV, K.: Ešte raz o jazyku východoslovenských publikácií v USA	282
LIFANOV, K.: Niektoré syntaktické osobitosti spisovnej slovenčiny na konci 19. storočia	272
MAJTÁN, M.: Baský vrch – Baské, nie Baske	78
MITTER, P.: Nová slova v češtině 2 – zrkadlo českej slovnej zásoby na prelome storočí	161
ONDREJOVIČ, S.: Redakčná poznámka	89

SPRÁVY A RECENZIE

Frekvenční slovník češtiny. P. Mitter	53
---	----

Jazyk, veda o jazyku, Smolenice. M. Šimková	99
Jazykové kategórie v teórii a praxi. M. Franková	49
Jubilejný zborník pre prof. Máriu Krčmovú. J. Findra	240
KESSELOVÁ, Jana: Morfológia v komunikácii detí. S. Zajacová	174
KLEIN, Bohuš: Významné mestá Slovenska na tajných mapách 18. storočia. M. Majtán.	45
Konferencia o kazateľskej tvorbe v 19. storočí. A. Osadská	41
Neologizmy v dnešnej češtině. J. Horecký	47
O metodike spracúvania slovenskej hydronymie. J. Hladký	51
PEKAROVIČOVÁ, J. – ŽIGOVÁ, E. – PALCÚTOVÁ, M. – ŠTEFÁNIK, J.: Slovenčina pre cudzcincov. Praktická fonetická príručka. M. Sedláková	179
Publikácia o kultúrnych tradíciách v Érdevíku. M. Dudok	311
Sonety profesora Sabola. J. Horecký	181
Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 2005. S. Ondrejovič ...	287
Syntax a jej vyučovanie III. A. Rollerová	305
ŠKOVIERA, Daniel: De litteratura Slavorum germanissima. O írečitej spisbe Slovákov. S. Ondrejovič	172
VANĀKO, Juraj – KRÁĀL, Ābel – KRALĀĀK, Āubomír: Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky. G. Mišščíková	244
Vedecká reflexia Slovákov v Maďarsku. M. Dudok	300
Vedecké kolokvium Cyrilo-metodská tradícia u Slovákov a Bulharov. I. Valentová	171
XV. kolokvium mladých jazykovedcov. K. Pekariková – M. Olšiak	35
XVI. kolokvium mladých jazykovedcov. V. Leitmanová	297

KRONIKA

Andrej Keder (1916 – 2001). S. Ondrejovič	382
Dielo profesora Jána Horeckého uzavreté. S. Ondrejovič	249
Jubileum PhDr. Marie Majtánovej, CSc. E. Krasnovská	104
Jubilujúca Mira Nábělková. K. Buzássyová	183
Na osemdesiatku docenta Ferdinanda Buffu. L. Bartko	57
Od skonu Milana Urbančoka prešlo už štvrtstoročie. S. Ondrejovič	316
Odchod Eleny Smieškovej. M. Pišárčíková	248
Pred polstoročím zomrel Ľudovít Šenšel. S. Ondrejovič	190
Profesor Ferenc Gregor osemdesiatročný. M. Majtán	247
Súpis prác doc. Ferdinanda Buffu za roky 1995 – 2004. Zostavil L. Bartko	60
Súpis prác Slavomíra Ondrejoviča za roky 1996 – 2005.	110
Tristoštyridsať rokov slovenského prekladu Komenského Januy. M. Majtán	313
Životné jubileum doc. PhDr. Slavomíra Ondrejoviča, CSc. J. Dolník	106

ROZLIĀNOSTI

<i>Bosniansky a bosniacky, bosniaĀtina, Bosniak a Bosňan.</i> I. VanĀová – Ā. Králik	192
<i>Bryndza.</i> P. Kopecký	63
Naozaj nepotrebuje spisovná slovenĀina výrazy <i>napriahnuť a náprah</i> ? S. OndrejoviĀ	255
<i>Rod – pohlavie – gender.</i> K. Kálmánová	318
<i>Spoločenské zvieratá.</i> S. Duchková	127